

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

İsmail ÖZ

SADRI MAKSUDİ ARSAL'IN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE
KATKILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr Erem SARIKOCA

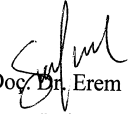
ERZURUM 2009

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Sosyoloji Anabilim dalının Genel Sosyoloji ve Metodoloji bilim dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN
Jüri

Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA
Danışman Jüri

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Jüri

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim elemanlarına aittir. .../.../.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
 BİRİNCİ BÖLÜM.....	 4
1. AVRUPA’DA MİLLİYETÇİĞİN DOĞUŞU	4
1. 1. Fransız Devrimi Öncesi Avrupa’da Milliyetçiliğe Bakış.....	4
1. 2. Fransız Devrimi ve Milliyetçilik	9
1. 3. Fransız Devrimine Tepki Olarak Alman Milliyetçiliği	17
1. 4. Osmanlı İmparatorluğu ve Milliyetçilik.....	20
1. 4. 1. Osmanlı İmparatorluğu’nda düşünsel akımlar.....	22
1. 4. 1. 1. Osmanlıcılık	22
1. 4. 1. 2. İslamcılık.....	23
1. 4. 1. 3. Batıcılık	25
1. 4. 1. 4. Türkçülük	28
 İKİNCİ BÖLÜM	 33
2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ VE MİLLİYETÇİLİK.....	33
2. 1. Erken Cumhuriyet Dönemine Genel Bir Bakış.....	33
2. 2. Kemalizm ve Milliyetçilik.....	36
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	 39
3.SADRI MAKSUDİ ARSAL	39
3.1. Sadri Maksudi Arsal’ın Hayatı.....	39
3.2. Sadri Maksudi Arsal’ın Yetiştği Fikir Ortamı.....	43
3.3. Sadri Maksudi Arsal’ın Milliyetçilik Anlayışı	45
3. 3. 1. Sadri Maksudi Arsal’ın Türk milliyetçiliğine katkıları	51
3. 3. 1. 1. Türk dili üzerine çalışmaları	51
3. 3. 1. 2. Hukuk üzerine çalışmaları	57
3. 3. 1. 3. Tarih üzerine çalışmaları.....	62

SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ.....	80

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****SADRI MAKSUDİ ARSAL’IN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE****KATKILARI****İsmail ÖZ****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA****2009-SAYFA: V+80****Jüri : Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ****Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA****Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN**

Geçmişten günümüze değin tarihsel sürecin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olarak milliyetçilik, toprak, din, dil, ırk, kültür gibi öğelerin farklı birleşimleriyle insan topluluklarını yapılandırır. Coğrafi alanlar üzerinde sürekli olarak değişen sınırlarıyla, farklı insan kümelerinin yeniden yapılanması, kimi zaman bu yapıcı unsurların hayal edilerek icat edilmesiyle kimi zaman da unutulmuş olanı canlandırmak şeklinde gerçekleştirilir. Bu noktada Fransız Devrimi, milliyetçi düşüncenin düğüm noktasını oluşturur.

“Sadri Maksudi Arsal’ın Türk Milliyetçiliğine Katkıları” adlı bu çalışmamızın birinci bölümünde, Avrupa kıtasındaki milliyetçi düşüncenin gelişim çizgisi irdelenir. Fransız Devrimi öncesiyle başlayan bu irdeleme, devrim ve ona verilen tepki neticesinde oluşan Alman milliyetçiliğini incelemeye çalışır. Fransız Devrimi’nin sonuçlarından biri olarak hürriyetçi akımın Osmanlı Devleti’nde oluşturduğu olumsuz tablo anlatıldıktan sonra, devletin kurtuluşu için üretilen düşünsel akımlar incelenir.

İkinci bölüm yıkılan Osmanlı Devleti’nin yerine geçen cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk yıllarındaki genel durumu anlatır. Fransız Devrimin’den cumhuriyete yansıyan düşüncelerin izi aranır. Cumhuriyetin temel taşı olan Kemalist ideolojiyi ve onun milliyetçilikle olan ilgisi irdelenir.

Son bölüm cumhuriyet Türkiye’si’nin yeniden yapılanmasındaki düşün kadrolarında yer alan isimlerden biri ve tezin ana teması, Sadri Maksudi Arsal’a değinir. Onun hayatı, düşün dünyasını etkileyen kişi ve olaylar anlatıldıktan sonra dil, tarih ve hukuk alanında Türk milliyetçiliğine yönelik katkıları açıklanır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Fransız Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu, Kemalizm, Sadri Maksudi Arsal.

ABSTRACT
MASTER THESIS
THE CONTRIBUTIONS OF SADRI MAKSUDİ ARSAL TO TURKISH
NATIONALISM

İsmail ÖZ

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Erem SARIKOCA

2009-PAGE: V+80

Jury : Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ

Assist. Prof. Dr. Erem SARIKOCA

Assist. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

From past to now, nationalism as one of the effective factors in taking shape of historical process has human groups built by combinations of different elements like land, religion, language, race, culture etc.. Re-building of different human groups with the borders changing perpetually over the lands of the physical geography can be realized both to being discovered by image that builder factors and also to being actived the things forgotten. In this position French Revolution forms the vital point of the nationalist ideology.

The development process of nationalist ideology on the European Continent is being examined in the chapter one of the thesis “The Contributions of Sadri Maksudi Arsal to Turkish Nationalism”. The examination starting with the period of pre-revolution struggles to study the revolution and German nationalism that was formed in the result of reaction to French revolution. After the telling negative effects of the liberty trend as one of the results of French Revolution in Ottoman State, some ideas introducing for independence of the State examine.

In the second chapter earlier period of new state, Turkey, taking the place of collapsed Ottoman State is studied. Then the ideologies that was reflected from French Revolution to Turkey. Basic frame of Kemalist ideology and its the relation with nationalism are examine.

In the last chapter, Sadri Maksudi Arsal who is the main thema of the thesis and take part in the ideology group of the earlier period of Turkey Republic in re-building process is studied. After telling his life, his contributions to Turkish nationalism about language, history and law fields is examined.

Key Words: Nationalism, French Revolution, Ottoman Emperior, Kemalizm, Sadri Maksudi Arsal.

ÖNSÖZ

Sadri Maksudi Arsal, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş ve cumhuriyetin başlangıç döneminde devrim ve inkılâp uygulamalarının başat konuları olan dil, tarih ve hukuk alanlarında çalışmalarda bulunmuştur. Arsal'ın hem Çarlık hem de Bolşevik Rus egemenliği altında gelişen milli karakterinin, çağdaş öğrenim olanaklarının bulunduğu Fransa'da aldığı eğitimle daha da bir harmanlanması, Gazi'nin dikkatini çekebilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışma Arsal hakkında yapılan iki yüksek lisans çalışmasından farklı olarak tarihsel süreçte dönemin değişen yapısını ortaya koymakta ve onun düşüncelerinin sosyolojik bir analizini yapmaktadır.

Cumhuriyet döneminin önemli aydınlarından biri olarak Sadri Maksudi Arsal'ın tez çalışmam olarak belirlenmesinde etkin bir faktör olan bölüm başkanımız Prof. Dr. Hüseyin AKYÜZ'e, bana olan büyük sabrından dolayı tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA'ya ve çalışmam esnasında ihtiyaç duyduğum gerekli kaynaklar için yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN, Yrd. Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT, Yrd. Doç. Dr. Nuray KARACA'ya ve her daim bir destekçi olarak yanımda bulunan Araş. Gör. Öner ATAY ve Araş. Gör. Ali ÇETİN'e teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Fransız Devrimi'yle birlikte baş gösteren özgürlük akımları, Avrupa kıtasında toprakları bulunan ve bütün imparatorluklar gibi farklı ulusları bünyesinde bulunduran Osmanlı Devletini derinden etkiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sorunlara yönelik olarak bütünlüğünü korumak için ürettiği “Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük” gibi siyasal çözüm arayışları başarısızlıkla sonuçlanır ve imparatorluğun yıkımı engellenemez. I. Dünya Savaşı'nın ardından yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine ulusal temelli Cumhuriyetin öncü adımları, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen kurtuluş mücadelesiyle atılır.

Batı'nın endüstrileşme sonrasında gerçekleştirdiği atılımın ve bu atılımın sağladığı gücün gerisinde kalan, bir zamanların cihan hâkimi Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın hasta adam olarak tanımladığı bir devlet konumuna dönüşür. Farklı uluslardan oluşan Osmanlı imparatorluğu, kendisini resmi olarak Türk nitelemesiyle adlandırmamışken, bu niteleme Avrupalılarca “*Turquie*” ve “*Empire Turc*”¹ olarak uzun zaman kullanılır. Ancak Avrupa düşüncesinde yer alan bu Türk adı, aşağılayıcı anlamı olan nitelemeyi de içinde barındırmaktadır. *Barbarlık* yakıştırması, yapılan bu aşağılanmanın en üst vurgusunu oluştururken, barbarlığın medeniyet yıkmakla anılan savaşçı ve fetihçi özelliği, Batı Roma'yı yıkan Cermenlerin ardından bu kez de Doğu Roma'yı (Bizans'ı) yıkan Türklere atfedilir. Avrupa'da Türklere hakkında yazılacak olan tarih kitaplarında da bu aşağılayıcı sözler yerini alır.

Alman tarihçi Heinrich von Treitschke ve İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee, Türklere hakkında olumsuz görüşler belirten kişiler arasındadır. Treitschke (1834–1896) tam üç yüz yıl boyunca Avrupa topraklarında Türk imparatorluğunun, yıkım dışında hiç bir şey yapmadığını, Toynbee (1889–1970) de Türklere savaşmanın dışında bir amaçlarının olmadığı ve hiçbir zaman bir şey yaratamadıkları yönündeki görüşleriyle Türklere yönelik aşağılamalarda bulunur.² Avrupa'nın elde ettiği sanayi ve savaş gücü, antropoloji çalışmalarıyla kendini etnik anlamda taşıdığı hayali Aryan ırkına mensubiyetliği, egemenliği ya da denetimine aldığı topluluklara da ırksal derecelendirmeler biçmesine yol açar. Bu derecelendirmede Avrupa, sahip olduğu

¹Celal Nuri, **Türk Devrimi**, (Transkripte: Özer Ozankaya), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 7.

²Arnold J. Toynbee, **The Murderous Tyranny of the Turks**, Hodder and Stoughton Yayınları, Londra, 1917, s.3–4.

beyaz ırk ile üstün ulusu ve insanlarını temsil ederken, bu sınıflandırmanın dışında kalan Türkler, ikincil bir ırksal sınıfa atfedilirler.

İmparatorluk sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uygun zamanlamalarla fakat genel olarak değerlendirildiğinde kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, siyaset, hukuk, eğitim, kültür, ekonomi, sağlık ve sosyal alanlarda ardı sıra inkılâplar gerçekleştirir. Yapılan uygulamalarla eski devletin kalıntıları kaldırılıp değiştirilirken, Türk ulusuna dayalı bu yeni devletin yüzü, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak üzere, Batı'ya doğru çevrilir. Geline nokta kat edilen mesafenin hızı Onuncu Yıl Nutku'nda Atatürk'ün demeçlerinde de yer alır:

“Az zamanda çok ve büyük işler yaptık; bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.”³

Elde edilen bu başarının ardından ulus inşa sürecinin bir parçası olarak, tüm dünyanın da kabul edeceği tarihsel verilere dayalı olarak açıklanacak bilimsel tezlerle, İslamiyet öncesindeki Türklerin ve hatta Anadolu'da varlık göstermiş Eti ve Sümerlerin de içinde yer alacağı bir tarihsel geçmişin izlerinin arandığı çalışmalara yönelinir. Yeni devlet içerisinde yapılacak bu bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla uygarlık yıkmakla suçlanan bir ulusal topluluğun medeniyet kurabilme yetisinin de var olduğu gösterilmeye çalışılır.

Oluşturulacak olan bu tarih yazımı ve diğer inşa süreçleri -dil, hukuk, eğitim, kültür, ekonomi- için gerekli bilimsel kadrolar, yerli simaların yanı sıra Osmanlı toprakları dışındaki Türk coğrafyalarında doğmuş ve Avrupa'daki üniversitelerde, özellikle Fransa'da, eğitim görmüş kişileri de bünyesine katar. Bu düşünce kadroları yalnızca tarih yazımıyla uğraşmamış, gelecekte Türkiye'nin akademik yapılarına da yerleşerek, bilimsel deneyim ve birikimlerini bu akademilerden yetişecek yeni kuşağa aktarmıştır. Ayrıca milleti temsil etmek için aldıkları vekillikleriyle de Türkiye'nin politik çizgisinin şekillenmesinde yer almışlardır.

³Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.159.

Sadri Maksudi Aarsal Atatürk'ün davetiyle dışarıdan getirtilip, bu düşünce kadrolarına dahil edilen bilim adamlarından biridir. Çarlık Rusya döneminde, bu devletin egemenliğı altında bulunan Kazanlı Türklerden biri olarak, Rusların yıllardır Türklere karşı gerçekleştirdiğı asimile uğraşlarının gölgesinde şekillenen kişiliğı, en yüksek noktada Türklük şuuruna sahip karakteri ve Eski Türkler hakkında yaptığı çalışmaları, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti devletin düşünce kadroları için de gözden kaçırılmayacak nitelikler oluşturur.

Çalışmamızda Sadri Maksudi Aarsal'ın Cumhuriyet Türkiye'sindeki katkıları, geçmişin ve dönemin yaşanan olaylarına dönük olarak izah edilmeye çalışılır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPA'DA MİLLİYETÇİĞİN DOĞUŞU

1. 1. Fransız Devrimi Öncesi Avrupa'da Milliyetçiliğe Bakış

Tarihteki belirleyici güçlerden biri olarak 18. yüzyıl Batı Avrupa'sında ortaya çıkan milliyetçilik, 19. yüzyıl boyunca tüm Avrupa'ya yayılarak, farklı zaman ve coğrafyalarda politik fikirlerin çevresinde muğlâk bir anlam kazanır. Milliyetçiliğin hayat bulmaya başladığı on sekizinci yüzyıl, özgürlük akımlarının ortaya çıktığı 1789 Fransız Devrimini işaret etse de her şeyin bir anda ve bu olayla ortaya çıktığını düşünmek, olayların arkasındaki tarihsel süreci görmezden gelmek olur.

Milliyetçi literatürün önemli isimlerinden biri olarak Anthony D. Smith, günümüz milliyetçiliklerinin geçmiş etnik topluluklarla olan bağlılıkları düşünülmeden değerlendirilmemesi gerektiği, bilinmeyen bir zamandan beri milletlerin var oldukları ve milliyetçiler tarafından uyandırılmayı bekledikleri görüşüyle tarihsel arka plana dikkatleri çeker.⁴ Bu noktada Smith, geçmiş etnik toplulukların devamı niteliğindeki günümüz milletlerinin, belirli bazı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Bunlar kolektif bir isim, ortak soy miti, paylaşılan tarihi anılar ve ortak kültüre ait unsurlar, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimlerinde hissedilen dayanışma duygusunu içerir.⁵ Smith'e göre birleşme ve bölünmelerle etnik bir topluluk oluşabilir.⁶ Ona göre savaş, istila, sürgün, kölelik, göçmen akımları ve dini değişimler gibi olaylarla meydana gelebilecek bu durumlar karşısında önemli olan, kültürel devamlılık düşüncesinin ne ölçüde diğer kuşaklara aktarıldığıdır.⁷ Smith'e göre köklü değişimler bile bireylerin zihnindeki devamlılık düşüncesini yok edemez ve etnik kimlik, kendini yenileyerek içinde bulunduğu durumdan kurtulabilir.⁸

Milliyetçi literatüre katkıda bulunan bir diğer düşünür Hans Kohn içinse millet, “*en büyük karmaşık grup*”⁹ olarak tanımlanır. Kohn'a göre tarihsel sürecin pek çok anında toplumların çeşitli türdeki siyasi yapılanmaları, farklılıkları vurgulayacak unsurları ortaya çıkarır. Ona göre geçmiş dönemlerin kabile ya da klan, şehir devlet ya

⁴ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, (Çev: Bahadır Sina Şener), 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

⁵ Smith, **a.g.e.**, s.42.

⁶ Smith, **a.g.e.**, s.46.

⁷ Umut Özkırmı, **Milliyetçilik Kuramları (Eleştirel Bir Bakış)**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.220.

⁸ Özkırmı, **a.g.e.**, s.220.

⁹ Hans Kohn, **Nationalism (Its Meaning and History)**, D. Van Nostrand Company, Canada, 1955, s.9.

da feodal han-soylu devlet ve kilise ya da din grubu gibi sosyal otorite, siyasal organizasyon ve ideolojik birlikteliği temsil eden ayrımları, ortak bir barışın garantisi için farklı etnik gruplardan oluşan dünya çapında imparatorlukları ortaya çıkarır.¹⁰

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ı siyasal açıdan toplulukların kökenini, insanın doğada yer aldığı ilk evreye kadar indirgeyerek bir araya gelişlerini anlamaya çalışır. Bu çaba aynı zamanda ilk milliyetçi duyguların anlaşılmasına da olanak sağlar. İnsanın doğa ile başlayan mücadelesi, onu toplumsal bir yaşam sürdürmeye mecbur kılar. Eklendiği topluluk içerisinde birey, iş bölümü aracılığıyla doğa mücadelesinin üzerinde yarattığı yükü hafifletebilir ve uzun seneler boyunca neslinin devam ederek çoğalması, onu küçük aile yapılarından kavimsel topluluklara dönüştürür. Uzun süreç içerisinde yaşanan coğrafyanın, kavmin fertlerince duygusal bazı unsurlarca benimsenmesi, doğaya karşı verilen mücadelelerle yapıp-ettikleriyle geleneksel ritüellerin oluşmasına imkân sağlar. Bu geleneksel ritüeller, Smith'in kültürel devamlılığı aracılığıyla günümüze değin ulaşır. Farklı coğrafyalardan farklı geleneklere sahip kavimlerle yaşanan karşılaşmalar ise ötekine karşı biz duygusunu ortaya çıkarır. Tarihsel süreç bu şekilde düşünüldüğünde egemenin topluluğun diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmasıyla daha geniş toplulukların ilk adımları atılır.

Avrupa kıtasının geçmişine bakıldığında toplumsal yapısı köle-efendi ilişkisine dayanan Roma İmparatorluğu, topraklarının büyük bir çoğunluğunun Avrupa dışında olması sebebiyle daha çok doğulu bir görünüme ve güçlü olmayan Avrupalı bir kimliğe sahiptir.¹¹ Hristiyanlık doğuda ortaya çıkan bir din olarak köleler arasında yaşanan ve gittikçe artan acılara karşı dayanmayı vaaz eden tutumuyla zaman içerisinde Roma imparatorluğu bünyesinde yerini alır.¹² İmparator Diocletian'ın 286 yılında Roma imparatorluğunu doğu ve batı olarak ikiye bölmesi¹³, Romalıların içselleştirdiği Hristiyanlık dininin de gelecekte bu ayrılığın meydana getirdiği coğrafi sınırlarla özdeşik mezhepsel farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Katolikliğin benimsendiği batı ve Ortodoksluğun benimsendiği doğu coğrafyası, dinsel pratikler açısından

¹⁰ Kohn, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹ Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, (Çev: Hüsamettin İnaç), Adres Yayınları, Ankara, 2005, s.32.

¹² Baykan Sezer, **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.120–121.

¹³ Delanty, **a.g.e.**, s.35.

sergiledikleri farklılığının yanı sıra siyasal düzenin içindeki konumlarıyla da farklılıklar meydana getirir.

Evrensellik iddiasında bulunan Katolik Kilisesi, 1054 yılında gerçekleşen mezhepsel doğu-batı nihai ayrımına kadar *Geleneksel Roma* ya da *Latin Kilisesi* adı altında, Roma İmparatorluğu ile tek bedende birleşir.¹⁴ Bu birleşmenin ortaçağ siyasal ve kültürel düşüncesine katkısı, “*insanlığın bir olduğu ve bir topluluk oluşturmak zorunda olduğu*”¹⁵ yönündedir. Beşinci yüzyıldan başlamak üzere kuzeyden gelen Cermenlerin saldırılarına maruz kalan Roma, daha fazla dayanamayarak feodal krallıklara bölünür. Cermenlerin savaş alanındaki rakipsizlikleri, yerleşik düzene geçmede tarımla uğraşan yerlileri serfleştirmelerine ve askeri bir aristokrasi oluşturmalarına olanak sağlar¹⁶ ve sonrasında dinlerini değiştirerek Hristiyan olmaları, günümüz Hristiyan dünyasının belkemiğini oluşturur.¹⁷ Böylece Roma zamanında içselleştirilen din, Avrupa kimliğinin de önde gelen tanımlayıcı özelliği olur. Arapların Avrupa’ya çıkarma yaparak İspanya’ya ayak basmaları, Avrupalıların Hristiyanlıkla özdeşleşen yeni kimlikleriyle onlara karşı direnmesinde etkili olur.

Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra birleştirici unsur olarak Papa, Roma’nın yerini alır. İmparatora tapma yerini Papa’ya ve Papalığa tapınmaya bırakır ve Roma vatandaşı, Hristiyan tebaa haline dönüşür. Kilisenin, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kendini tanımlaması, kral ya da imparatorların sahip oldukları mevkilerin meşruluğunu onaylamalarında kiliseye bağımlı bir hale gelmelerine neden olur.

Roma imparatorluğu içerisinde Latin Kilisesi, Ortodoksluk mezhebinin ortaya çıkmasıyla Doğu Avrupa toprakları üzerindeki gücünü yitirir ve inançsal farklılıkların ışığında Katoliklik adını alır. Diğer adı Bizans Kilisesi olan Ortodoks Kilisesi, kiliseler arasındaki hiyerarşik yapılanmada Roma’nın üstünlüğüne, Papa’nın otoritesine ve yanılmaz olduğu düşüncesine karşı çıkar.¹⁸ Katolik kilisesinin aksine Ortodoks patriği Bizans imparatorunun gölgesinde bir çeşit devlet memurluğu görevinde yer alır.¹⁹

¹⁴ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.215–216.

¹⁵ Kohn, *a.g.e.*, s.4.

¹⁶ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi (Tarih öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş)*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s.212.

¹⁷ Delanty, *a.g.e.*, s.38.

¹⁸ Gündüz, *a.g.e.*, s.294.

¹⁹ Erem Sarıkoca, “*Bizans-Osmanlı İlişkisi ve Karşıtlığı*”, *Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı, Kitap–15, Sosyoloji ve Coğrafya*, Kızılirma Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.453.

Roma kilisesinin yaşadığı bu ayrılık, 15.-16. yüzyıllarda Rönesans ve Reform hareketleriyle yeni bir bölünmenin eşiğine gelir ve Hristiyanlığın üçüncü büyük mezhebi Protestanlığın ortaya çıkmasına neden olur. *Yeniden doğuş* anlamına gelen Rönesans, coğrafi keşifler sonucu ekonomi, matbaanın icadıyla fikir alanında ortaya çıkardıklarıyla ortaçağ düşünce sisteminden uzaklaşan ve Eski Yunan ve Roma düşüncesini Hristiyanlık ilkeleriyle değil de, doğrudan değerlendirme yoluna giden bir düşünce yapısını ortaya çıkarır.²⁰ Rönesans dönemi yazarları, ortaçağ yazarlarının kilise ve Tanrı'nın görkemi için yazdıklarının yerine hükümdarların şanlarına yönelik mersiyeler yazar.²¹ Fransa'da sanat, Almanya'da dini tablo ve resimler, İngiltere'de edebiyat, İspanya'da resim ve edebiyat alanında konular işleyen Rönesans, dinsel nitelikli değişimlerin yaşanacağı Reforma zemin hazırlar.

Katolik kilisesine başkaldırı olarak da ifade edilen reform, Martin Luther'in önderliğinde Almanya'da ortaya çıkar. Luther, kutsal kitabın tek dinsel kaynak olduğunu belirterek, kişinin dine girmesi ya da dinden çıkarılmasında kilisenin egemenliğini reddeder ve birey Tanrı arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğuna inanarak, rahipler aracılığıyla yapılan günah çıkarmaya karşı gelir.²² Bunun yanı sıra Luther Latince olan Yeni Ahit'i Almancaya çevirir. Latinceyi bilenlerin kiliseyle sınırlı olmasından dolayı zorunlu olarak ortaya çıkan Tanrı kul arasındaki aracılı ilişki böylelikle sıradan insanlara aktarılabilir. Bu çaba Almancanın bir edebiyat dili haline gelmesine de vesile olduğu gibi İncil'in yerli dile çevrilmesi, ulusal dillerin ve edebiyatların gelişmesi için başlangıç noktası oluşturur.²³ Bu durum eski kutsal dille bütünleştirilen kutsal cemaat yapılarının parçalanarak çoğalma ve bölgeselleşme süreçlerini ortaya çıkarır.²⁴

Rönesans ile insana salt insan olduğu için değer verilmesini salık veren hümanizm, coğrafi keşifler sonrası dünya nimetlerinin zevkine varan Avrupalılarca daha da bir anlam kazanır. Hristiyanlığın zenginliğe ahlaki açıdan onay vermemesi,²⁵ coğrafi keşiflerin ve Reform hareketlerin ardından, kilisenin sarsılan saygınlığını yeniden düzeltme çabaları doğrultusunda değişime uğrar. Servetin doğru yolda harcanması

²⁰ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2000, s.103.

²¹ Kohn, **a.g.e.**, s.13.

²² Gündüz, **a.g.e.**, s.312.

²³ Kohn, **a.g.e.**, s.14.

²⁴ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev:İskender Savaşır), 4.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.33.

²⁵ Mehmet Selik, **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.70.

durumunda Tanrı'nın hoşnut olacağı doğrultusundaki yeni söylemle zenginlik teşvik edilir.²⁶

Avrupa'nın dinsel açıdan yaşadığı bu ayrılıklar savaşları da beraberinde getirir. 1555 yılında *Augsburg Barışı* ile sayıları 300'ün üstünde olan Alman prensleri Katoliklik ve Protestanlık mezhepleri arasında tercih yapabilme olanağı bulmuş olmalarına rağmen bunun uygulanamaması, çekişmelerin yeniden ortaya çıkmasına neden olur.²⁷ 1608 yılında Habsburg Hanedanlığındaki Protestan prensler, Hollanda, İngiltere, Fransa desteğini alarak bir birlik kurarken, 1609'da Katolik Alman devletleri Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun desteği ve Bavyera'nın önderliğinde karşıt birliği oluştururlar.²⁸ *Otuz Yıl Savaşları* adını alacak mücadeleler, *Westphalia Barışı*'yla Protestan prenslerin lehine sonuçlanır. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu küçük devletlere bölünür; Hollanda ve İsviçre'nin bağımsızlıkları tanınır ve Fransa dağılan bu topraklardan bir kısmını kendine katarak dünya üstünlüğünü ele geçirir. Bu barış antlaşmasıyla “bugün anladığımız anlamda devletlerin oluşturulduğu uluslararası sistem”²⁹ meydana gelir.

Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyılda yaşadığı bu mezhepsel gelişmelerin yanı sıra ekonomik anlamda gelişmelerin de gittikçe artan derecede bir önem oluşturmaya başladığı görülür. Coğrafi keşifler Amerika kıtasının bulunmasına ve bu kıtanın zenginliklerinin Avrupa'ya aktarılmasına olanak sağlar. Akdeniz'deki Türk hâkimiyetinin Avrupalılar için yol açtığı çıkmaz, Afrika kıtasının güney ucundaki Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle aşılır ve zengin doğu medeniyetlerine giden kapı aralanır. Ticaret ve imalattan sağlanan sermaye birikimine 16. yüzyıldan itibaren sömürgeciliğin de eklenmesiyle, burjuvazi 18. yüzyılda kapitalizmi egemen kılar ve siyasal iktidarın gerçek talibi haline gelir. Bu durum Atlantik devrimleri olarak adlandırılan bir dizi tarihsel gelişimin sonucu olarak Fransız devrimiyle başlayacak siyasal nitelikli milliyetçi düşüncenin şekillenmesindeki belirleyici faktörlerden biri haline gelir.

²⁶ Selik, **a.g.e.**, s.70.

²⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s.99.

²⁸ Sander, **a.g.e.**, s.99.

²⁹ Berna Türkdoğan Uysal, **Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliğine**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.30.

1. 2. Fransız Devrimi ve Milliyetçilik

Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biri olarak Fransız Devrimi, ortaya çıkardığı sonuçları bakımından, Fransa benzeri monarşilerle dolu kıta Avrupa'sındaki siyasal sistemlerin önemli değişimler geçirmelerine sebep olur. Ortaya çıkış koşulları açısından, devrim öncesi düşünsel zemine bakıldığında, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşün adamlarının söylemleri dikkat çekmektedir. Bu düşünürler arasında '*milletin ruhu*' kavramıyla ardıllarını da etkileyebilmiş olan Montesquieu, coğrafi alanda yapmış olduğu izlenimler sonucunda bölgesel farklılıkların, değişik kültürler meydana getirdiğini görür ve bu sonuçları, o toplumun kişisel karakterini analiz etmede kullanır. Bu izlenimler içerisinde Montesquieu, soğuk iklimde yaşayanları sıcak iklimde yaşayanlara göre daha dinç ve kuvvetli olarak tanımlar ve bunu, soğuk iklimlerdeki insanların fiziksel üstünlüğü ile pekiştirir.³⁰ Onun bu alandaki çalışmaları, ulusal karakter hakkındaki düşüncelerinin şekillenmesinde başlangıç noktasını oluşturur. Ona göre ulusal bir ruhun ortaya çıkması, iklim, din, yasalar, ahlak ve gelenekler gibi fiziksel ve toplumsal etkenlerin etkileşimi aracılığıyla gerçekleşir.³¹ Montesquieu ulusal karakter hakkında ortaya koyduğu bu düşüncelerinin yanı sıra siyasal alanda yaptığı incelemeleriyle de dikkat çeker. Cumhuriyet, monarşi ve istibdattan oluşan üç yönetim modeli belirleyerek, cumhuriyeti topluluk üyeleri arasındaki ilişkileri eşitliğe dayandığı için överken, monarşi ve istibdadı yönetimde tek kişinin olduğu ve eşitsizlik üzerine kurulu olduğu için yerer.³² Ona göre cumhuriyet yönetimi, demokratik ve aristokratik olmak üzere ikiye ayrılmakta; eğer yönetim yetkisi tüm milletin elinde olursa *demokrasi*, bir kısmının elinde olursa *aristokrasi* şeklini almaktadır.³³ Montesquieu'nun en iyi rejim olarak belirlediği cumhuriyet yönetimi, İngiltere'den yaptığı gözlemler sonrasında oluşturduğu, "*halk tarafından seçilen ve halkın temsilcilerinden oluşan meclisin değil, halk meclisinin var olduğu cumhuriyetler*"³⁴ şeklindedir. Montesquieu monarşinin tam olarak ortadan kalkmasını

³⁰ Charles Louis de Seconndat Baron de Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, (Çev: Fehmi Baldaş), Seç Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.216.

³¹ Joseph R. Llobera, **Modernliğin Tanrısı, Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi**, (Çev: Emek Akman, Ebru Akman), Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, s.168.

³² Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev: Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s.29.

³³ Montesquieu, **a.g.e.**, s.33.

³⁴ Aron, **a.g.e.**, s.31.

istememez ve etkilendiği İngiltere’de olduğu gibi mutlak monarşi yerine meşruti monarşi seçeneğini sunar.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlık gösteren *Aydınlanma* süreciyle birlikte akıl yüceltilerek, deney ve gözleme dayalı bir şekilde, doğru bilgiye ulaşılabileceği noktasındaki anlayış kabul edilir. Voltaire Aydınlanma dönemi içinde İngiliz felsefesini Fransa’ya taşıyarak, bu felsefenin düşüncelerini ülkesine benimsetir. Newton’un mekanik doğa felsefesi, Locke’un deneyci felsefesi ve İngiliz deizmi onun aracılığıyla Fransa’ya girer.³⁵ Bunlar arasında deizm anlayışı vahiy kavramını, vahyin bildirdiği dini ve Tanrı’yı inkâr ederek, yalnızca akıl yoluyla kavranabilen bir Tanrı görüşünü öne çıkarır.³⁶ Bu da Voltaire’in kiliseyi hedef alan eleştirilere yönelmesine neden olur. Dönemin İngiliz düşünürlerinin kendisinde yarattığı etkiyle kiliseye karşı savaşı ve baskı görenleri destekler; *Ansiklopedistler* olarak bilinen, amacı, gelenek ve göreneğe bağlı inançları ve tabii ki kiliseninkileri de sarsmak olan bir oluşumun yaratıcıları arasında yer alır.³⁷

Son olarak Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde ilk insanların yaşadığı doğal hali düşünerek doğal durumda bulunan insanın, gereksinim duyduğu şeyleri doğadan rahatlıkla temin edebildiği ve bu yüzden bireyler arasında savaş ve mücadelenin olmadığı bir tablo çizerek, bu doğal durumu insanın mutlu olduğu bir yaşam şekli olarak düşünür.³⁸ Ona göre eşitsizliğin kaynağı özel mülkiyettir. Doğal durumdan koparak topluluklar oluşturmaya başlayan insanların gelecek kaygısı içinde mülk edinme istekleri ve bunun sonucunda toprak parçalarını çitle çevrelemeye başlaması, insanlar arasındaki eşitsizliğin de başlangıcını oluşturur.³⁹ Bu tasarımda güçlülerin zayıfları ezebileceği gerçeğine dayanarak topluluk üyelerinin, kendilerini korumak adına, topluluğun bütün üyelerini koruyup savunacak üstün bir iktidar arayışı içerisine girmesiyle, doğal durumda sahip olunan bireysel özgürlükler de ortadan kalkar. Ancak toplumsal yaşam özel mülkiyeti ortadan kaldırmadığından mülk sahipliği, güç ve zenginliği doğurur. Zenginlerin idareye el koymaları ve keyfi yönetimlerinin nasıl engelleneceği sorunu karşısında Rousseau, Montesquieu’dan devraldığı yurttaşlık

³⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 17.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.315.

³⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, s.98.

³⁷ Gökberk, *a.g.e.*, s.317.

³⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev: Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.38.

³⁹ Göze, *a.g.e.*, s.196.

ruhunu ortaya çıkararak, insanların erdemleriyle hareket edeceği bir devlet dinine başvurur.⁴⁰

Devlet ve milleti aynı şey olarak gören Rousseau, milletler arasındaki en ayırt edici unsuru, insanları bir araya getirdiğine inandığı dilde görür.⁴¹ Ona göre insanlar iletişim kurmak istedikleri için dil gelişir.⁴² İletişimin devamlılığı topluluk içerisinde ortak ifade anlamlarının kabul edildiği bir dili gerekli kılar. Tüm bunların merkezinde geleneksel dil, böyle bir ortaklığı kabul eder.⁴³ Sonuç olarak geleneksel dil, birlik içinde bulunanları ikna etmek ve onlar arasında iletişimi canlı tutmak için siyasal ihtiyaçlar doğrultusunda gelişir. Ona göre “ *her halk ulusal bir karaktere sahiptir ya da sahip olmalıdır, eğer yoksa halka bu karakterin kazandırılmasıyla işe başlanmalıdır.*”⁴⁴ Bu anlayış Rousseau’nun, ulusal karakterin oluşturulması için eğitime yönelmesine neden olur. Hedeflediği eğitim, devletin kontrolü altında güçlü bir ulusal karakter oluşturmaya amaçlar.⁴⁵

Devrim öncesi Fransa’daki düşünsel bu zeminin yanında, toplumsal yapıya baktığımızda, üç sınıflı bir oluşumla karşılaşılır. Asiller, ruhban (kilise) ve halk sınıfından oluşan bu üçayaklı yapı üzerinde, denge oluşturma çabası içinde bulunan Bourbon Hanedanlığı ve hanedanın temsilcisi kral XVI. Louis yer alır. Kilisenin oluşturduğu ruhban sınıfı ve asiller, sahip oldukları toprak ve servetin yanı sıra ayrıcalıklarıyla da en imtiyazlı grupları oluşturur. Kilise, o dönem Fransa topraklarının % 6 ‘sına, asiller ise %20’lik dilimine sahip⁴⁶ bir şekilde köylüye bu toprakları işlettiiren kesim olarak sosyal konumlarını muhafaza ettirir. Ana üretici konumunda bulunan köylü ise asillerin topraklarında, ürettiğinin ¼’i senyöre, bir bölümünü kiliseye pay etmekte ve bunların dışında ürününü senyörün değirmeninde öğüttüğünde ya da herhangi bir nedenden, onun topraklarından geçtiğinde bir takım vergiler ödemek zorunda kalmaktadır.⁴⁷ Asiller ve kilise elde ettikleri bunca gelire rağmen vergiden muaf tutularak, vergi yükü köylüye ve ticaretle yaşamlarını kazanan, günden güne elde

⁴⁰ Jean –Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, (Çev: Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul, 2002, s.27–28.

⁴¹ Llobera, **a.g.e.**, s.172–173.

⁴² J. Patrick Dobel, “*The Role of Language in Rousseau’s Political Thought*”, **Polity**, Vol:18, No:4, (Summer, 1986), s.643.

⁴³ Dobel, **a.g.m.**, s.643.

⁴⁴ Llobera, **a.g.e.**, s.174.

⁴⁵ Llobera, **a.g.e.**, s.177.

⁴⁶ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.17.

⁴⁷ Sarıca, **a.g.e.**, s.21.

ettikleri gelirle yeni üretim kaynağı haline gelen burjuvaziye aktarılır. 18. yüzyılın başlangıcından devrimin meydana geldiği 1789 yılı sürecine kadar, Fransa dış ticaretinde yaşanan beş kat artış⁴⁸, soyluların dışladığı ticaretle uğraşan burjuvaziye güçlendirir.

Fransız monarşisinin bu süreç içerisinde gösterdiği aşırılıklar, 1789 devriminin çıkış kaynağını oluşturur. Kralın ve ona bağlı monarkların genişleme istekleri, Fransa'nın savaş maliyetlerinin artmasına sebep olur. Amerika'nın keşfinden sonra bu kıtaya yapılan göçler, Fransa, İspanya ve İngiltere'nin başını çektiği koloni mücadelelerini doğurur.⁴⁹ İngiltere'nin Kuzey Amerika'da bulunan 13 koloniden, *Yedi Yıl Savaşları*'nın yarattığı mali kaybı düzeltmek üzere ağırlaştırılmış vergiler talep etmesi Amerikalı kolonilerin isyanına sebep olur. *Amerikan Devrimi* ya da *Amerikan Bağımsızlık Savaşı* adını alacak bu sekiz yıllık süreç Fransızların, İngilizlere karşı Amerika'nın yanında mücadeleye katılmalarına neden olur.⁵⁰ Fransa'nın bu savaş için gereksinim duyduğu mali yardım, vergi oranlarının arttırılmasıyla elde edilen gelirlerin yanı sıra zenginleşen burjuvazinin tüccar kapitalizmi ya da merkantalist ideoloji çevresinde monarşiye arka çıkmalarıyla elde edilir. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak sanayi devriminin ortaya çıktığı 18. yüzyılın sonlarına kadar varlığını devam ettirmiş olan merkantalist doktrin, devletin ekonomiye aktif olarak müdahale etmesi gerektiğini ileri sürer.⁵¹ Ancak burjuvazinin merkantalizmin sağladığı avantajların gölgesinde giderek güç kazanması, yönetim erkiyle ters düşmeye başlayan konularda monarşinin siyasal haklarına sahip olma isteğini de doğurur.

Avrupa toprakları üzerinde yer alan hemen hemen her monarşi bir temsil organı olarak "*kolektif kuruluşlar*"⁵² oluşturmuştur. İngiltere bu kolektif kuruluşunu 1215 tarihli *Magna Carta* ile Avrupa'daki diğer devletlerinin bir adım ötesinde ve onlara örnek teşkil edecek şekilde ortaya çıkarır. Soyluların Kral Yurtsuz Jean'ı zorlamalarıyla edindikleri bu sözleşme, kralın sonsuz yetkileri, hukukun üstünlüğü ilkesinin kabul edilmesiyle sınırlanarak, soyluların kendilerini bir danışma mercii olarak tanımlamaları kabul edilir.⁵³ 14. yüzyıla gelindiğinde bu sistem, parlamentonun kendilerini krala daha

⁴⁸ Sander, **a.g.e.**, s.99.

⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.24.

⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.26.

⁵¹ Neşe Erim, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2007, s.11.

⁵² Göze, **a.g.e.**, s.537.

⁵³ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.100.

yakın hisseden soyluların oluşturduğu *Lordlar Kamarası* ve tüccar ve kent temsilcilerinden oluşan *Avam Kamarası* arasında ikiye bölünmesiyle ilk değişikliğini yaşar. Din adamları ise ayrı bir güç olarak artık parlamentoda yer alamaz. Bu durum Kral VIII. Henry'nin İngiltere'de kiliseyi Papalığın egemenliğinden kurtararak kendisine bağlı bir Anglikan Kilisesi kurmuş olmasından kaynaklanır.⁵⁴ Papalığa bağlı olmaktan kurtulan kilisenin sahip olduğu topraklar, önce kralın sonra da satış yoluyla burjuvazinin eline geçerek kilisenin etkinliği ortadan kaldırılır.

17. yüzyılın ikinci çeyreğine girildiğinde Kral Charles, parlamentoya danışmadan İspanya ve Fransa'ya savaş ilan eder. Savaş için gerekli olan finansmanı ise vergileri arttırmakta bulur. Aldığı olumsuz cevap karşısında parlamentoyu dağıtma yoluna gider ve devam ettirdiği serüvenci tutumu onu, iflasın eşiğine getirir. Durumu düzeltmek için parlamentoyu yeniden açma girişimi de karışıklığa neden olunca parlamento mensuplarından Oliver Cromwell liderliğinde oluşturulan ordu, savaşlar sonucunda iyice zayıflayan Kral Charles'ın ordusunu yenilgiye uğratar.⁵⁵ Kral Charles'ın idam edilmesinden sonra İngiltere bir cumhuriyet halini alır ve 1658 yılında Cromwell'in ölümüne kadar bu cumhuriyet yönetimi devam eder.⁵⁶ Onun ölümünden sonra tekrar monarşiyeye dönülür ancak, *Haklar Yasası* ile kralların konulan hiçbir yasayı yürürlükten kaldırmaması, parlamentonun izni olmadan vergi ve asker toplamaması gibi hükümler kabul edilir. Sonuç olarak İngiltere'deki parlamenter sistem monarşiyi tam olarak kaldırmaz. Ancak kralın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla elde edilen özgürlükler, feodal toprak sahibi Montesquieu ve burjuvazi üyesi olan Rousseau gibi Fransız düşünürlerini etkiler.

İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da bir danışma mercii yer almış ve vassallardan oluşan bu merci yılda iki üç defa toplanarak krallara danışmanlık işlevini yerine getirmiştir. Ancak 11. yüzyıldan sonra Fransa'nın başına geçen kralların iktidarlarını genişletmek istemeleri, feodal beylerle mücadele etmelerine neden olur ve bu eylemlerinde burjuvazi tarafından desteklenirler.⁵⁷ Sonraları bu danışma meclisi "*Etat-Generaux*"⁵⁸ adını alan soyluları, burjuvazi temsilcilerini ve İngiltere'deki benzerinden farklı olarak kiliseyi de içeren bir kuruluşa dönüştür. Fransa'da da zamanla

⁵⁴ Tanilli, **a.g.e.**, s.100.

⁵⁵ Sander, **a.g.e.**, s.110.

⁵⁶ Sander, **a.g.e.**, s.111.

⁵⁷ Göze, **a.g.e.**, s.537.

⁵⁸ Göze, **a.g.e.**, s.538.

İngiltere örneğinde olduğu gibi kralın sahip olduğu iktidar gücü, vassalların üstüne çıkar ve 16. yüzyıla girildiğinde bu durum Fransa'nın merkezi mutlak monarşiye dönüşmesine sebep olur. Fransa'nın mutlak monarşiye adım atması, bir danışma kurulu ihtiyacını da yavaş yavaş ortadan kaldırır ve 1614'ten devrimin gerçekleştiği 1789 yılına kadar Etats-Generaux toplantıları kaldırılır. Bu süre içerisinde yaşanan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın Fransa üzerinde hem ekonomik hem de ideolojik yansımaları olduğu görülür. Fransa'nın, bu savaşta İngilizlere karşı Amerika'nın yanında yer alarak mali yardımlarda bulunması, Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra boşalan hazinenin, daha da zora girmesine neden olur. Savaşın ideolojik etkisi ise ekonomik yardımın dışında savaşa katılan Fransızlar aracılığıyla meydana gelir. Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan Amerikalılar, hürriyet ve hakları uğruna monarşiye karşı çıkararak yanlarında çarpışan Fransızlara ilham verir. Bu noktada *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi*'nden devrim sonrası Fransa'da ilan edilen *İnsan ve Vatandaşlık Hakları Demeci*'ne aktarmalar yapılır.

Fransa'nın yaşadığı mali sıkıntılar asilleri ve kilisenin muaf tutulduğu vergi artırımıyla aşılmaya çalışılır. Bu durum vergi muafiyetinin dışında kalan ticari sınıfın, eşitlik ve söz hakkı istemiyle Etat-Generaux'un tekrar toplanmasını talep etmesine neden olur. Ancak Etat-Generaux'un 1614 yılından beri kapalı olması bu danışma meclisinin işleyişinin, karar alınımındaki oylamanın nasıl yapılacağı konusunda baş gösteren husumetten dolayı unutulmuş olduğunu gösterdiği gibi, XVI. Louis'in monarşiyi üste çeken, eşitsizlikten yana ters tutumuyla yarattığı olumsuz havayı da ortaya çıkarır.⁵⁹ Kralın bu tutumu karşısında 14 Temmuz 1789 günü sıkıntılar içinde bulunan halk, *Bastille* hapishanesine ve sonrasında asillerin şatolarına saldırarak, devrimin fiili başlangıcı oluşturur.

Bir '*burjuva devrimi*'⁶⁰ olarak adlandırılabilen Fransız Devrimiyle millet kavramı, siyasi bir terim olarak tanımlanır. Devrim, ulusu halk imgesiyle birleştirerek vatandaşların ait oldukları etnik kültürel topluluklarla değil, yeni oluşumun eşitlik ve özgürlük yanlısı tutumuyla geleceği hakkında karar alma mekanizmalarına dâhil olabileceği bir durumu ortaya çıkarır. Böylece etnik bağlar yerini rızaya dayalı

⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.38-39.

⁶⁰ Eric J. Hobsbawm, **Fransız Devrimine Bakış**, (Çev: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009, s.8.

demokratik topluluğa bırakmış olur.⁶¹ Devrimin sonuçlarından biri olarak egemenliğin bölünmezliği ulusun da bölünmezliğini doğurur.⁶² 4 Ağustos 1789’da Millet Meclisi’nin feodal hak ve ayrıcalıkları ortadan kaldırması ve 27 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesiyle Fransa, tek ulus halini alır.⁶³ Yeni rejimle birlikte kralın olan her şey ulusallaştırılır. İlk kez bu devrimle eğitimin ulusun görevi olması gerektiği fikri ortaya konur ve eğitim, ulusallaştırılan kurumlar arasındaki yerini alır. Bu durum yeni rejimin ideolojilerinin aktarılmasını da kolaylaştırır. O dönem ülkede var olan Briton, Bask, Katalan, Alman ve Okitan dillerinin yerine Fransızcanın ulus çapında tek dil olarak kullanımı arttırılır ve yüksek eğitim kurumlarında kullanılan Latince yerini Fransızcaya bırakır.⁶⁴ Tüm bunlar Rousseau’nun hayalini kurduğu, eğitim alanındaki düşüncelerin de gerçekleştirilmesidir. Devrim öncesinin imtiyazlı gruplarından kilise üzerinde de düzenlemelere gidilir. Kasım 1789’da kilise laikleştirilerek rahip ve piskoposların devlet görevlileri tarafından seçilmesi, Roma ile bağların koparılmasını sağlar.⁶⁵ Böylelikle din, egemen halk meclisinin altında kurumsallaştırılır.

Geleneksel düzenin yıkılmasıyla birlikte milliyetçilik, yeni otorite gereksinimi ve farklı etnik yapıdaki insan toplulukların bütünleşmesi için temel birleştirici haline gelir. Bu durum devrimcilerin sembollere dayalı bir ulus inşa etmeleriyle sonuçlanır. Eric Hobsbawm’ın ‘gelenegin icat edilmesi’ olarak betimlediği bu milliyetçilik “*alanen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normları aşılama çalısan bir pratikler kümesi*”⁶⁶ olarak tanımlandırılır. Ona göre bu icat ediş kurumsallaşmış geleneklerin yanı sıra birkaç yıl gibi kısa bir zaman diliminde ortaya çıkmış ve çok hızlı bir şekilde yerleşmiş gelenekleri de kapsayabilir.⁶⁷ Ulusal marşlar, bayraklar gibi sembolik şeyler, icat edilen bu unsurlar içinde yer alır. Hobsbawm’ın bu değerlendirmesi içinde “*milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz*”⁶⁸, tam tersi şekilde milliyetçilik milletleri var eder. Bu

⁶¹ Hüseyin Kalaycı, “Kendi Kaderini Tayin Kimlerin Hakkı?”, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:47, 2009, s.220.

⁶² Kalaycı, **a.g.m.**, s.221.

⁶³ Llobera, **a.g.e.**, s.202.

⁶⁴ Kohn, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁵ Llobera, **a.g.e.**, s.202.

⁶⁶ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Gelenegin İcadı**, (Der: Eric Hobsbawm, Terence Ranger), (Çev: Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.2.

⁶⁷ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.2.

⁶⁸ Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik (Program, Mit, Gerçeklik)**, (Çev: Osman Akınhay), 3.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s.24.

ifade ediş milliyetçilikten önce milletlerin var olduğunu belirten ilkçi yaklaşımı reddederek, milletler ve milliyetçiliğin modern çağa ait yapılar olduğunu belirtir. Hobsbawm gibi modernist yaklaşımclar arasında yer alan Benedict Anderson da milleti “*hayal edilmiş bir siyasal topluluk*”⁶⁹ olarak görür. Ona göre en küçük ulusal topluluk içerisinde bile topluluğu oluşturan üyelerin büyük bir çoğunluğu birbirini hiç bir zaman tanımayacak ya da görmeyecek olmalarına karşın, zihinlerinin bir köşesinde birlik olma isteği, hayali bir şekilde var olacaktır. Anderson için milliyetçiliğin büyüğü rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir. Verdiği bir örnekte belirttiği gibi bir ülkenin vatandaşı olarak doğmak rastlantıdır, ancak o ülkenin varlığı ebedidir.⁷⁰

Fransız Devrimi, milliyetçiliğin tarihsel gelişimi açısından iki önemli sonuç doğurur. Bunlardan birincisi iç gelişmelerin ortaya çıkardığı bir ideoloji olarak, Avrupa’nın diğer ülkeleri tarafından taklit edilebilir olması, ikincisi ise Napolyon’un emperyalist politikalarına bir tepki olarak milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmasıdır.⁷¹

Fransız Devriminin önemli sonuçlarından biri de kitlesel orduların ortaya çıkmış olmasıdır. Devrim öncesinin toplumsal yapısı içerisinde aristokratlık, askerliğin tüm dallarında giriş için bir ön şart halini alarak bunun dışındaki unsurların alımının önü kapatılır.⁷² Devrimle birlikte bu durum ortadan kaldırılarak aristokrasinin silah taşıma tekeli kırılır ve silah taşımak vatandaşların özgürlüğünün garantisi olarak kabul edilmeye başlanır. Devrimin bu yöndeki girişimleri sonucunda Fransa, yurttaş-asker ordusunu kurar.⁷³ İhtilalin sıradan vatandaşlara ordunun kapılarını açması, askeri birliklerin büyük çapta ve o zamana kadar görülmemiş bir genişliğe ulaşmasına neden olur. 100.000 kişilik orduların yerini 1793’te 983.000 askeri barındıran kitlesel ordular alır.⁷⁴ Başlangıçta kitlesel ordular, Napolyon’un önderliğinde ihtilalin özgürlüklerini kıtadaki diğer monarşilerin halklarına götürme amacı taşırken, daha sonraları Napolyon’un ulusal yayılmacı politikalarına hizmet eder hale gelir. Napolyon’un arzusu büyütölmüş bir ulus-devletten ziyade, Sezar gibi bir imparatorluk oluşturmak olur. Onun bunu gerçekleştirmek için giriştiği savaşlar, Almanlara, İtalyanlara, İspanyollara

⁶⁹ Anderson, **a.g.e.**, s.20.

⁷⁰ Anderson, **a.g.e.**, s.26.

⁷¹ Llobera, **a.g.e.**, s.195-196.

⁷² Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet, Sivil- Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (Çev: K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s.24.

⁷³ John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, (Çev:Fusun Doruker), Gençlik Yayınları, İstanbul, 1993, s.268.

⁷⁴ Keegan, **a.g.e.**, s.269.

ve Ruslara, Fransız İhtilali'nden anlamaları gereken şeyi öğretir: “*bireysel özgürlüğün bir aracı olarak değil, kolektif bir güç tapınması olarak milliyetçilik.*”⁷⁵

1. 3. Fransız Devrimine Tepki Olarak Alman Milliyetçiliği

18. yüzyıl Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkan milliyetçi anlayış, yurttaşlık haklarını sağlamak ve yönetim gücünü sınırlandırmak isteyen şiddetli bir hareket olarak orta sınıf ve felsefesini temsil eden liberal ve rasyonel bir sivil toplum yaratmayı amaçlar.⁷⁶ Napolyoncu savaşlardan sonra gelinen noktada milliyetçilik modern batıdan daha az ilerleme kaydetmiş sosyal yapı ve siyasi fikirler içerisinde bulunan topraklara ulaşır. Ancak bu topraklardaki ulusların feodal bürokrasi ve kırsal emekçi sınıf arasında şekillenmiş ikili yapısı, zayıf bir orta sınıf ortaya çıkardığından milliyetçilik ilk kez şair ve okuryazarların rüyası, kültürel bir nitelik haline gelir.⁷⁷ Bu yeni milliyetçilik, peşine düştüğü farklılıklarla Batı Aydınlanma Çağı'nın aksine, eski gelenekleri övmeye yönelir. Bu bağlamda Johann Gottfried Herder (1744-1803) kültür milliyetçiliğinin kurucusu olarak karşımıza çıkar.

Herder milliyeti, siyasal ya da biyolojik değil ruhsal ve ahlaki bir kavram olarak değerlendirir. Ona göre tüm toplumsal grupları, aileyi ve onun bir tür uzantısından ibaret olan milleti oluşturan şey Tanrısal inayettir ve her halk Tanrısal inayetin kendine biçtiği rolü oynamaktadır.⁷⁸ Bu nedenle hiçbir devlet diğerinden üstün değildir. “*Her insanın yazgısı, kendi ulusunun bir üyesi olmak ve ulusuna, anadili vasıtasıyla tüm yaşamı boyunca bağlı olmaktır.*”⁷⁹ Herder her milletin, sahip olduğu özellikler açısından farklı olduğunu ve bundan dolayı özgün bir toplumsal nitelik taşıdığını belirtir. Bu noktada büyük ya da küçük her millet Tanrısal planın bir parçası olarak insanlığa belli tecrübeler kazandırır.⁸⁰ Ona göre kültürel farklılığı oluşturan etkenlerin başında ilk olarak coğrafya gelir. Herder her topluluğun dil, adetler ya da karakter gibi ana özelliklerinin iklim, dağlar, nehirler ve bunun gibi coğrafi şartlar altında şekillendiğini düşünür.⁸¹ Ona göre farklılıkları belirleyen bir diğer etken ise eğitimidir.

⁷⁵ Kohn, **a.g.e.**, s.28.

⁷⁶ Kohn, **a.g.e.**, s.29.

⁷⁷ Kohn, **a.g.e.**, s.30.

⁷⁸ Llobera, **a.g.e.**, s.180-181.

⁷⁹ Hagen Schulze, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, (Çev:Timuçin Binder), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.153.

⁸⁰ Llobera, **a.g.e.**, s.181.

⁸¹ Llobera, **a.g.e.**, s.181.

Herder ne bir ulus-devlet yaratılmasını ne de ulusların birleştirilmesini talep eder. O, Alman yapan vasıfları kaybetmiş olmalarının yanı sıra Fransız dili, kültürü ve alışkanlıklarına duydukları hayranlıktan dolayı yurttaşlarını eleştirir.⁸² Herder milliyet haklarının her şeyden önce dil hakları olduğunu iddia eder. Ona göre dili olmayan bir halk düşünülemez. Bu yüzden eğer bir devlet yıkılmış bile olsa, ortak dil geleneğini muhafaza edebilen bir millet ancak varlığını sürdürebilir.⁸³ Dilin baskı altına alınması halkın manevi yönünün de baskı altına alınması anlamına gelir.⁸⁴ Ona göre insan, toplumdan tecrit edilmiş şekilde kavranamaz. Bu nedenle birey, ancak bir millet içinde var olabilir.⁸⁵

Herder'in ortaya koyduğu fikirlerinin Romantik eğilimlerle aynı döneme rastlamış olması popülaritesini artırır. Romantizmin çoğulcu, geçmişe özlem duyan, anti rasyonel ve organik yapısı Alman ulusalcı düşüncesinin parlamasında belirleyici olur. Bu doğrultuda aydınlanma düşüncesinin tek tipleştirilmesine tepki olarak çoğulcu anlayış, milletlerin karakterlerini ne pahasına olursa olsun korumaları gerektiğini aşılır. Aydınlanmanın rasyonel tarihi, Romantizmle birlikte yerini en yüce ve değerli bilgileri barındırdığına inandığı geçmişin şanlı hatıralarına bırakır. Geçmişe duyulan bu saplantı, geleceğe yönelik pek ilgi beslemeyen Romantikler için bir kurumun ya da bir inancın meşrulaştırılmasının yoludur.⁸⁶

Herder'in yanı sıra Fichte ve Hegel gibi, devrimi başlangıçta coşkuyla karşılayan Alman idealistleri de Fransız yayılcılığı karşısında ulusal söylemlerde bulunur. Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) devrimin çıkış koşullarıyla paralel olarak tebaalarını sömüren mutlak yöneticileri ve kibir ve ahlaksızlıkları için aristokrasiyi kınar.⁸⁷ Köleliğin kaldırılmasını ve minimum bir yaşam standardı için her vatandaşın hakkı olduğunu talep etmesinin yanı sıra hoşgörüsüz dinsizler olarak tanımladığı teologların tartışmalarını kınayarak, kitlelerin ahlaki eğitimi için kullanışsız olan kilisenin dogmalarını reddeder.⁸⁸ Ancak Napolyon'un Alman topraklarını işgal etmesi üzerine Fichte'nin düşünceleri değişir ve güçlü bir ulusal devlet anlayışını savunur hale

⁸² Llobera, **a.g.e.**, s.181.

⁸³ Acar Sevim, **Halk Milliyetçiliğinin Ölçüsü Herder**, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.26.

⁸⁴ Sevim, **a.g.e.**, s.29-30.

⁸⁵ Llobera, **a.g.e.**, s.181.

⁸⁶ Llobera, **a.g.e.**, s.188.

⁸⁷ F. W. Kaufmann, "Fichte and National Socialism", **The American Political Science Review**, Vol:36, No:3, Jun, 1942, s.460.

⁸⁸ Kaufmann, **a.g.m.**, s.460.

gelir. Onun siyasal düşüncesi bir refah devletini içerir. Fakat mutluluk, sağlık, inançlar ve erdemlerle bağlantılı olarak mutlakıyetçi rejimin despotizmini reddetmesine rağmen Fichte, pratik yaşamın ortaya çıkardığı tüm korkuları düzenlemeye yönelik olarak devletin işlevini genişletir.⁸⁹ Ona göre ulusal farklılıklar doğrultusunda her ulusun yaşam hakkı dünya ölçeğinde bir konfederasyonun kurulmasıyla sürdürülebilir.⁹⁰

Fichte'ye göre ulusal toplum devletten önce gelen ve henüz örgütlenmemiş olan toplumdur.⁹¹ Devlet, kendinden üstün olan bu ulusal toplumu ne ölçüde kapsar ve içerir ise o ölçüde mükemmelleşir.⁹² Ulusal toplumun devlete dönüşmesiyle birey, yurttaş niteliği kazanabilir. Bu yüzden değişik devletler içerisinde yaşayan Almanlar tek bir Alman devleti çatısı altında toplanmalıdır. Fichte'nin bu arzusu Alman halkına yönelik kutsal bir görev atfeder. Ona göre bu görev Alman halkının birleşmesiyle gerçekleştirilebilir.⁹³ Bu doğrultuda kültürel ve dilsel birlik bu amacın gerçekleşmesi için temel oluşturur. Bu yüzden Fichte kişiyi tümüyle kavrayan ve devlet tarafından gerçekleştirilebilecek olan aktif bir eğitim önerir. Tek bir ırkın mükemmel bir biçimde eğitime yatkın olduğunu düşünen Fichte, bu ırkın da Alman ırkı olduğuna inanır.⁹⁴ Ona göre bir ırkı belirleyen özellik dildir ve Alman dili yaşayan canlı bir dil olarak yalnızca Alman ırkına, mükemmel devleti kurabilecek imkânı oluşturabilir.⁹⁵

Bir diğer idealist Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) oluşturduğu tarih felsefesiyle Alman halkına yönelik ulusal düşüncelerini ortaya koyar. Ona göre doğa ve tarih, düşüncenin ve aklın zamanla evriminden başka bir şey değildir. İnsanlığın tarih içerisinde diyalektik bir şekilde ilerlemesi daha iyi olana, yüce ruha ve onun esas ilkesi özgürlüğe doğru giden bir gelişmedir.⁹⁶ Ona göre tarihin belirli dönemlerinde belirli bir halk bu tarihsel gelişimi üzerine alır.⁹⁷ Bu noktada Montesquieu'nun *milletin ruhu* ile Hegel'in *volksgeist* (halkın ruhu) kavramları arasında yakın bir bağ kurmak mümkündür. Hegel, “*halkın ruhunu tarihsel ve kültürel olarak elde ettikleri başarılarıyla, yani halkın dini, ahlaki değerleri, yapısı ve siyasi yasalarıyla birlikte*

⁸⁹ Kaufmann, **a.g.m.**, s.461.

⁹⁰ Frederick Copleston, **Felsefe Tarihi, Cilt:7, Fichte'den Nietzsche'ye Alman İdealizmi**, (Çev: Aziz Yardımlı), 2.Baskı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996, s.84.

⁹¹ Göze, **a.g.e.**, s.234.

⁹² Göze, **a.g.e.**, s.234.

⁹³ Copleston, **a.g.e.**, s.84.

⁹⁴ Göze, **a.g.e.**, s.236.

⁹⁵ Göze, **a.g.e.**, s.236.

⁹⁶ Göze, **a.g.e.**, s.237.

⁹⁷ Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 3.Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s.405.

*tanımlar.*⁹⁸ Halk olmanın anlamını siyasi bir çerçevede dâhilinde organize olmak olarak tanımlayan Hegel, her *volksgeist*'in ulusal bir devlet oluşturmak zorunda olduğunu çünkü dönemin siyasi koşullarının bunu gerektirdiğini belirtir.⁹⁹ Bahsedilen zorunlu siyasal koşullar Fransız devrimi ve bu devrimin ilkelerine yöneliktir. Ona göre devlet akli bir oluşum olduğundan en iyi ve mükemmel devleti aramanın anlamı yoktur.¹⁰⁰ Eğer bir devletin varlığından söz ediliyorsa o devlet, olması gerektiği gibidir ve tarihsel süreç içerisinde daha iyiye doğru da yol alacaktır. Önemli olan devlet düşüncesine ulaşabilmektir.¹⁰¹ Çünkü devlet özgürlük demektir. Fransız Devriminin bireyci, eşitlikçi ve liberal sonuçları toplumu ve iktidarı sosyal sözleşme düşüncesine dayandırmakta ve bireyin devlete karşı ileri sürebileceği doğal haklarını ve bireyin öznel haklarını kabul etmektedir. Oysa Hegel'in düşüncesinde birey devlete karşı bir hak ileri süremeyecektir. Çünkü birey devletin görevler yüklediği bir kişi olarak devlet denen organik bütünün içinde eriyecektir.¹⁰²

Alman İdealist felsefesinin bu düşünürleri, ileride nasyonal sosyalist gençlik hareketinin önde gelen düşünürlerinden biri olacak Hans Freyer'i (1887–1969) de etkiler. Freyer devlet, ulus, halk, lider ve ırk gibi konularda Alman idealist romantik felsefe geleneğinin ideolojik açılımı olan Alman nasyonalizmini savunur.¹⁰³ Determinist evrimci tarih anlayışını reddeden Freyer, tarihsel süreçlerin basitten karmaşığa, zayıftan güçlüye ve ilkelden uygarlığa doğru olan tek yönlü gelişim çizgisinin karşısında yer alır.¹⁰⁴ Ona göre uluslar tek ulus, tek devlet, tek dil ve tek ülke bağlamında ulusal birliği sağladıklarında, güçlü bir önderin yönetiminde yaşama şansı kazanabilirler.¹⁰⁵

1. 4. Osmanlı İmparatorluğu ve Milliyetçilik

Avrupa'da olup biten tüm bu gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında Fransa'da devriminin ortaya çıktığı dönemde Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'yla iki yıldır devam eden bir savaşın içindedir. Bu dönemde Osmanlı imparatorluk tahtında, amcası I.Abdülhamit'in vefatıyla yerine geçen III. Selim yer alır.

⁹⁸ Llobera, **a.g.e.**, s.186.

⁹⁹ Shlomo Avineri, "*Hegel and Nationalism*", **The Review of Politics**, Vol.24, No.4, (Oct., 1962), s.479.

¹⁰⁰ Göze, **a.g.e.**, s.238.

¹⁰¹ Göze, **a.g.e.**, s.238.

¹⁰² Göze, **a.g.e.**, s.239.

¹⁰³ Hüseyin Akyüz, "*Hans Freyer*", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler- Eserler)**, Cilt:1, (Der: M. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s.485.

¹⁰⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.485.

¹⁰⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.485.

III. Selim daha tahta çıkmadan önce Fransız monarşisiyle ilişkilerini geliştirir. Fransız elçisi Gouffier aracılığıyla Ruslara karşı Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasını talep eden mektubunu, XVI. Louis'e iletir.¹⁰⁶ Fransız devrimi gerçekleştiğinde ise henüz üç aydır tahta bulunan III. Selim, Fransa'da yaşanan gelişmeleri Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit olarak algılamaz. Ancak diplomatik açıdan tarafsızlığını bildirerek, ilk önce Avrupalı devletlerin Fransa'yı tanımmasını bekler. 1795 yılında Prusya'nın Bâle ve Hollanda'nın Lahey barış antlaşmalarını Fransa ile imzalamalarından sonra Osmanlı Devleti, Fransa'yı resmen tanır.¹⁰⁷ Fransız devriminin yayılmacı politikaları, Avrupa'da yol açacağı savaşlarda Osmanlı Devletini bir müttefik olarak yanında görmek ister. Bu durum Osmanlı Devletinin savaşlardaki yenilgilerinin telafisi için iyi bir güç desteği oluşturur. Ancak Fransa'nın Avusturya üzerine yaptığı bir dizi savaşın zaferle sonuçlanmasının ardından Napolyon, Osmanlının yıkılmakta olduğunu ve onu savunmanın gereksiz bir çaba olduğu doğrultusundaki görüşlerini belirterek¹⁰⁸ Osmanlı toprağı Mısır'ı elde etmeye yönelik emellerini harekete geçirir. Osmanlı Devletinin yaşadığı bu ters durum, yıkılışına kadar sürecektir bir dönemi kapsayacak bir şekilde, kendisine ve birbirine düşman devletler arasında bir 'denge politikası',¹⁰⁹ izlemesine neden olur. 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde Rus Çarı Aleksandr'ın Osmanlı tebaası arasında yer alan Rumlara yönelik istekleriyle gündeme gelen *Şark Meselesi* ise Osmanlı Devletini, Avrupalı devletlerin dış siyaset gündeminden hiç çıkmayacak bir konu haline getirir. Kongreye katılan İngiliz ve Avusturyalıların Rusların genişlemesine yönelik karşı tutumu, bu terimin anlamını Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması yolunda şekillendirirken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin Avrupa'daki topraklarının bölüşülmesi ve 20. yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanılır.¹¹⁰ Bu durum Osmanlı Devletinin takip edeceği denge politikasının yanında durumunu düzeltecek bazı düşünsel akımlara da başvurmasına neden olur.

¹⁰⁶ İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802)**, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.55.

¹⁰⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.82.

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.22.

¹⁰⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)**, 15.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.43.

¹¹⁰ Karal, **a.g.e.**, s.203-204.

1. 4. 1. Osmanlı İmparatorluğu’nda düşünsel akımlar

1. 4. 1. 1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık ulusal hareketler sonucu imparatorluğu tehdit eden ayrılıkçı unsurlara karşı Tanzimat’la birlikte ortaya çıkan ve imparatorluğunun sınırları içerisinde soy ve din farkı gözetmeksizin bir “*Osmanlı Uluu*”¹¹¹ yaratmayı amaçlayan düşüncedir. 3 Kasım 1839’da Abdülmecid’in bir Hattı Hümayun’unun Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkında okunmasıyla başlayan Tanzimat, Müslim ve Gayri-Müslim tüm Osmanlı uyruklarının eşit sayılacağı hükümleriyle ön plana çıkar. Kapitülasyonlar aracılığıyla yarı sömürge konumuna getirilen Osmanlı İmparatorluğu, fermanla birlikte Avrupalı devletlerin ticari ortakları halini alan ve onların Gayri-Müslim tebaaya yönelik hukuksal taleplerle iç işlerine karışmasını önlemeyi amaçlar. Fermanın hükümleri arasında herkesin ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, düzenli bir usule bağlı olarak vergi toplama işlemlerinin yapılacağı, suçla itham edilenlerin adil bir şekilde yargılanmadan cezalandırılmayacağı ve kanunların uygulanmasında herkesin eşit görüleceği hususunda düzenlemeler yer alır.¹¹²

Tanzimatla birlikte resmi hale gelen Osmanlıcılığın gelişiminde, gizli bir cemiyet olan Genç Osmanlılar’ın da katkıları bulunur.¹¹³ İbrahim Şinasi (1826–1871), Ziya Paşa (1825–1880) ve Namık Kemal (1840–1888) gibi isimlerin yer aldığı Genç Osmanlılar, devrim yaratacak değişikliklerden uzak bir şekilde, Osmanlı Devletinin sürekliliğinin sağlanması için siyasi kardeşlik ve eşitlik temelinde sultana ve devlete karşı, yapay bir sadakat bağının oluşmasını desteklerler.¹¹⁴ Özellikle Namık Kemal’in İslam düşüncesinde ilk defa olarak toprağa bağlı vatanseverlik ve halk egemenliği kavramları, dinleri ve dilleri ne olursa olsun tüm Osmanlıların, Osmanlı vatanına olan bağlılık borçlarını hatırlatır.¹¹⁵ Bu noktada Tanzimatçıların sadakat bağı olarak önerdiği monarşiye dayalı yönetim biçimi, Genç Osmanlılar tarafından sınırlandırılması ve meşruti temellere dayandırılması gereken bir durum olarak görülür.¹¹⁶ Çünkü Genç Osmanlılar’a göre Batı’nın bu denli ilerlemesinin nedeni meşruti temellere dayalı bir

¹¹¹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, 11. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.57.

¹¹² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Değişimleri**, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.89–90.

¹¹³ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.62.

¹¹⁴ Yıldız, **a.g.e.**, s.62.

¹¹⁵ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev: Sedat Cem Karadeli), 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.47.

¹¹⁶ Kili, **a.g.e.**, s.57.

yönetim biçiminden kaynaklanır.¹¹⁷ Ancak Osmanlı Devleti'nin geliştirmeye çalıştığı bu eşitlikçi esaslar, Avrupalı devletlerin tutumunda öncekinden farklı bir eğilim ortaya çıkarmaz. Fransızların Katolik, İngilizlerin Protestan ve Rusların da Ortodoks Osmanlı tebaasına yönelik himayeleri, verilen eşitliklerin bu dini cemaatlerin bağımsızlık ya da özerklikleri doğrultusunda genişletilmesi taleplerini ortaya çıkarır.¹¹⁸

Tanzimat dönemi aydınlarının, monarşinin meşrulaştırılması doğrultusunda dillendirdikleri düşünceler ise 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin kabul edilip, II. Abdülhamit'in tahta çıkışıyla başlar. Ancak millet sistemi içerisinde yüzyıllarca dil, kültür ve geleneklerini kaybetmeden yaşabilmiş Gayri-Müslimler¹¹⁹ meşrutiyetin sunduğu imkânlar ve hürriyet fikirlerinin etkisiyle Osmanlıcılığı bir Truva atı olarak algılamış¹²⁰ ve kendi ulusal kimliklerini kazanacak oluşumları sağlayarak, özerklik ve bağımsızlık taleplerini arttırabilmişlerdir.¹²¹

Osmanlı devletinin bu ilk meşrutiyet denemesi kısa bir süre sonra ortaya çıkan Osmanlı-Rus (1877–1878) Savaşı'yla kesintiye uğrar ve Osmanlıcılık düşüncesi, savaşın yarattığı olumsuz sonuçlarla en büyük darbeyi alır. Savaş esnasında Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar'daki Hristiyan tebaa ayaklanarak Müslüman ahaliyi katleder. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu'da ve Balkanlar'da ilerleyen Ruslar, Ermenileri ve Rumları İmparatorluğa karşı tahrik etmeye başlar. Bu olaylar neticesinde Müslüman ahalide, Hristiyan tebaaya karşı nefret artar¹²² ve Osmanlıcılık idealinin başarısızlığı ortaya çıkar. Olayların meydana getirdiği karmaşa 13 Şubat 1878 yılında II. Abdülhamit'in meşruti yönetime el koymasıyla sona erer. Otuz üç yıl sürecek olan bu istibdat yönetimi 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam eder.

1. 4. 1. 2. İslamcılık

Genç Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin devleti kurtarmak için ileri sürdüğü düşünceler, Osmanlıcılık fikrinin yanında İslamcılık düşüncesinin de gelişmesini sağlar.

¹¹⁷ Kili, **a.g.e.**, s.57.

¹¹⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.43.

¹¹⁹ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri-Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.11.

¹²⁰ Yıldız, **a.g.e.**, s.63.

¹²¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s.63.

¹²² Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-4**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.498.

İktidarın meşrulaştırılması yönündeki muhalefetlerini yurt dışından, çıkardıkları gazetelerle dile getiren kimi cemiyet üyeleri, devlet işlerinin kötüye gitmesinin tek nedenini din kurallarının bütünüyle uygulanmamasında bulur. Londra’da yayınlanan 1868 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal, Osmanlı devletinin yaşaması için Muhammed’in şeriatından ayrılınılmamasını ve bir İslam devleti olarak kalınması gerektiğini belirtir.¹²³ Ona göre şeriatın meydana getirilecek olan kanun, adalet açısından medeni devletlerde bulunanlardan daha üstün olacaktır.¹²⁴ Aynı şekilde din kurallarının devlet yönetiminde kullanılması gerektiğini belirten Ziya Paşa da Tanzimat sonrası meydana gelen hukuksal gelişmelere cevaben, şeriat mahkemelerinin yalnızca evlendirme, boşanma ve miras davaları gibi mezhebi işlerle ilgilendirilmesine tepki gösterir.¹²⁵

Öne sürülen tüm bu düşünceler doğrultusunda İslamcılık, Tanzimat dönemi uygulamalarının başarısızlığı karşısında Osmanlının bir İslam devleti olması, nüfusunun çoğunun Müslümanlardan oluşması ve Müslüman bir padişahın devlet idaresini elinde bulundurması gibi birinci dereceden etkenlerle meşrutiyet dönemi içerisinde şekillenir.¹²⁶ Akımının taraftarlarınca dinin birleştirici gücü aracılığıyla, Müslümanların halifesi olan Osmanlı sultanı yeryüzündeki bütün İslam ülkeleri arasında bir birlik oluşturarak Osmanlıyı eski kudretli günlerine ulaştırabilir. Bunların yanı sıra imparatorluğa bağlı olan ve dünyadaki İslam memleketlerinin Avrupalılar tarafından işgal edilmesi de meşrutiyet dönemi hükümdarı Abdülhamit’in İslamcı politikası üzerinde etkili olur.¹²⁷ Ancak 1882 yılına kadarki yönetim sürecinde Abdülhamit, İslamcılık akımına pek önem vermez.¹²⁸ Bu siyasi tutum Mısır’ın İngiltere, Tunus’un Fransa tarafından işgal edilmesi ve Balkan Savaşlarından sonra gelişerek, devletin kurtuluşunu Müslümanlar arasında meydana getirilecek bir dayanışmanın sağlanmasında görür.¹²⁹ İslamcılık ideolojisinin esasını din teşkil etse de akımın temel gayesi daha çok siyasaldır. Çünkü Abdülhamit hiçbir zaman devlet idaresini din

¹²³ Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, 2. Basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1997, s.204.

¹²⁴ Berkes, **a.g.e.**, s.204.

¹²⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.205.

¹²⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.324.

¹²⁷ Karal, **a.g.e.**, s.540.

¹²⁸ Karpat, **a.g.e.**, s.334.

¹²⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.334.

adamlarına bırakmamış, din ve din adamlarını İslam milletinin kültürel açıdan temelini sağlamlaştırmak için kullanmıştır.¹³⁰

Osmanlı topraklarının parçalanması olarak adlandırılan *Doğu Sorunu*, Avrupa'nın emperyalist tutumu doğrultusunda hammadde ve pazar arayışlarının rotasını, Arapların yaşadığı ve Osmanlı egemenliğinin var olduğu topraklara çevirtir. İslam birliği, böylesi bir durumda Avrupa'nın siyasal amacına ters bir oluşum olarak engellenmesi gereken olaylardan biri haline gelir. Bu doğrultuda Arabistan, Suriye ve Mısır gibi Arap topluluklarının yer aldığı topraklarda milliyetçilik duygularını canlandıracak eylemlere yönelir.¹³¹ Araplara yapılan propagandalarda, İslam medeniyetinin Arapların eseri olduğu ve Türklerin Arapları egemenlikleri altına alarak onların gelişmelerini engelledikleri söylemi yaygınlaştırılır.¹³² Özellikle İngiltere'nin baş aktörü olduğu bu eylemlerin, gelecek yıllar için başarılı sonuçlar verdiği görülür. I.Dünya Savaşının ertesinde Müslümanlığın fanatik kolunu teşkil eden bir düşünce olarak, Arabistan yarımadasında baş gösteren *Vahabilik* bu tür ayrılıkçı hareketlerin en önemli göstergelerinden biri olarak ortaya çıkar.¹³³ Vahabiler için önemli olan İslam'ın Muhammed zamanında tasavvur edilen şekline döndürülmesi olmuş ve bunun gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı egemenliğinden kurtulmak gerektiği sonucuna varılmıştır.¹³⁴ Bunun yanı sıra 1912 yılında Arnavutluk'ta ve 1916 yılında Hicaz'da Müslüman eyaletlerin isyanı¹³⁵, İslamcılık olarak kurgulanan birlik fikrinin başarısız yönünü ortaya çıkartmıştır.

1. 4. 1. 3. Batıcılık

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı durgunluk 18. yüzyılın başlarında gerilemeye dönüşür. Yaşanan kayıplar karşısında yapılan sorgulamalar sorunun batının askeri üstünlüğünden kaynaklandığı şeklinde yorumlanır.¹³⁶ Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarının yarattığı yenilmiş

¹³⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.335.

¹³¹ Karal, **a.g.e.**, s.545.

¹³² Karal, **a.g.e.**, s.552.

¹³³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.206.

¹³⁴ İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1987, s.109.

¹³⁵ Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, (Çev: Adem Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s.39.

¹³⁶ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, (Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.10.

olma duygusu, ilk bilinçli batılılaşma politikalarının da gerçekleştirilmesine olanak sağlar.¹³⁷

İlk reform teşebbüsü III. Ahmet'in hükümlerinde 1716'da Damat İbrahim Paşa tarafından yurt dışına, Batı medeniyetinin konumu ve çehresini gözlemlemek için elçiler gönderilmesi şeklinde olur.¹³⁸ Batı medeniyetinin vasıtalarından biri olarak ilk Türkçe matbaanın Osmanlı sınırları içinde kurulması da bu dönem içerisinde gerçekleştirilir. 1729 yılında Damat İbrahim Paşa'nın sadareti, Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvası ve dini eserlerin basılmaması şartıyla¹³⁹ İbrahim Müteferrika'nın öncülüğünde açılan matbaa dil, tarih, müspet bilimler ve askerlik konularını içeren yayınlarda bulunur.¹⁴⁰ Aynı yıllarda din değiştirerek Osmanlı ordusuna geçen Comte de Bonneval Humbaracılık ocağının modernleştirilmesi uğraşının başına getirilir ve 1733 yılında ilk askeri fen ve uygulama okulu olan Hendeshane'nin açılmasına büyük katkılar sağlar.¹⁴¹ Bu reform teşebbüsleri Patrona İsyanı (1730)'yla kesintiye uğrasa da Batı'nın askeri açıdan örnek alınma çabaları sonraki dönemlerde de devam eder.

III.Selim (1789-1807)'in hükümdarlığında 'yeni düzen' anlamına gelen Nizam-ı Cedid ordusu oluşturulur ve bu yeni ordunun gereksinimleri için Fransa'dan uzmanlar getirtilip, yeni kışlalar ve talimhaneler inşa edilir.¹⁴² Ancak bu reform uğraşı yeniçeri-ulema işbirliğiyle engellenerek Nizam-ı Cedid ordusu ortadan kaldırılır.¹⁴³ III.Selim'in de hayatını kaybedeceği bu olay, selefi gibi askeri reformların gerçekleştirilmesi gerekliliğini düşünen sonraki padişah II.Mahmut'u temkinli davranmaya yöneltir. Tahta geçerken Sened-i İttifak (1808) ile sınırlanan gücü, zamanla mutlakıyetçi yönde atacağı adımlarla güçlenir. 1826 yılında Vakay-i Hayriye olarak adlandırılan olayla II.Mahmut yeniçerileri ortadan kaldırarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye adındaki yeni orduyu oluşturur.¹⁴⁴ II.Mahmut yeni kurulan bu ordu için Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okullarının geliştirilmesini de sağlar.¹⁴⁵ Yine askeri alanda olmak üzere başlık ve

¹³⁷ Lewis, **a.g.e.**, s.46.

¹³⁸ Lewis, **a.g.e.**, s.46.

¹³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-6**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.513.

¹⁴⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.61.

¹⁴¹ Berkes, **a.g.e.**, s.64.

¹⁴² Ahmad, **a.g.e.**, s.32.

¹⁴³ Ahmad, **a.g.e.**, s.43.

¹⁴⁴ Karpas, **a.g.e.**, s.24.

¹⁴⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.184.

üniforma değişikliklerinde bulunur.¹⁴⁶ II.Mahmut döneminin batılılaşma yolunda öne çıkan diğer önemli yenilikleri de ilk Osmanlıca gazetenin yayınlanması ve Tercüme Odası'nın kurulması olur. 1831 yılında Osmanlıca gazetenin ilk kez yayınlanması, bu tarihe kadar Avrupa tarihine yön veren fikirlerin Osmanlı düşün hayatına girmesini sağlar.¹⁴⁷ Tercüme Odası'nın 1833'te kurulmasıyla da Rum tercümanların yerini Müslümanlar alır ve ileriki yıllarda yabancı bir dil öğrenebilmenin imkânıyla Fransız edebiyatı ve düşüncelerine aşina, Osmanlı diplomasisinde görev alan çoğu yeni aydının eğitildikleri bir mecra haline dönüşür.¹⁴⁸

Tanzimat bir sonraki aşama olarak batılılaşma çabalarının devam ettiği bir dönem olur. Bu dönemin ilk göze çarpan yenilikleri, döneme adını veren fermanla hukuksal alanda yaşanır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı imparatorluğu, vatandaşları arasında eşitliği öne çıkaran hukuksal düzenlemelere yönelir. Bunun yanı sıra Fransız yönetim sisteminden etkilenilerek Vilayetler Kanunu oluşturulur, Adalet ve Devlet Konseyleri kurulur.¹⁴⁹ Hukukun yanı sıra eğitim alanında da yenilikler yaşanır. Kız öğrencilerin mahalle mektepleriyle sınırlı kalan eğitim süreçleri kız ortaokullarının açılmasıyla genişler ve 1873 yılında ilk kez kadın bir öğretmenin tayini gerçekleştirilir.¹⁵⁰ Yurt dışına öğrencilerin gönderilmesi bu dönem içerisinde de devam eder. Reşit Paşa tarafından teknisyen yetiştirmek amacıyla yurt dışına öğrenciler yollanır.¹⁵¹

1876 yılında Kanun-i Esasi'yi kabul ederek tahta geçen II.Abdülhamit, meşrutiyet sürecini de başlatır. Bu dönem içerisinde Batı ile yapılan ve günden güne artan ticaret ilişkileri, demiryollarının yapılmasını ve modern araçların kullanılmaya başlanmasını ortaya çıkarır.¹⁵² 1869 yılında Abdülaziz döneminde Fransa'nın model alınarak çıkartıldığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin esas anlamıyla uygulanması da II.Abdülhamit döneminde gerçekleştirilir.¹⁵³ Bu doğrultuda “1879-86 dönemine

¹⁴⁶ Berkes, **a.g.e.**, s.196-197.

¹⁴⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.199.

¹⁴⁸ Karpaz, **a.g.e.**, s.27.

¹⁴⁹ Karpaz, **a.g.e.**, s.34.

¹⁵⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.231.

¹⁵¹ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-I**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.45.

¹⁵² Karpaz, **a.g.e.**, s.57.

¹⁵³ Karpaz, **a.g.e.**, s.61.

kadar illerde 119 ve İstanbul’da 17 rüşdiye (ilkokul) ve eyalet merkezlerinde çeşitli idadiler (liseler)”¹⁵⁴ açılır.

Genel olarak değerlendirildiğinde “Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gösteren”¹⁵⁵ ve imparatorluktan cumhuriyete kadar ki süreçte farklı boyutlar kazanan batıcılığın Türk milliyetçiliğinin gelişimindeki yeri, askeri odaklı modernleşme çabalarına paralel ve bu modernleşme sürecinde oluşturulan okulların yetiştirdiği bireyler üzerinde aranmalıdır. Harbiye ve Tıbbiye okullarının, ülkedeki diğer okullara nispeten, dinsel bağınazlığın tutuculuğunda şekillenen eğitim modelinden uzak olması ve öğrencilerin eğitimleri esnasında batı kaynaklı eserlerle buluşabilmesi, bireysel olarak zihinsel aydınlanmaların da önünü açar. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bu zor dönemde Ziya Gökalp, Avrupalı bir eğitim modelinin takip edildiği Harbiye ve Tıbbiye okulları aracılığıyla ülkenin milli ve kişisel hayatını kurtarabilecek büyük komutanlar ile bilgili doktorların var olduğunu belirtir.¹⁵⁶ Gökalp’ın bu söylemi, bu okullardan yetişmiş bir karakter olarak Mustafa Kemal’in Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temellerini atmasıyla gerçeğe dönüşür.

1. 4. 1. 4. Türkçülük

Türkçülük Osmanlı İmparatorluğunun millet esasına dayalı yönetim biçiminden kaynaklanan nedenlerle gecikmeye uğramış bir akımdır. “Bir dinde veya mezhepte bulunanların topu”¹⁵⁷ olarak ifadelendirilen millet kavramı, imparatorluk sınırları içerisinde Türklüğün unutulmasına ve Kızılbaş, köylü gibi aşağılayıcı anlamlar almasına neden olmuştur.¹⁵⁸ Bu noktada İslamiyet öncesi Orta Asya’daki Eski Türklere kadar ulaşan bir irdelemeyle Türk milliyetçiliğinin, milattan önceki dönemlerde de var olan bir unsur olduğunu görmek mümkündür. Asya Türklerinin Hunlarla başlayan resmi tarihinde, imparatorluk Moğol, Tunguz gibi farklı unsurları içerisinde barındırsa da devleti kuran ve yürüten asıl unsurun Türk olduğu ve bu idareci zümrenin Türkçe

¹⁵⁴ Karpas, a.g.e., s.61.

¹⁵⁵ Mardin, a.g.e., s.9.

¹⁵⁶ Gökalp, a.g.e., s.69.

¹⁵⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 24. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s.648.

¹⁵⁸ François Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken”, (Çev: Tuvana Gülcan), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt-4, Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 23.

konuştugu görülür.¹⁵⁹ M.Ö. 209 yılında Hun hükümdarı Mete'nin dağınık halde bulunan boyları birleştirmesiyle Hun devleti kurulur.¹⁶⁰ Mete'nin hükümdarlığında vatan toprağı kavramı sonraki Türk devletlerinin de takip edeceği bir prensip olarak devletin temeline yerleşir.¹⁶¹

Altıncı yüzyıla gelindiğinde Büyük Hun İmparatorluğundan sonra tarih sahnesine çıkan Göktürkler, 'Türk' kelimesini resmi ad olarak kullanan ilk Türk devleti olur.¹⁶² Göktürk devleti Yakut ve Bulgar Türkleri dışında, dağınık halde bulunan bütün Türk topluluklarını tek bir çatı altında toplamayı başarır ve büyük bir imparatorluk haline dönüşür. 630 yılına gelindiğinde İmparatorluk Çin egemenliği karşısında boyun eğmek zorunda kalır.¹⁶³ Esaret altında kalan Türklerin, *"Ben ülkesi olan bir milletim. Şimdi yurdum nerede? Kimin için toprak kazanıyorum... Ben Hakanı olan bir milletim. Şimdi Hakanım nerede? Kimlere hizmet ediyorum"*¹⁶⁴ şeklindeki söylemleri daha o dönemlerde milli bir bilinçliliğin varlığını gösterir. Elli yıl süren bu esaret devri Kutluk ya da diğer adıyla İlteriş Kağan'ın başlattığı bağımsızlık mücadelesiyle sona erir.¹⁶⁵ Yeniden elde edilen bu hâkimiyet, geçmiş hatalardan çıkarılacak derslerle, gelecek nesillere de aktarılmak üzere Orhon abidelerine işlenir.

Orhon abideleri hitabet üslubuyla yazılmış birer siyasi hatırat ve tarih belgesi olarak Türk milliyetçiliğinin ilk yazılı kaynaklarını oluşturur. Hitabetin yöneltildiğı topluluk için vurgulanan Türk milleti söylemi, ulusal farkındalığın işaretini taşır. Dikili taşlar üzerinde yer alan *"Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, Dokuz Oğuz beyleri, milleti!"*¹⁶⁶ gibi söylemlerle başlayan yazıt, Çin tehlikesine karşı Türk halkını uyarmaya yönelik nasihatleri içerir.

Avrupa'daki dil, tarih ve yazın alanındaki çalışma ve araştırmalarla, unutulmuş bir halde olan Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin gölgesinde Meşrutiyet dönemi içerisinde gelişebilme imkânı bulur. 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı şarkiyatçıların Çin ve İslam kaynaklarını incelemesiyle, İslamiyet öncesi Türk tarihi ve

¹⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 26.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s.58-59.

¹⁶⁰ Lev Nikolayeviç Gumilëv, **Hunlar**, (Çev: D. Ahsen Batur), 4.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s.89.

¹⁶¹ Gumilëv, **a.g.e.**, s.94.

¹⁶² Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.45.

¹⁶³ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.111.

¹⁶⁴ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği (Dün-Bugün)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s.33.

¹⁶⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.113.

¹⁶⁶ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 37.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006, s.3.

diline ait ulaştıkları yeni bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa üniversitelerine gönderdiği öğrenciler vasıtasıyla elde edilir.¹⁶⁷ Ayrıca 1848 devriminden sonra Türkiye'ye yerleşmiş olan Macar ve Polonyalı sürgünler de Orta Avrupa'nın romantik milliyetçi fikirlerini Osmanlı düşünürlerine kazandırır. Bunlar arasında Polonyalı Hayreddin ve asıl adı Constantine Borzecki olan Mustafa Celaledin Paşa gibi kişiler Türklerin Avrupalı olduklarını gösteren¹⁶⁸ iddialar ileri sürer.

Türklük bilincinin yaygınlaşmasını etkileyen bir diğer kişi de Léon Cahun'dur. Genç Türk akımıyla 1860'larda Fransa'da bulunmaları esnasında tanışan Cahun'un 1899'da Orta Asya bozkırlarındaki Türk göçebelerin rolüne verdiği önemle *Asya Tarihine Giriş* adlı kitabı, Türk düşün dünyasında şekillendirici etkiler bırakır.¹⁶⁹

Akımın gelişiminde Macar Arminius Vambéry'in de katkıları bulunur. 1864'te Macar Türkoloji Enstitüsünü kuran Vambéry, Abdülhamit döneminde Türkiye'ye gelerek Reşid Efendi adını alır. Panslavizm tehlikesine karşı Türk desteğini alma arzusuyla Macar bilim adamlarının yaptıkları tarihsel araştırmaların sonucunda da Türklerle aynı asıldan geldikleri yönünde bir teori gelişir. Ayrıca Türk ve Moğol'dan başka Fin ve Macarları, Turan adını verdikleri bir dil grubu içine yerleştirerek Turancı düşüncenin dilsel anlamda başlangıcını oluştururlar.¹⁷⁰

Türkçülüğün hız kazanmasında Avrupalı kaynakların dışında Rusya Türklerinin de büyük katkıları görülür. İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet, Akçuraoglu Yusuf gibi çoğu iyi eğitilmiş bu Türkler, Rusların asimilasyoncu uygulamalarına karşı tepki göstererek Pan-Türkizmin ortaya çıkışına katkıda bulunurlar. Gaspıralı'nın 'dilde, fikirde, işte birlik' sözü bu hareketin parolası haline gelir. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde III.Alekander'in otokrasisinden ve Ruslaştırma politikalarından kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmaları¹⁷¹, ulusalcı hareketlerin yıprattığı bu topraklarda sahip oldukları düşünsel birikimle Türk ulusalcılığının şekillenmesine katkı sağlar. Bu düşünürler arasında Yusuf Akçura 1904 tarihli *Üç Tarzı Siyaset* adlı yazısında, Osmanlıcılık ve İslamcılık görüşlerinin Osmanlı Devletinin kurtuluşunda oynaması düşünülen görevleri tam olarak karşılayamadığını belirterek,

¹⁶⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Metin Kırıatlı), 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s.342.

¹⁶⁸ Lewis, **a.g.e.**, s.343.

¹⁶⁹ Lewis, **a.g.e.**, s.344.

¹⁷⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.344.

¹⁷¹ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev: Alev Er), 4.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.11.

Türkçülüğü yeni bir siyasi fikir hareketi olarak sunar.¹⁷² Akçura'nın Türkçülüğü sadece Osmanlı sınırları içinde canlandırılmaya çalışılan bir düşüncede değil, başta Rusya'dakiler olmak üzere dünyanın neresinde bir Türk varsa onları da kapsayacak,¹⁷³ Pan-Türkçü bir açılımı içerir.

Türk ulusal farkındalığının Osmanlı sınırları içindeki ilk yankıları ise dil konusunda ve edebiyat alanında gerçekleşir. Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanan ve Osmanlıca içerisinde yer alan Türkçe kelimeleri kapsayan *Lehçe-i Osmani* adlı sözlük 1876 yılında yayınlanır.¹⁷⁴ Bu eserinden dolayı Yusuf Akçura, Ahmet Vefik Paşa'yı Osmanlı Türkleri arasındaki ilk Türkçü olarak adlandırır.¹⁷⁵ Şemsettin Sami de *Kamus-i Turkî* adında bir sözlük çalışmasında bulunur. Ancak Ahmet Vefik Paşa'dan farklı olarak Sami'nin bu çalışmasında Türkçe bazı kelimeler için fazladan noktalamalarla alternatif Arapça harfler geliştirdiği görülür.¹⁷⁶ 1897 yılındaki Türk-Yunan savaşının yarattığı duygusal ortamda Mehmet Emin de aruz veznini dışlayan, sade ve hece ölçüsünde *Türkçe Şiirler* adında bir kitap yayınlar.¹⁷⁷ Balkan Savaşı'nda bir Osmanlı zabiti olarak görev yapan Ömer Seyfettin de yaşananlar karşısında ulusal uyanışın ilk izlerini dille bağlantılandırır. Seyfettin 30 Ekim 1912 tarihli günlüğünde Rumeli'nin elden çıkışını “*bizde bir ideal, bir vatan duygusu, nihayet ortak bir dil yok...*”¹⁷⁸ diyerek açıklar.

Seyfettin'in kurucu üyelerden biri olarak yer aldığı *Genç Kalemler* Ziya Gökalp'in de dil konusunda benzer düşüncelerle bulunduğu bir nokta olur. 1911'de Genç Kalemler'deki *Yeni Hayat ve Kıymetler* adlı makalesinde Gökalp, Türkçü hareketin teorik temellerini atar.¹⁷⁹ Ona göre Türkçülük, Türk milletinin yükseltilmesi anlamını taşır.¹⁸⁰ Irkçılığı reddeden ve bunun hayvanlarda aranması gereken bir durum olarak nitelendiren Gökalp, milleti dil, din, ahlak ve aynı eğitimi almış kişilerden oluşan,

¹⁷² Yusuf Akçura, *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.226.

¹⁷³ Akçura, *a.g.e.*, s.227.

¹⁷⁴ Aaron Johnson, *The Road to Turkish Language Reform and the Rise of Turkish Nationalism*, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal, 2004, s.42.

¹⁷⁵ Johnson, *a.g.e.*, s.43.

¹⁷⁶ Johnson, *a.g.e.*, s.44.

¹⁷⁷ Lewis, *a.g.e.*, s.344.

¹⁷⁸ Ömer Seyfettin, *Türklük Ülküsü*, (Hazırlayan: Yalçın Toker), 2.Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 2005, s.139.

¹⁷⁹ Heyd, *a.g.e.*, s.122.

¹⁸⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Sadeleştiren: Yalçın Toker), 4.Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 2002, s.21.

kendine has kültürü olan bir topluluk olarak değerlendirir.¹⁸¹ Gökalp hars (milli kültür) ve medeniyet arasında ayırım yapma ihtiyacı duyar. Ona göre hars milli bir nitelik taşıırken medeniyet, bütün toplumların bir arada geliştirdiği uluslar arası kültürel bir bütündür.¹⁸² Gökalp Osmanlının içinde bulunduğu durumdan kurtuluş yolu olarak bilimde, sanayide, askerlikte ve hukuksal alanda Avrupalılarla eşit bir hale gelinmesi ve bunun içinde Avrupa medeniyetine tam olarak girilmesi gerektiğini belirtir.¹⁸³ Bu noktada Gökalp'in Tanzimatçıları eleştirdiği görülür. Ona göre Tanzimatçılar Avrupa medeniyetini almaya çalışmışlar ancak, yaptıkları bu eylemleri yarım bir şekilde gerçekleştirmeleri onları başarısızlığa sürüklemiştir.¹⁸⁴ Evrimci bir toplum modelini benimseyen Gökalp, insan toplumlarının kavim, ümmet ve millet devirlerini geçirdiğini belirtir.¹⁸⁵ Bu noktada Türk toplumunu da bu evrimsel gelişim şemasında değerlendirir: İslamiyet'ten önceki dönem (kavim devri), İslamiyet Devri (ümmet devri) ve modern Türkiye (millet devri)¹⁸⁶. Akçura'nın üç tarz-ı siyasetiyle ön plana çıkan Türkçülük, 1918'lerde Gökalp'le birlikte İslamlaşmak ve Muasırlaşmanın da yer aldığı, sentez bir açılıma yönelir. Gökalp bu açılımla İslam'ı Türk kültürünün temellerinden biri olarak kabul eder. Fakat Gökalp'in getirdiği bu anlayış Türk milliyetçiliğini Müslümanlarla ve Türkiye dışındaki Türklerle sadece kültürel ilişkilerin korunması şeklindeki bir anlamı taşır.¹⁸⁷

Türkçülük akımı dil ve tarih konusunda ortaya çıkardığı verilerle ümmetçi, heterojen Osmanlı imparatorluğunun yıkılışını önleyememişse de ulusa dayalı cumhuriyet Türkiye'sinin yapılanması ve resmi bir tarih yazımının oluşturulmasında izlenecek en önemli düşünsel kaynağı oluşturmuştur.

¹⁸¹ Gökalp, **a.g.e.**, s.26-27.

¹⁸² Gökalp, **a.g.e.**, s.35.

¹⁸³ Gökalp, **a.g.e.**, s.69.

¹⁸⁴ Gökalp, **a.g.e.**, s.69.

¹⁸⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.13.

¹⁸⁶ Kongar, **a.g.e.**, s.107.

¹⁸⁷ Heyd, **a.g.e.**, s.167.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ VE MİLLİYETÇİLİK

2. 1. Erken Cumhuriyet Dönemine Genel Bir Bakış

1914 tarihli Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti’ni geçmişe gömerken, birkaç nesil önce başlamış olan bir gelişmenin son evresi olarak Kemalist hareket, kaynağını batı pozitivizminden alan uygulamalarla cumhuriyet Türkiye’sini meydana getirir. Türk devrimi Avrupa’da olduğu gibi toplumsal ve ekonomik güçlerin zorlamasıyla değil, sivil ve asker bürokratlardan oluşan belli bir kesimin, Batı ile bağıntılı olarak elde edilmiş ideolojik birikimlerin yansıması olarak gerçekleşir.¹⁸⁸

Tanzimat döneminden itibaren sergilenen batılılaşma çabalarından farklı olarak yeni rejim, eski ve yeni kurumların birlikteliğinden kaynaklanan iki başlılığı ortadan kaldırır. Bu doğrultuda realist ve akılcı olarak nitelendireceğimiz bir algılama içerisinde Atatürk, siyasi, ekonomik, hukuksal, toplumsal ve eğitim alanlarında olmak üzere Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine çıkaracak çeşitli devrimler gerçekleştirir. Türk toplumunun çağdaş medeniyetler seviyesine yükseltilmesi, gelenekçi tutumun yok edilmesi ve onların yerine bu amaca uygun örgütlerin yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilir.¹⁸⁹ Bu bağlamda yeni rejimle birlikte Osmanlı İmparatorluğunun dinsel ve geleneksel egemenlik kaynağı, laik halk egemenliği kavramı ile yer değiştirir. Bu durum Max Weber’in (1884-1920) ifadesiyle geleneksel otoritenin, rasyonel otoriteye dönüşmesidir.¹⁹⁰

Sosyolojinin önde gelen isimlerinden biri olarak Weber, değerler âlemine ait bir kavram olarak değerlendirdiği millet duygusunun manevi gücünün, ekonomiden ziyade saygınlık duygularından kaynaklandığını belirtir.¹⁹¹ Bu doğrultuda Weber milleti oluşturan öğeler konusunda, çoğu düşünürün aksine ortak bir dil, din, ırk ve kan bağının varlığının yeterli olmadığını açıklar.¹⁹² Ona göre mutlak bir belirsizlik içinde olan millet teriminin ardında yatan nesnel öğe, siyaset alanında yer alır. Bu nedenle milleti, *“kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliği”*¹⁹³ olarak

¹⁸⁸ Kongar, a.g.e., s.361.

¹⁸⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.522.

¹⁹⁰ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, (Çev:H. Bahadır Akın), 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2006, s.42.

¹⁹¹ H. H. Gerth, C. Wrights Mills, *Max Weber: Sosyoloji Yazıları*, (Çev: Taha Parla), 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.256.

¹⁹² Gerth, Mills, a.g.e., s.258-259.

¹⁹³ Gerth, Mills, a.g.e., s.263.

tanımlar. Ona göre devlet, güvenliği sağlayan kurum olarak milli dayanışma duygularının yükselişe geçtiği dış tehlike dönemlerinde değer taşır. Benzer bir şekilde Weber psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki ve dini bunalım dönemlerinde, bedence ve ruhça doğaüstü yeteneklere sahip olduğuna inanılan bir kişinin o topluma yönelik liderliğinden bahseder. Karizma olarak saygı duyulan bu kişilik izleyicileriyle birlikte toplumun yaşadığı sorunlara çare bularak yeni bir düzen kurar.¹⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk de Osmanlının yıkılış sürecinde Türk toplumun içinde bulunduğu zor durumda kurtarıcı rolünü, Türk halkının ona duyduğu saygınlık duygularının yarattığı manevi güçte bulur. Karizmasıyla yeni bir düzen oluşturmaya yönelik eylemlere koyulur. Bu noktada Saltanatın kaldırılışını onun bir tür uzantısı olan halifeliğin kaldırılması izler. Eğitim birliğinin sağlanması için Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ve şerii hukuk yerine batılı hukuk normlarının kabul edilmesiyle geçmiş dönemin ikilik oluşturan yapısal sorunları birer birer ortadan kaldırılır. Devrimle birlikte geçmiş dönemin Şeyhülislamı kanunların İslam’a uygunluğunu incelerken, cumhuriyetle yerine geçen Diyanet İşleri Başkanı din hizmetlerini denetleme, din görevlilerini tayin etme gibi işlere yöneltilir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk’ün yakın çevresinde bulunan dostlarından biri olarak Falih Rıfkı Atay’ın da belirttiği gibi “*Kemalizm aslında büyük ve esaslı bir din reformudur.*”¹⁹⁵ Atay’a göre Tanrı’nın insanlara bildirdiği bir hükmü başka peygamberler aracılığıyla daha sonradan değiştirmesi, hükümlerin toplum evrimini izlemesi gerektiğini gösterir. Bu noktada Muhammed’in son peygamber olmasından dolayı *nesih hakkı*, yani önceki hükmün lağvedilişi, insan aklına dayanmak zorunda kalır ve Mustafa Kemal’in de yapmış olduğu şey bu nesih hakkını kullanmaktır.¹⁹⁶

Cumhuriyet döneminin pozitivist yanı Comte ve Durkheim gibi Fransız düşün adamlarının görüşlerinin ön planda yer almasını sağlar. Fransız sosyal bilimci Auguste Comte (1798-1857)’un kuruculuğunu yaptığı pozitivism, metafiziği reddederek deney ve gözleme dayalı bir anlayışı ortaya koyar. Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan karmaşa ortamında gelenekçilerle reformcuların görüşlerini uzlaştırmaya çalışan Comte, ‘toplumsal statik’ ve ‘toplumsal dinamik’ kavramlarıyla düzen içinde en iyi ve doğru

¹⁹⁴ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 9.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.99.

¹⁹⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009, s.457.

¹⁹⁶ Atay, **a.g.e.**, s.457.

olana yönelik evrimsel bir ilerlemeyi ortaya koyar.¹⁹⁷ Üç aşamalı bir gelişim çizgisi içerisinde Comte, teolojik ve metafizik devreden sonra zorunlu olarak ortaya çıkacak pozitivizmi, nihai aşama olarak belirler ve bütün toplumların da bilginin birikmesi sonucu aynı aşamalardan geçeceğini belirtir. Comte'un siyasal-ideolojik pozitivizmi Türk aydınlarınca önceleri 'ittihat ve terakki' yani birlik ve ilerleme olarak, sonraları cumhuriyetle birlikte 'hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik' şeklini alır.¹⁹⁸

Bir diğer Fransız düşünür Emile Durkheim (1858–1917) içinde toplumsal evrim kabile topluluklarının mekanik dayanışmasından sanayi toplumların organik dayanışmasına doğru bir hareket olarak algılanır.¹⁹⁹ Bu hareket içerisinde nüfusun artmasıyla ortaya çıkacak toplumsal işbölümü evrimin dinamik yapısını oluşturur. Durkheim'a göre organik dayanışma, ahlaki bireyciliği öngerektirir.²⁰⁰ Bu noktada Durkheim bireyin siyasal toplulukla sürdürdüğü ilişkilerin nasıl olması gerektiğini belirleyen, onaylanmış kuralların bütününe yurttaşlık ahlakı adını verir.²⁰¹ Durkheim'ın görüşleri Gökaltp üzerinde etkiler bırakır. Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramı, Gökaltp tarafından ulusal bilince dönüştürülür.²⁰² Ayrıca Gökaltp, Durkheim'ın 'toplum' kavramının yerine 'millet' kavramını koyarak bir toplumdaki bütün ilahi nitelikleri millete aktarır ve Tanrıya inancın yerine millet inancını yerleştirir.²⁰³

Atatürk, Durkheim'ın bu teorilerinden doğrudan okuyarak olmasa da, Ziya Gökaltp'in fikirleri aracılığıyla bilgi sahibi olur. Cumhuriyetin kurucuları da modern devletin bir yurttaşlık dini ile vatandaşların bağlılığının sağlanabileceğini düşünür.²⁰⁴ Ancak Atatürk egemenliğin çeşitli çıkar gruplarından oluşan halka değil, bir bütünü ifade eden millete ait olacağına inanır.²⁰⁵ Ona göre kolektif şuur belirli bir düzeye çıkıncaya kadar egemenlik, halka devredilmemelidir. Bu noktada Metin Heper'e göre

¹⁹⁷ Kongar, **a.g.e**, s.94-95.

¹⁹⁸ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt:3, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.23-24.

¹⁹⁹ Ruth A. Wallace, Alison Wolf, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev: Leyla Elburuz, M. Rami Ayas), İzmir, 2004, s.26.

²⁰⁰ Anthony Giddens, **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, (Çev: Tuncay Birkan), 2.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.91.

²⁰¹ Emile Durkheim, **Sosyoloji Dersleri**, (Çev: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.91.

²⁰² H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, s.14.

²⁰³ Uriel Heyd, **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, s.65-66.

²⁰⁴ Adem Çaylak, "Şerif Mardin'in Osmanlı Toplum Çözümlemesi", **Şerif Mardin Okumaları**, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.212.

²⁰⁵ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, (Çev: Nalan Soyancı), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s.96.

milli irade Atatürk açısından halkın medenileştiği oranda ortaya çıkabilir.²⁰⁶ Bir eksikliği belirtmesi yönüyle bu ifade ediş, batı yönlü devrimsel uygulamaların yanı sıra dil ve tarih gibi ortak unsurların ortaya çıkarılabileceği bilim alanlarında elde edilen bilgilerin, eğitim aracılığıyla halka ulaştırılması şeklinde aşılmaya çalışılır.

2. 2. Kemalizm ve Milliyetçilik

Kemalizm ya da Atatürkçülük 1931'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında yer alan ve partiyi simgeleyen altı ok etrafında konumlanan siyasi bir ideolojiyi ifade eder. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılıktan oluşan bu altı ilke toplumsal dönüşümlerin de temelini oluşturur. 1931 ve 1935 parti programlarında milliyetçilik ilkesi;

“Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar (1931),

Parti, ilerleme ve gelişme yolunda ve arısı-ulusal teğetlerde ve ilgilerde Türk sosyetesinin, çağdaş uluslarla yan yana ve bir uyumda yürümekle beraber, ikinci maddede izah olunduğu üzere, kendine özgü ırkalarını ve erkin benliğini korumayı esas sayar (1935)”²⁰⁷

şeklinde açıklanır. Her iki maddede de Gökâlp'in 'hars' ve 'medeniyet' terimlerinin izleri görülür. Bu bağlamda milliyetçilik ilkesi Türk milli vasıflarının korunmasının yanında, uluslar arası düzeyde batı medeniyeti ile eşit ve onlarla uyumlu bir yolun izlenmesi gerektiğini belirtir. Ancak, batıda milliyetçiliğin şoven ve ırkçı bir nitelik kazandıktan sonra ortaya çıkardığı üstün ve aşağı ırklar düşüncesi, Atatürk'ün de tepki verdiği bir tutum oluşturur. Üstün ırkın diğerleri üzerinde sömürgeci emelleri ve onları medenileştirmek için üstlendikleri görev, bu tepkinin temelini oluşturur. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı üstün bir ırk faktöründen ziyade, kültür milliyetçiliğini içerir.

²⁰⁶ Metin Heper, **a.g.e.**, s.98.

²⁰⁷ Parla, **a.g.e.**, s.35-37.

Fransız düşünür Ernest Renan'ın ulus tanımından etkilenmiş bir şekilde Atatürk, zengin bir ortak geçmişe sahip olan, birlikte yaşamak konusunda ortak bir arzuyu besleyen ve dil birliği bulunan topluluğun tümünü ulus olarak nitelendirir.²⁰⁸ Ona göre Osmanlı'nın yıkılışındaki sebeplerden biri, kabahat olarak gördüğü Türklüğü unutmaktan kaynaklanır. *“Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir.”*²⁰⁹ diyen Atatürk, bu unutulmuş yönelik tepkisini dile getirir. Osmanlı döneminde köylü ve cahil olmakla eş anlamlı olarak kullanılan Türk kelimesi, yeni devlete verilen adla ve Atatürk'ün 'Köylü milletin efendisidir' söylemiyle yeniden yüceltilir.

Atatürk ulusun güçlü ve sağlam bir düzen içinde yaşabilmesini, uygulanabilir olarak gördüğü ulusal siyasaya bağlar. Ona göre ulusal siyasa ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak; ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna çalışıp hayali istekler peşinden koşmadan medeni dünyanın dostluğunu beklemektir.²¹⁰ Bu anlayış çerçevesinde 'yurtta sulh cihanda sulh' diyen Atatürk, Turancı istekler doğrultusunda yeni devletin sınırları dışında kalan Türklerin yer aldığı toprakları birleştirmeyi arzulamaz. Fakat diğer Türk devletleriyle olan bağları da tamamıyla koparmaz. Dil ve tarih çalışmaları başta olmak üzere, kültürel alanda yapılacak çalışmalarla bu bağın devam ettirilmesine çalışır.

Eğitim, yeni devletin üzerine kurulu olduğu ideolojilerinin aktarılmasında en önemli araç haline gelir. Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla yerine kurulan Halkevleri yeni devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesi vatandaşlaştırmaya yönelik milliyetçi eğitim anlayışını yürütecek bir kurum haline gelir.²¹¹ 1932 yılında kurulan Halkevleri aracılığıyla yeni devletin milliyetçi, laik ve halkçı görüşleri kitlelere aktarılmaya çalışılır.²¹² Bu siyasal amaçlarının yanında Halkevleri, Türk kültürünün bozulmadan korunmuş olduğunu varsaydığı köylerde, folklorik kültür araştırmalarına yönelir. Bu yöneliş içerisinde sözlü edebiyat alanında olmak üzere halk masalları, hikâyeleri ve

²⁰⁸ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s.19.

²⁰⁹ Cavit Orhan Tütengil, **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, 1.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.58.

²¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk Cilt II.**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.587.

²¹¹ Nuray Karaca, **Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, s.177.

²¹² Kemal H. Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.33.

şairlerinin toplanması ve sonrasında bu verilerin ülkenin kullanımına sunulması amaçlanır.²¹³

Tarih çalışmaları da yeni rejimin önem verdiği ilim alanlarından biri olarak bu dönemde yerini alır. Cumhuriyet dönemin resmi tarih teziyle Orta Asya topraklarına kadar uzanan coğrafi bir alanda ulusal köklerin izi aranır. 1930 yılında ‘Türk Tarihinin Anahatları’ adlı bir dizi kitap hazırlanarak okullarda ders kitabı olarak okutulur. Türkiye Tarihi konusunda daha kapsamlı ve ilmi temellere dayalı çalışmaların yapılabilmesi için çok geçmeden 1931 yılında *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* kurulur. 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde Atatürk’ün emir ve yönlendirmesiyle Ankara Halkevi’nde Birinci Türk Tarih Kongresi gerçekleştirilir. Kongre Türk tarih tezinin ve tarih öğretiminde izlenecek yolun öğretmenlere anlatılmasını amaçlar.²¹⁴ 1937 yılında gerçekleştirilecek II.Türk Tarih Kongresine yabancı bilim adamları da davet edilir. Bu bilim adamlarının da Türk Tarih Tezini destekleyecek sunumlar yaptıkları görülür.

Ulusal birlikteliğin en önemli şartlarından biri olarak dil de, cumhuriyet döneminin üzerinde yoğun faaliyetlerde bulunduğu bir zemin oluşturur. İlk olarak 1928 yılında geçmiş dönemin bir kalıntısı olarak Arap alfabesi Latin alfabesiyle değiştirilir. 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulur. 26 Eylül 1932 yılında ilk dil kurultayı gerçekleştirilir. Kurultayın amacı Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak ve dünya dilleri arasında hak ettiği seviyeye ulaştırmak olarak açıklanır.²¹⁵ İlk insan lisanının nasıl oluştuğuna yönelik Güneş-Dil Teorisi de bu kurumun çatısı altında ortaya çıkarılır.

Bu noktada 1925 yılında Türkiye’ye gelen Sadri Maksudi Arsal’ın ortaya koyduğu pek çok kitap ve makale devrim uygulamalarının haklılığını savunmaya yönelirken, kimi zamanda tavsiyelerde bulunarak bazı kurumların oluşmasında ki fikri öncülüğü yapma yolundadır. Eserlerinin tümü göz önüne alındığında milliyetçilik, dil, hukuk ve tarih alanlarından oluşan bir sınıflandırmada Sadri Maksudi Arsal’ı inceleyebiliriz.

²¹³ Karpat, **a.g.e.**, s.33

²¹⁴ Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu “Kuruluş Amacı ve Çalışmaları”**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.18.

²¹⁵ Karaca, **a.g.e.**, s.129.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.SADRI MAKSUDI ARSAL

3.1. Sadri Maksudi Arsal'ın Hayatı

Sadri Maksudi Arsal 5 Ağustos 1879 tarihinde Rus Çarlığı'nın denetimi altındaki Kazan'ın Taşsu köyünde dünyaya gelir. Babası Nizamettin Molla Taşsu köyünün imamı ve en çok saygı gösterilen şahsiyetlerinden biridir. Annesi Meftuha Hanım köy okulunun kızlar kısmıyla ilgilenmekte, kadın meclislerinde başkanlık yapmaktadır. Sadri Maksudi ailenin en küçüğü olarak Hâdi ve Salâhattin adında iki ağabeye, Dürrü-Masfure ve Dürrü-Menşure adında iki ablaya sahiptir.

Sadri Maksudi Arsal köy okulunda başlayan ilk eğitim sürecinin ardından 1888 yılında ağabeyi Hâdi'nin de hocalık yaptığı, Allâmiye Medresesi'ne yazılır. 1895'te Medrese eğitimini tamamlar ve Kazanlı Türklerin asimile olma endişesiyle çocuklarını göndermekten çekindiği Rus Öğretmen Okulu'na, ailesinden izinsiz olarak başvurur. Burada Rusça öğrendiği gibi Fransız ve Rus edebiyatına ait eserleri de takip etme olanağı bulur. Büyük bir merakla okuduğu Rousseau'ya ait kitaplarla ilk tanışması da bu okulda gerçekleşir.²¹⁶ 1901 yılında mezun olduğunda eğitime devam etmek ister. Bu amaçla ilk olarak İstanbul'a gelir, ancak Abdülhamit istibdadının pek çok aydının yurt dışına kaçmasına neden olduğunu görerek Fransa'ya geçer ve Paris'te, Sorbonne Üniversitesi'ne hukuk öğrenimi için kayıt yaptırır. Arsal hukuk eğitiminin yanı sıra Yüksek İctimai İlimler Okulu (Ecole des Hautes Etudes Sociales)'na da yazılarak buradaki dersleri takip eder.²¹⁷ Gabriel Tard, Durkheim ve Levy-Brühl gibi ünlü bilim adamlarının, iki yıl boyunca düzenli olarak derslerine katılır.²¹⁸ 1905 yılında hukuk öğrenimini tamamlar. Bu yıllarda yaşanan Rus Devrimi Arsal'a Rusya Müslümanlarını temsil için siyasi faaliyetlerde bulunma imkânı sağlar.

Rusya'da yaşanan devrimin ardından Çar II.Nikola meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalır. 10 Mayıs 1906'da Devlet Duması (Rus parlamentosu) açılır. Müslüman Türkler I.Duma'yı oluşturan 524 mebusun 25'ini, çoğunlukla anayasacı demokratların partisi Kadet'le iş birliği yaparak elde eder.²¹⁹ Ancak I.Duma uzun ömürlü olmaz ve 21 Temmuz 1906'da Çar tarafından dağıtılır. 5 Mart 1906'da açılan II.Duma Sadri

²¹⁶ Adile Ayda, **Sadri Maksudi Arsal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 21.

²¹⁷ Ayda, **a.g.e.**, s.29.

²¹⁸ Ayda, **a.g.e.**, s.29.

²¹⁹ Nadir Devlet, **1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s.67.

Maksudi Aarsal'ın da aralarında bulunduğu 37 Müslüman Türk mebusu içerir.²²⁰ Aarsal II.Duma'da Başkanlık Divanı üyeliğine getirilir, fakat 16 Haziran 1907'de bu Duma da Çar tarafından aşırı bulunarak dağıtılır.²²¹ 14 Kasım 1907'de açılan III.Duma, 10 kişilik Müslüman bir mebus grubu içerir.²²² Aarsal ikinci kez Duma'da yer alır. Türk Mebus sayısında yaşanan bu azalma, Çar tarafından yapılan seçim kanunu değişikliğinden kaynaklanır. Bu değişikliğe göre Kuzey ve Güney Türkistan Müslümanları Duma'ya mebus gönderemez.²²³

Aarsal II. ve III.Duma mebusluğu süresi içerisinde meclis kürsüsünden Rusya Müslümanları ve Türkleri hakkında yaptığı, pek çok sert konuşmayla dikkat çeker. Aarsal'ın bu konuşmaları Rusların asimilasyoncu politikalar doğrultusunda Türklerin iskân yerlerini işgal etmesi, Rusçayı mecburileştirmesi, Müslüman Türklere içki satması, Türk mektepleri için hiçbir ödeneğin oluşturulmaması gibi noktalarda eleştirileri içerdiği²²⁴ gibi Osmanlı Türklerini de yakından ilgilendiren söylemleri barındırır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile yaşadığı siyasi gerginlikten dolayı Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmaya yönelmesi Aarsal'ın itirazıyla karşılaşır. Sadri Maksudi böyle bir savaşı istemediği gibi Rusya Müslümanlarının Rusya'ya sadık kalabilmeleri için Osmanlıya karşı savaştırılmamaları ve Çarlığın boğazlar üzerindeki isteklerinden vaz geçmesi yönünde söylemlerde bulunur.²²⁵

1909 yılında İngiltere'nin, Rus Parlamenterlerini ülkesine davet etmesi üzerine buraya yollanacak mebus grubu içerisinde Sadri Maksudi Aarsal da yer alır. Dönüşte, çok etkilendiği bu şehir hakkında Aarsal, gözlemlerini içeren 'İngiltere'ye Seyahat' adlı kitabını yazar.²²⁶ 1910 yılında Rusya Türklerinin önde gelen zenginlerinden, Ramioğulları ailesinden Şakir Rami'nin kızı Kâmile Hanımla evlenir.

1912 yılında III.Duma, Çar'ın sağladığı çoğunluk nedeniyle feshedilmeden süresini doldurur. Yerine kurulan IV.Duma'ya altı Müslüman parlamenter girebilir.²²⁷ Daha önceki sert söylemlerden dolayı Sadri Maksudi Aarsal parlamentonun dışında kalır.

²²⁰ Devlet, **a.g.e.**, s.69.

²²¹ Abdullah Battal Taymas, **Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959, s.23.

²²² Taymas, **a.g.e.**, s.23.

²²³ Taymas, **a.g.e.**, s.23.

²²⁴ Taymas, **a.g.e.**, s.24.

²²⁵ Ayda, **a.g.e.**, s.63.

²²⁶ Ayda, **a.g.e.**, s.68.

²²⁷ Devlet, **a.g.e.**, s.70.

Duma'ya giremeyen Arsal, Fransa'da aldığı hukuk diplomasının Rusya'daki denkliğini elde ederek avukatlık mesleğine başlar.²²⁸ Avukatlık onu siyasetten koparamaz. 1914 yılında Rusya Müslümanlarının IV.Kurultay toplantısına konuşmacı olarak katılır. Konuşmasında Arsal, *“eğitim yoluyla yeni bir nesil yetiştirmek ve yeni bir nesil yetiştirmek yolu ile, geleneklerine dayanan yeni bir millet yaratmak”*²²⁹ tan bahseder.

Bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya karşıt cephelerde Dünya Savaşı'na girer. Savaş her iki monarşi için de yıkıcı sonuçlar doğurur. 1917 yılının Şubat ayında Rusya'da Bolşevik İhtilali patlak verir. İhtilalden sonra Çar II.Nikola ve ailesi katledilerek geçici bir hükümet kurulur. Geçici hükümetin ilk işi sevilmeyen yöneticileri değiştirmek ve kolluk kuvvetlerini lağv etmek olur.²³⁰ Bu durum siyasi otoritede zafiyete sebep olur. Bu durumdan istifade eden çeşitli Türk boyları, Geçici Hükümetin 2 Nisan 1917 tarihinde Rusya'daki bütün vatandaşların eşit olduğu yönündeki kararıyla girişimlerde bulunur.²³¹ Bu yıl içerisinde Sadri Maksudi de önemli siyasi faaliyetlerde yer alır. Kadet Partisi Kongresi'ne katılmak üzere Petrograd'a geçer. Kongre'de bulunduğu sırada Geçici hükümet tarafından yeniden oluşturulan Türkistan Komitesi'ne katılması için bir teklif alır. Arsal kendisine sunulan teklifi kabul eder. Beş Rus ve dört Türk üyeden oluşan dokuz kişilik komite içerisinde, Maarif işleriyle ilgilenir, fakat sürekli olarak engellemelerle karşılaşır.²³² Komite başkanı Şçepkin'in giderek artan *“İşçi-Asker Sovyeti”*²³³ nin idareye müdahalesinden bıkararak Mayıs sonunda görevinden ayrılması, aynı dertten yakınan Arsal'a da komite üyeliğini bırakması için neden oluşturur.

14 Mayıs 1917'de Moskova'da 'Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı' toplanır. Arsal Türkistan Komitesi'ndeki görevini devam ettirdiği için bu toplantıya katılamaz. Kurultayın ana meselesi Rusya'nın gelecekteki idare şekli ve Türklerin bu siyasi şekillenme içerisinde takınacağı durum olur. 20 Mayıs'ta delegelerin 18'i federasyon fikrini beyan ederken, 14 delege de merkezîyetçilik yönünde fikirlerini ilan eder.²³⁴ Özellikle Zeki Velidi Togan'ın Rusya Müslümanlarını tarih, âdet, örf ve gelenek açısından farklılıkları barındırdığını söylemesinin yanı sıra Türk ve Türk olmayanlar

²²⁸ Ayda, **a.g.e.**, s.76.

²²⁹ Ayda, **a.g.e.**, s.80.

²³⁰ Devlet, **a.g.e.**, s.72.

²³¹ Devlet, **a.g.e.**, s.72.

²³² Ayda, **a.g.e.**, s.89.

²³³ Taymas, **a.g.e.**, s.29.

²³⁴ Devlet, **a.g.e.**, s.92.

şeklinde etnografik yönden Müslümanları ayırması, Türk Birliği fikrine büyük bir darbe indirir.²³⁵ Togan “*Tatarlardan ayrı bir Muhtar Başkurt Cumhuriyeti olması gerektiğini savunarak küçük Başkurdistan’ı kurma faaliyetlerine giriş*”²³⁶ ir. Olayların bu şekilde gelişmesinin nedeni Sovyet öncesi ve sonrası rejimin Türkleri bölme çabalarında aranabilir. Rusya imparatorluğu diğer Türk topluluklardan ayrıcalıklı olarak Başkurlara özel statüler tanımıştır. Bu özel statülerin başında Hristiyanlaştırma politikalarından onları muaf tutması ve daha az vergi talep etmesi gelmektedir.²³⁷ Bu durum Sovyet öncesi dönemde Başkurlar’ın ayrı bir kimlik geliştirmelerindeki ilk basamak olur. Sovyet döneminde de Türk boyları için ayrı ayrı alfabeler, yazı dilleri ve tarihler üretilerek birbirleriyle ilgisi olmayan milletler oldukları telkin edilir.²³⁸ Sonuç olarak Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı federalist yönetim şeklinin benimsenmesi ve Rusya Müslümanları arasındaki bağın kopmaması için ‘Şura’ adında merkezi bir müessesenin oluşturulması kararı alınır.²³⁹

21 Temmuz 1917’de Kazan’da ‘II.Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı’ toplanır. Ancak Azerbaycanlılar, Kuzey ve Güney Türkistanlılar ve Başkurlar kendi ülkelerinde onlara tanınan özel statünün bir yansıması olarak ‘topraklı mutlakiyet’ rejimi için teşkilatlandıklarından kurultaya delege göndermez.²⁴⁰ 22 Temmuz 1917’de Arsal’ın ‘İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları’ için milli-medeni muhtariyet tasarısı, Kurultay’da tartışılmasının ardından kabul edilir.²⁴¹ Tasarının kabul edilmesinin ardından ‘Muhtariyet Heyeti’ oluşturulur ve başkanlığına Arsal seçilir. 30 Kasım’da ise İç Rusya ve Sibirya Türk Tatarlarının millet meclisi toplanır ve meclis reisliğine yine Sadri Maksudi getirilir. Tüm bu siyasi faaliyetler 25 Nisan 1918’de Sovyet idareciler tarafından feshedilerek sekteye uğratılır.

Bolşevikler tarafından aranan biri haline gelen Arsal, yurt dışına kaçmak zorunda kalır. Önce Finlandiya sonra Almanya ve nihayet Fransa’ya geçerek, bu ülkeye yerleşir. Kaçışı sebebiyle ikamet ettiği bu ülkeler, sahip oldukları zengin

²³⁵ Devlet, a.g.e., s.92-96.

²³⁶ İlyas Kamalov, “*Başlangıçtan Günümüze Başkurlar*”, **Tarihten Bugüne Başkurlar (Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.32.

²³⁷ Liaisan Şahin, “*Tatar-Başkurt İlişkileri: Sorunlar Gerçekmi, Yapay mı?*”, **Tarihten Bugüne Başkurlar (Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler)**, s.60.

²³⁸ Kamalov, a.g.m., s.32.

²³⁹ Ayda, a.g.e., s.93.

²⁴⁰ Taymas, a.g.e., s.32.

²⁴¹ Taymas, a.g.e., s.32.

kütüphaneleriyle de Aarsal’a, Türk tarihi hakkında kapsamlı araştırmalarda bulunabileceği olanakları sunar. Aarsal 1919 yılında Paris’te bulunan ‘Asya Cemiyeti’ adlı kuruluşa üye olur ve cemiyet içerisinde faal rol oynar.²⁴² Sorbonne Üniversitesi’nde bulunan ‘Slav Kavimleri Enstitüsü’ müdürü Profesör Haumant ile tanışır. Haumant’ın yardımları ve Asya Cemiyeti’nden aldığı referans mektuplar aracılığıyla, Osmanlı Türklerinin dışında kalan öteki Türkler hakkında ders verme isteğiyle Sorbonne Üniversitesi’ne başvurur. Talebinin olumlu karşılanmasıının ardından 4 Aralık 1923 tarihinden itibaren Sadri Maksudi Aarsal, Profesör unvanıyla Sorbonne’da ders vermeye başlar.²⁴³

Sadri Maksudi Aarsal’ın yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine ilk gelişi, 1924 yılının Kasım ayında Türk Ocakları Kurultayı’nın gerçekleştireceği toplantılar aracılığıyla mümkün olur. Konferanslar vermeye geldiği Türkiye’de Gazi Mustafa Kemal ile görüşme imkânı bulur. Gazi’nin görüşmede yeni kurulan cumhuriyet Türkiye’sinin yapılandırılması sürecine onu da davet etmesi, Aarsal tarafından tereddütsüz kabul edilir.²⁴⁴ Davete karşılık olarak Türkiye’ye yerleşmesi 1925 Haziran’ında gerçekleşir. İlk olarak Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğine tayin edilir. Sonradan on sekiz yıl boyunca hocalık yapacağı Ankara Hukuk Mektebi’ne geçer. 1930–1934, 1934–1938 dönemlerinde sırasıyla şebinkarahisar ve Giresun milletvekili olarak parlamentoda görev alır. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi’ne geçerek, yaş haddinden emekli edildiği 1945 yılına kadar Ord. Profesör olarak görevini devam ettirir.²⁴⁵ Sadri Maksudi Aarsal 20 şubat 1957 yılında İstanbul’da vefat eder.

3.2. Sadri Maksudi Aarsal’ın Yetiştiği Fikir Ortamı

Taymas’ın şuurlu bir milliyetçi ve Türkçü olarak tanımladıđı²⁴⁶ Sadri Maksudi Aarsal’nin düşün dünyasını şekillendiren önemli karakterlerin başında, ağabeyi Hâdi Maksudi gelir. Pedagog yönüyle ünlenen Hâdi Maksudi yaşadığı dönem itibariyle Rusya’da eğitim veren Türk medreselerin, bozulmaya yüz tutmuş öğretim yöntemlerini eleştirerek, ‘Usul-u Cedit’ adındaki kültür hareketinin öncüleri arasında yer alır. Pratik gereksinimler doğrultusunda Türkçe, Rusça ve Arapça dil öğretiminin yeni ve kolay

²⁴² Ayda, **a.g.e.**, s.140.

²⁴³ Ayda, **a.g.e.**, s.141.

²⁴⁴ Ayda, **a.g.e.**, s.151.

²⁴⁵ Taymas, **a.g.e.**, s.47.

²⁴⁶ Taymas, **a.g.e.**, s.13.

yollarını araştıran Hâdi Maksudi, pek çok okul kitabı hazırlar.²⁴⁷ Pedagogluğunun yanında gazetecilikle de uğraşan Hâdi Maksudi, 15 Ocak 1906 yılında ‘Yıldız’ adında bir gazete çıkarır ve 1917 ihtilâline kadar bu işi sürdürür.²⁴⁸ Sadri Maksudi Arsal’ın öğrenim süreci içerisinde ağabeyinin hocalık yaptığı Allâmiye medresesine gelmesi, öteki olma duygusunun şekillenmesinde etkili olur. Eğitimi nedeniyle Taşsu köyünün dışına çıkma fırsatı bulan Arsal, kendilerinden farklı bir dili konuşan Ruslarla ilk kez karşılaşmış olur. Bu durum altında ağabey Hâdi’nin esaret altına alınmadan önceki Türkler hakkında aktardığı geçmişin parlak ve egemen anlatıları onu etkiler.²⁴⁹ Arsal ağabeyi Hâdi Maksudi aracılığıyla Kırım’da yaşayan gazeteci İsmail Gaspralı (1850-1914) ile tanışır.

Avrupa ve Osmanlı topraklarına seyahat edebilme imkânı bulan Gaspralı, eğitimin ve basının bir ülkenin gelişiminde oynadığı hayati önemi fark eder.²⁵⁰ Hadi Maksudi gibi o da medreselerin bozukluğundan yakını. Rusya Müslümanlarını, içinde bulundukları cehaletten kurtarmak için medreselerin modernleştirilmesi gerektiğini savunur.²⁵¹ Bu noktada Gaspralı, Rusya Müslümanlarının birbirlerinden kopmaması için tek kurtuluşu eğitim yoluyla Batı medeniyetine ve onun bilim seviyesine ulaşmakta görür.²⁵² Basın, Rusya Müslümanlarının yanı sıra Doğu Türkistan, Osmanlı ve İran’a kadar Gaspralı’nın düşüncelerini ulaştırmadaki en iyi araç olur. ‘Dilde, fikirde, işte birlik’ parolasıyla yürütmeye çalıştığı pan-Türkist siyaset, yayınladığı Tercüman gazetesinin ayrılmaz bir puntosu olur. Hâdi Maksudi ile ortak paydalara sahip Gaspralı’nın pan-Türkist düşünceleri Arsal’ı da içine çeker.

Sorbonne’da hukuk öğrenimini gerçekleştirdiği yıllarda Arsal, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli katkıları bulunan Yusuf Akçura (1879-1935) ile tanışır. Serbest Siyasi İlimler Okulu (Ecole Libre Des Sciences Politiques)’nda öğrenim görmekte olan Akçura, Albert Sorel ve Emile Boutmey gibi milliyetçi âlimlerden dersler alır.²⁵³ Gaspralı’nın yayınladığı Tercüman gazetesinin yirminci yılı dolayısıyla Arsal ile birlikte hazırlığını yaptıkları kutlama töreni, Rusya Türklerinin ilk milli

²⁴⁷ Taymas, **a.g.e.**, s.58.

²⁴⁸ Taymas, **a.g.e.**, s.60.

²⁴⁹ Ayda, **a.g.e.**, s.13.

²⁵⁰ İsmail Gaspralı, **Seçilmiş Eserleri II, Fikri Eserleri**, (Yayına Hazırlayan: Yavuz Akpınar), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s.11.

²⁵¹ Gaspralı, **a.g.e.**, s.20.

²⁵² Gaspralı, **a.g.e.**, s.20.

²⁵³ Akçura, **a.g.e.**, s.9.

kongresi mahiyetini kazanır.²⁵⁴ Bu toplantıdan sonra “*Rusya Türklerinin, milliyetlerini muhafaza yolunda teşkilâtlı bir surette mücadelesi devri başlar.*”²⁵⁵ 1903’te Fransa’dan ayrılarak Rusya’ya geçen Akçura, ‘Üç Tarzı Siyaset’i adlı makaleyi yazar. Makale dönem itibariyle Osmanlı’nın yaşadığı sorunlar için izlediği Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarına alternatif olarak Türkçülüğü, siyaset sahnesine çıkarır. Akçura ve Aarsal’ın Fransa’da ayrılan yolları daha sonra Rusya’daki siyasi faaliyetlerde, Türkiye’de Ankara Hukuk Fakültesi’nde ve Türk Tarih Kurumu’nun çalışmalarında yeniden birleşir.

1906 yılında Rusya’ya dönebilen Aarsal siyasal faaliyetleri esnasında Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918) ile tanışır. 1858 yılında Almanya’da doktora unvanını alan Radloff, Petersburg’a gelerek, Türkoloji çalışmalarıyla Rusya Türklerinin yer aldığı coğrafyaları dolaşır. Çalışmalarının yanı sıra Türkî halklar için bazı faaliyetlerde bulunur. Aarsal’ın da eğitim gördüğü Rus Öğretmen Okulu (1876), Radloff’un teşebbüsleriyle açılır.²⁵⁶ Aarsal, 1907 yılından 1910 yılına kadar Petersburg’da Radloff’un Türk dili hakkında yaptığı tartışmalara katılır ve onun tavsiye ettiği kitapları okur.²⁵⁷ Bu yoğun etki altında Aarsal onu, gelecekte Türk dili hakkında hazırlayacağı kapsamlı çalışmalarının temel kaynağı haline getirir. Radloff’un bilimsel nitelikli Türkoloji dersleri, Gaspralı’nın dilsel ortaklık çevresinde fikir ve iş birliği ve dönemin giderek artan Türkoloji çalışmaları Aarsal’ın etkin bir şekilde Türk dili çalışmaları üzerinde durmasına neden olur. Dil çalışmalarıyla yapılan etimolojik köken araştırmaları Aarsal’ı tarih biliminin kaynaklarıyla buluşturur.

3.3. Sadri Maksudi Aarsal’ın Milliyetçilik Anlayışı

Aarsal’ın, toplumların hayatında ekonomik faktörlerin etkinliğine fazla önem vermediği görülür. Ona göre ekonomik etkenlerden ziyade ‘fikirler, emeller ve büyük şahsiyetler’ hayati önem arz eder.²⁵⁸ Bu durum milletleri “*kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak*”²⁵⁹ düşünen Hobsbawm, Gellner ve Anderson gibi modernist, milliyetçilik kuramcılarını dışlar. Aarsal’ın Hâdi Maksudi, İsmail Gaspralı ve Radloff

²⁵⁴ Sadri Maksudi Aarsal, “*Dostum Yusuf Akçura*”, **Türk Kültürü**, Sayı:174, Yıl: 1977, s.30.

²⁵⁵ Aarsal, **a.g.m.**, s.31.

²⁵⁶ Ahmet Temir, **Türkoloji tarihinde Wilhelm Radloff Devri (Hayatı, İlmi Kişiliği, Eserleri)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.25.

²⁵⁷ Ayda, **a.g.e.**, s.53.

²⁵⁸ Taymas, **a.g.e.**, s.13.

²⁵⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s.105.

gibi şahsiyetler arasında gelişen dil merkezli ve tarihsel milli gelişim çizgisi onun, kültür milliyetçiliği içinde sınıflandırılmasını sağlar. Pan-Türkist siyasetin birleştirmeyi düşündüğü gruplar arasındaki temel bağlantı ve iletişim noktası da dil etrafında şekillenir.

Kültür milliyetçiliğinin bir parçası olarak düşünülen ırki yaklaşım Arsal için belirsiz ve tartışmalı bir konudur. Gökalp'ten etkilenmiş bir şekilde o da ırkın hayvanlarda aranması gereken bir durum olduğunu belirtir.²⁶⁰ Ona göre insanoğlunun ortaya çıktığı eski çağlardan günümüze değin topluluklar sürekli olarak birbirleriyle temas halinde bulunarak karışmışlardır. Bu da eğer saf bir ırk varsa dahi bunun korunmasının mümkün olmayacağını gösterir.²⁶¹ Ancak Arsal insan topluluklarının taşıdıkları bazı fiziksel özelliklerden dolayı ayırım yapmaya götürecek farklılıkların varlığını kabul eder.²⁶² Fakat bunlar bir topluluğun diğerine üstünlük sağladığı şeklinde değil de beyaz, zenci veya çekik göz gibi fiziki farklılıkları belirtmeye yönelik ayrımlardır. Bu noktada Arsal, ten rengi ve kafatası özelliklerine göre Avrupa'da yapılmış farklı antropolojik değerlendirmelerden bahsederek, Avrupalıların yüksek bir medeniyet olmalarına imkân sağladıklarına inandıkları fiziksel özelliklerin, bilimsel bir değerliliğinin olmadığını belirtir.²⁶³

Arsal faşist ideolojiler için ilham kaynağı olmuş Gobineau'nun görüşlerine de itiraz eder. Gobineau'nun Cermen ırkının beyaz aryan ırkının en az karışmış ve en saf temsilcisi olduğunu söyleyerek, yüksek medeniyet kurma kabiliyetini onlara bahşetmesi, Arsal tarafından eleştirilir. Ona göre Hitler, Hegel ve Gobineau'nun düşüncelerini istismar ederek, bütün Avrupa'yı istila etmekte olan Marxist akıma karşı ırkçı bir sosyalizm yaratmış ve yüksek ırk düşüncesini geliştirmiştir.²⁶⁴ Hitler'in ırkçılık adı altında başka milletlerin hürriyetlerine yönelik bu tutumu Arsal tarafından kınanır; ancak milli benliğe sahip olmanın ırkçılık olmayacağını da belirtir.²⁶⁵

Arsal Avrupa'nın şu an için ileri bir medeniyet oluşunu, her zaman için böyle devam etmiş bir durum olmadığını belirtir. Ona göre medeniyet merkezleri sürekli

²⁶⁰ Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Çeltüt Basımevi, İstanbul, 1995, s.7.

²⁶¹ Arsal, **a.g.e.**, s.9.

²⁶² Arsal, **a.g.e.**, s.11.

²⁶³ Arsal, **a.g.e.**, s.12.

²⁶⁴ Arsal, **a.g.e.**, s.30.

²⁶⁵ Arsal, **a.g.e.**, s.31.

olarak değişmektedir.²⁶⁶ Cermenler ve Britanyalılar geçmiş dönemin barbarları olarak tarih sahnesinde yer almış, onları medenileştirmek ise Roma devleti aracılığıyla mümkün olmuştur.²⁶⁷ Onların barbar oldukları bu dönem içerisinde ise Orta Asya'da Türkler ilim açısından ileri bir konumda yer almışlardır.

Arsal'a göre Avrupa medeniyeti bütün insanlığın malıdır ve bu medeniyetinin ortaya çıkışında Asya ve Afrika milletlerinin büyük rolü vardır.²⁶⁸ Arsal'ın burada da Gökalp'ten etkilendiği görülmektedir. Gökalp'in vahşilik, göçebelik ve medenilik olarak ayırladığı üçlü gelişim çizgisinde toplulukların birbirleriyle olan etkileşimlerinde bilgilerin aktarılması söz konusudur. Gökalp'e göre Araplar bilim, fen ve felsefeye dair ne varsa Bizans'tan almış ve Türkler ve Farslar da Araplardan bunları öğrenebilmişlerdir.²⁶⁹ Bu noktada Arsal Avrupa medeniyetinin duraklayacağı kanaatindedir. Ona göre Avrupa'nın sahip olduğu medeniyet, bütün dünyaya yayılmakta ve bu medeniyete sahip olma tekeli kırılmaktadır. Arsal böylece garp milletlerinin diğer milletler üzerindeki siyasi ve iktisadi egemenliğin kalkacağını belirtir.²⁷⁰ Ona göre Japonlar, gerçekleştirdikleri teknolojik atılımlarla bunu başarmış bir millet örneği teşkil ederler.

Arsal milletlerin ortaya çıkmasında Fransa'da bulunduğu dönemde derslerine katıldığı Gabriel Tarde'nin taklit kanunundan yararlanır. Tarde'a göre psişik karakterli olan toplumsal olaylar karşılıklı etkileşimde bulunan bireylerin inanç ve isteklerinden doğarlar.²⁷¹ Tarde'a göre bir kimsenin zihninde beliren herhangi bir fikir ya da inanç diğer bireyler tarafından taklit edilir ve bu bütün topluma yayılır.²⁷² Arsal bu taklit edişi bir devlet içinde uzun bir süredir yaşayan birey ve toplulukların aynı dil, aynı örf ve adet, aynı ruhi eğilim ve aynı şeylere inanmasını açıklamada kullanır.²⁷³

Semavi dinlerin insanların kökünü Âdemle başlatan tekçi görüşü ya da farklı coğrafyalarda bir kaç kaynaktan geldiğini belirten çoğulcu görüşler çerçevesinde Arsal anne, baba ve çocuklardan oluşan ailelerin genişleyerek soylara, soylardan oymaklara, oymaklardan kabilelere ve kabilelerden devletin oluştuğu bir yapının meydana geldiğini

²⁶⁶ Arsal, **a.g.e.**, s.41.

²⁶⁷ Arsal, **a.g.e.**, s.39.

²⁶⁸ Arsal, **a.g.e.**, s.42.

²⁶⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s.64.

²⁷⁰ Arsal, **a.g.e.**, s.42.

²⁷¹ Nurettin Şazi Kösemihal, **Sosyoloji Tarihi**, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.135.

²⁷² Kösemihal, **a.g.e.**, s.135.

²⁷³ Arsal, **a.g.e.**, s.91.

belirtir.²⁷⁴ Bu doğrultuda tekçi görüş çerçevesinde nüfusun giderek artması, toplulukların uzun süren bir süreçte birbirinden uzaklaşıp yeniden karşılaşmalarında yabancılık hissi yaşamalarına neden olur. Aynı şekilde çoğulcu görüş etrafında yaşanacak ilk karşılaşmalarda da bu yabancılık hissi ortaya çıkabilir. Ancak, Aarsal’a göre bu yabancılık hissinin yaratacağı sorunlar, örgütlü yapısıyla devlet tarafından durdurulacağı yönündedir.²⁷⁵ Spencer evrimin belirsizlikten belirliye, yalınlıktan karmaşıklığa ve karmaşıklıktan düzene doğru bir yol izlediğini söyler.²⁷⁶ Aarsal da bu görüşleriyle evrimci yaklaşım içerisinde yer alan Spencer’dan faydalanarak, devleti düzensizlik ve karmaşıklık ortadan kaldıran bir yapı olarak düşünür. Aarsal devletin kabileleri bir çatı altında toplayıp birlikte yaşamalarına olanak sağladıktan sonra fertlerin var olma istek ve azmi sonucu devlete karşı bir bağlılık hissinin oluştuğunu belirtir ve bunu milliyet duygusu, yani milliyetçilik olarak adlandırır.²⁷⁷

Aarsal’a göre antropolojik manada bir ırk birliğinden değil; kültür, lisan, örf ve adet birliklerinden bahsetmek mümkündür.²⁷⁸ Bu noktada Aarsal *nation* ve *nationalité* kavramları arasında ince bir ayrıntıya dikkat çeker. Ona göre ‘nation’ kelimesi bir devlet içinde yaşayan, bütün zümrelerin toplamını, ‘nationalité’ ise devlet sahibi olsun olmasın aynı dili konuşan, ortak geçmişe ve kültüre sahip kişilerin birlikte yaşama isteğini ifade eder.²⁷⁹ Rusya bir bütün olarak tek bir nation iken, bu siyasi birliğin içinde yer alan pek çok etnik zümre *nationalité*’leri temsil eder. Bu duruma göre millet sosyolojik, etnolojik ve psikolojik bir varlık olarak “*muayyen bir dili konuşan, aynı örf ve adetlere, aynı milli seciyeye, müşterek tarihe, müşterek milli emellere malik olan fert ve ailelerden terekküp eden bir insan kütlesidir*”.²⁸⁰

Aarsal milletlerin ortaya çıkışında büyük şahsiyetlerin öneminden de bahseder. Büyük şahsiyetler hakkındaki görüşlerini Alman filozof Hegel’in ortaya koydukları aracılığıyla oluşturur. Ona göre milletlerin tarihi araştırıldığında her büyük tarihi olayın başında bir ve ya birkaç büyük şahsiyet görmek mümkündür.²⁸¹ Aarsal için tarihi

²⁷⁴ Aarsal, **a.g.e.**, s.47.

²⁷⁵ Aarsal, **a.g.e.**, s.47.

²⁷⁶ Kongar, **a.g.e.**, s.49.

²⁷⁷ Aarsal, **a.g.e.**, s.49-54.

²⁷⁸ Aarsal, **a.g.e.**, s.15.

²⁷⁹ Aarsal, **a.g.e.**, s.7.

²⁸⁰ Aarsal, **a.g.e.**, s.15.

²⁸¹ Sadri Maksudi Aarsal, “*Tarihin Amilleri*”, **Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Münakaşalar)**, Maarif Vekaleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tarafından Yayınlanmıştır, Ankara, 1932, s.360.

yapanlar yalnızca isimleri tarihe geçmiş olan meşhur insanlar değil, bunların dışında o milletin yaratılmasında bir fikir ortaya koyabilmiş olan kahramanlardır da. Bu noktada Konfüçyüs, Galileo, Kopernik, Napolyon, Cromwell'ın yanı sıra Mete, Melik Şah ve Gazi Mustafa Kemal gibi kişilikler tarihin akışında önemli roller oynamış birer büyük şahsiyettir.²⁸² Aarsal büyük şahsiyetler konusunda Hegel'den yararlandığı gibi onun milliyetçilik hakkındaki fikirleri karşısında eleştirilerde de bulunur. Hegel'in tarihin her devrinde Weltgeist (evrenin ruhu)'ın belirli bir milletin ruhunda görünmesinden dolayı, o milletin dünyaya hâkim olma hakkının var olduğu yönündeki söylemi, eleştirinin merkezindedir. Hegel'in bu söylemini öznel, mistik ve metafiziksel olarak değerlendiren Aarsal, bilimsel açıdan da pozitif bir değer taşımadığını belirtir. Aarsal Hegel'in aksine milliyet ve milliyet duygusunu metafiziksel olarak değil, ruhi bir olay olarak değerlendirir.²⁸³

Aarsal, Marx ve Engels'in teorilerine yönelik olarak da proletaryanın gerçekleştireceği devrim sonrasında sınıfsız ve milliyetsiz bir toplumsal düzenin oluşacağı görüşüne eleştirilerde bulunur. Aarsal ilk şekillenmesini Rusya'da gerçekleştiren komünist ideolojinin yönetim tavrının bunun aksi istikametinde bir şekil aldığını belirtir.²⁸⁴ Kendisi de Çarlık ve Bolşevik idareler altında Rus topraklarında yaşamış bir azınlık temsilcisi olarak, Rus komünistlerinin Rus milletinden başka milletlerin kendi başına yaşamasına izin vermeyerek Rus milliyetçiliği yaptığını vurgular.²⁸⁵ Aarsal'a göre büyük bir realite olarak milliyet duygusunun var olmayacağı yönündeki söylemler, verdiği bu örnekte olduğu gibi ihtimali olmayan bir düşüncedir.²⁸⁶ Aarsal Durkheim'dan alıntılarla milliyet hissinin bir kez ortaya çıktıktan sonra siyasi felaketlerle karşılaşsa da kolayca yok olmadığını belirtir.²⁸⁷ Bu noktada milliyet hissi tersi olduğunda da yani, yüksek bir kültür devri yaşandığında da gevşeyip yok olmaz. Aksine yüksek kültürlü milletlerde millet, başlı başına bir kutsi varlık olarak kabul edilir.²⁸⁸ Ona göre milliyet bilinci ancak demokratik ve hür toplumlarda ortaya çıkabilir.

Aarsal şovанизm ve emperyalizmi milliyetçiliğin yozlaşmış şekilleri olarak tanımlar. Ona göre şovанизm bir milletin fertlerinin kendini abartılı bir şekilde

²⁸² Aarsal, **a.g.m.**, s.360.

²⁸³ Aarsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, s.100.

²⁸⁴ Aarsal, **a.g.e.**, s.104.

²⁸⁵ Aarsal, **a.g.e.**, s.104.

²⁸⁶ Aarsal, **a.g.e.**, s.104.

²⁸⁷ Aarsal, **a.g.e.**, s.85.

²⁸⁸ Aarsal, **a.g.e.**, s.95.

yücelterek, kendi kusurlarını görmeyip başka milletleri küçük görmesidir.²⁸⁹ Şovanizmin diğer milletlere hâkim olma duygusu ise emperyalizm olarak yansımaları bulur.²⁹⁰ Hitlerin Almanya’da yaymaya çalıştığı milliyetçilik ve Sovyet Rusya’nın bütün dünyaya yönelik olarak beliren tutumu, bunun bir örneğidir.²⁹¹ Aرسال’a göre böylesi bir tutumun geçmiş örnekleri olarak Büyük İskender, Cengiz, Timur ve Napolyon gibi hükümdarların bütün dünyaya hâkim olma isteği, esir edilmek istenen milletlerin milliyet hissi karşısında başarısızlığa uğramıştır.²⁹²

Aرسال bazı kozmopolitlerin, savaşların ortaya çıkış nedeni olarak gördüğü milliyetçiliğin kaldırılmasına yönelik söylemlerini haksız bularak savaşların oluşumlarını iktisadi ve emperyalist sebeplere dayandırır.²⁹³ Ona göre milliyetsizleşmek imkânsız bir eylemdir ve bu nedenle savaşları önleyecek mantıklı çözüm bu güce sahip milletler arası bir teşkilatlanmadır. Yani milli devletlerin federasyon şeklinde birleşmesidir.²⁹⁴ Aرسال’ın sözünü ettiği bu birleşmeler kendisinin de örnek olarak verdiği *Avrupacılık Hareketi* yani Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlerdir.

Aرسال’ın kültürel unsurlar üzerinde erken yaşlardan itibaren şekillenmeye başlayan milliyetçiliği ilk başlarda, pek çok Türk milliyetçisinin de amacı olan Pan-Türkçü bir açılımı içerir. Ancak Aرسال’ın bu tutumunu zamanla değiştirdiği gözlenir. Böylesi bir dönüşümün yaşanmasında iki neden aranabilir. Bunlardan ilki Aرسال’ın Rusya’daki siyasi faaliyetleri esnasında Rusya Türklerinin birleşme yönündeki atılımlarda Başkurt temsilcisi Zeki Velidi Togan’ın farklı oldukları yönündeki sözleridir. İkincisi ise cumhuriyetin ilan edilmesiyle yaşanan durumdur. Atatürk’ün dünyadaki bütün Türkleri bir devlet olarak birleştirmenin, ulaşılamayacak bir amaç olarak görmesi²⁹⁵, Türkiye’ye yerleşecek olan Aرسال’ın Pan-Türkçü düşünce çizgisinin değişiminde etkili olur. Ancak bu durum bağların tamamen kopartılacağı anlamına gelmemekte, kültürel olarak ilişkilerin devam ettirileceği bir tutumun izleneceğini göstermektedir.

²⁸⁹ Aرسال, **a.g.e.**, s.157.

²⁹⁰ Aرسال, **a.g.e.**, s.160.

²⁹¹ Aرسال, **a.g.e.**, s.160.

²⁹² Aرسال, **a.g.e.**, s.161.

²⁹³ Aرسال, **a.g.e.**, s.164.

²⁹⁴ Aرسال, **a.g.e.**, s.167.

²⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk Cilt II.**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.587.

3. 3. 1. Sadri Maksudi Aarsal'ın Türk milliyetçiliğine katkıları

3. 3. 1. 1. Türk Dili üzerine çalışmaları

Aarsal'a göre milletlerin bir araya gelişlerinin nedeni siyasaldır.²⁹⁶ Aarsal için siyasi birliğin asırlarca süren devamlılığı, dil, örfi ve kültürel birliğin meydana gelmesini sağlar. Bu noktada Aarsal'a göre Türk kavimlerinin kültürel ve dilsel açıdan birliği çok eski zamanlara kadar uzanır.²⁹⁷ Hatta birbirlerinden uzak coğrafyalarda yaşayan Türk kavimleri arasında bile kısmi lehçe farkları dışında bir farklılık görülmez. Orta Asya'dan batıya doğru Türklerin göç etmesi, geçtikleri sahalara yerleşmeleriyle, dillerinin etkilenmesine sebep olur. Selçuk, Timur ve Osmanlı hanedanı dönemlerinde Arap ve Acem coğrafyalarına doğru yapılan yerleşim, Türk düşünür ve şairlerin bu coğrafyanın diliyle konuşmaya, kelimeler kullanmaya ve eserler vermelerine neden olur. Bu durumun dil üzerinde yarattığı olumsuz etki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan pek çok sorun gibi cumhuriyet devrimlerin çözümlemeyi umduğu hedeflerden biri haline gelir. Osmanlı'nın son dönemlerinden başlamak üzere yarım kalmış bir eylem alanı olarak dil sorunu, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş aşaması ve sonrasında pek çok Türk aydını ve siyasetçi tarafından üzerinde hararetle tartışmaların yapıldığı bir sahaya dönüşür.

Tarihsel süreç içerisinde ulusal düşüncelerin yaygınlık kazandığı ve fiili eylemlere dönüştüğü bir dönemde, Osmanlı imparatorluğu içerisinde sonradan canlanmaya başlayacak olan Türk ulusal farkındalığının ilk yankıları edebiyat ve dil alanında gerçekleşir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında *Divan* edebiyatının *aruz* ölçü birimine karşı olarak edebiyatçıların gösterdiği tepki, basit nitelikteki bir hece ölçüsünün benimsenmesinden başlayarak, zamanla Arapça ve Farsça kelimelerin terk edilmesinin önünü açar.²⁹⁸

Dil konusunda ortaya konan görüşlerin, genel olarak değerlendirildiğinde 'tutucular ve yenilikçiler'²⁹⁹ arasında baş gösterecek olan ikiliği, tartışmaların sürekliliğinin temelini oluşturur. Yenilikçiler sadeleştirmeci ve tasfiyeci olarak ayrıldıkları iki kolda, halkın anlayacağı yeni bir dilin oluşması için fikirler öne sürerken,

²⁹⁶ Sadri Maksudi Aarsal, "Türk Birliği I- Eski Türklerde Dil ve Hars Birliği", **Türk Yurdu**, Sayı: 172-11, s.212.

²⁹⁷ Aarsal, **a.g.e.**, s.212.

²⁹⁸ Frank Tachau, "Language and Politics: Turkish Language Reform", **The Review of Politics**, Vol.26, No.2, 1964, s.191.

²⁹⁹ Celal Nuri, **Türk Devrimi**, (Transkripte:Özer Ozankaya), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.145.

tutucular bunun tersi olarak eski Türk diline dönmenin zayıflık ve güzellikten uzaklaşmak olduğu yorumunu yaparlar.³⁰⁰

Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in öncülüğünde oluşturulan *Genç Kalemler*, dilin sadeleştirilmesi gerektiği yönündeki yazılarıyla, yenilikçi tutumlarını belirtirler. Ömer Seyfettin Arapça, Farsça tamlama ve kelimelerle hastalıklı bir hale dönüşmüş olan eski yazıyı kimsenin okuyup-anlayamadığını belirterek, yeni bir lisan ve milli bir edebiyatın gerekliliğinden bahseder.³⁰¹ Aynı şekilde Gökalp de Arapça ve Farsça terkipler ve edatların mümkün olduğunca dilden çıkarılarak, yerlerine Türkçe kelimelerden oluşan terimlerin konması gerektiğini vurgular.³⁰² Ancak Gökalp, Fuat Raif ve *İkdam* gazetesi etrafında toplanan, dilde aşırı sadeliği savunan ve yabancı kelimelerin tamamıyla dilden atılması gerektiğini belirten *tasfiyeciliği* reddeder.³⁰³ Gökalp Türkçe olmayan ama halka tanıdık olan ve yaygın olarak kullanılan kelimelerin milli hazine olarak görülüp, bunların tasfiye edilmemesi gerektiğini belirtir.³⁰⁴

Dilin sadeleştirilmesi hususundaki bu görüşlerin yanı sıra kullanılan alfabe hakkında da farklı fikirler öne sürülür. Tanzimat dönemi içerisinde Münif Paşa ve Namık Kemal gibi kişiler daha çok Arap alfabesinin ıslah edilmesini tartışırken, II. Meşrutiyet dönemi içerisinde Latin harflerine geçilmesi gerektiği konusunda görüşler ortaya atılır.³⁰⁵ Celal Nuri, Hüseyin Cahit, Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet bu konuda yazı yazan aydınlar arasındadır. Bu noktada Ziya Gökalp Tanzimat düşünürlerinin sahip olduğu benzer bir çekinceyle diğer Müslüman milletlerle bir bağ olarak gördüğü eski yazının (alfabenin) korunmasını ister³⁰⁶ Ancak Gökalp'in alfabe konusundaki bu tavrı, Tanzimatçılardan farklı olarak, Arap alfabesini kullanan Rusya Türkleriyle ilgili duyduğu endişelerden kaynaklanır. Ziya Gökalp'in de mensubu olduğu Türkçülerin, bütün Türkleri bir kültür içinde toplamayı amaçlaması, Rusya Türkleriyle olan bağları zayıflatacağı korkusuyla Latin alfabesine olan ilginin dışlanması etkili olur.³⁰⁷ Türkçülerin bu endişelerinde ne kadar haklı olduğu, Sovyetlerin, egemenliği altındaki Türklerle Türkiye Türkleri arasındaki ilişkileri kesmeye yönelik olarak 1 Mayıs 1925

³⁰⁰ Nuri, **a.g.e.**, s.145.

³⁰¹ Ömer Seyfettin, **Dil Konusunda Yazılar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.22.

³⁰² Ziya Gökalp, **Kitaplar I**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.51.

³⁰³ Heyd, **a.g.e.**, s.129.

³⁰⁴ Heyd, **a.g.e.**, s.130.

³⁰⁵ Selami Kılıç, **II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.148-161.

³⁰⁶ Johnson, **a.g.e.**, s.61.

³⁰⁷ Bilal N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.49.

tarikhinde Azerbaycan’da Latin harflerini resmi dil olarak onaylamasıyla görülür.³⁰⁸ Alfabe konusunda Sovyetlerin bu tutumu ileriki zamanlarda Türkiye’nin Latin harflerini benimsemesiyle tekrar harekete geçer ve Rusya Türklerinin kullandığı Latin alfabesi, Kiril alfabesiyle değiştirilir.

Batı’yı hayat felsefesi ve değer hükümleriyle benimseyen Mustafa Kemal Atatürk³⁰⁹ pozitivist düşüncenin ışığında cumhuriyet devrimlerini gerçekleştirmeye başlar ve 1 Kasım 1928 tarihinde Latin harfleri kabul edilerek Arap alfabesi terk edilir. Latin harflerine geçilmesi, Türk milli bilincini İslami kimlik karşısında yükseltmeyi amaçladığı gibi oluşturulan bu milliyetçiliği, Batı Avrupa’nın modern medeniyetiyle ilişkilendirmeyi de umar.³¹⁰ Sadri Maksudi Arsal’ın *Türk Dili İçin* adlı çalışmasının önsözüne Atatürk, dil hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtir:

“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”³¹¹

Atatürk’ün de belirtmiş olduğu gibi Türk dili yabancı kelimelerden tasfiye edilmeli ve bu aşamadan sonra muhafaza edilerek zenginliğini ortaya çıkaracak bir bilinçle incelenmelidir.

Arsal cumhuriyet devrimleri arasında yer alan uygulamalardan biri olarak Latin harflerinin kabul edilmesiyle Türk ırkının imla ve yazı meselesinin hallolduğunu belirtir.³¹² Ancak Arsal bu konuda yapılan eleştirilere dönük olarak, Latin harflerini kabul etmekle Latin terimlerin de kabul edilmiş olunmayacağını belirtir.³¹³ Arsal tasfiyeciler gibi dildeki bütün yabancı kelimelerin ve terimlerin atılmasından yanadır. Ona göre dünyanın en zengin dillerinden biri olarak Türk dili, ifade gücü diğer dillerden

³⁰⁸ Lewis, **a.g.e.**, s.427.

³⁰⁹ Halil İnalcık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.81.

³¹⁰ Anderson, **a.g.e.**, s.61.

³¹¹ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatından, Ankara, 1930, s.1.

³¹² Arsal, **a.g.e.**, s.15.

³¹³ Arsal, **a.g.e.**, s.377.

aşağı kalmayacak şekilde her Türk'ün sadece Türkçe sözler kullanarak, her türlü mesele üzerinde yazı yazabilmesine olanak sağlayacak niteliktedir.³¹⁴ Bu noktada dilin eğitimle olan ilişkisinde okullarda ilim öğretmek amacıyla Arapça terimlerin Türk gençlerine ezberletilmeye çalışılması, Sadri Maksudi için boşa harcanmış bir zaman israfı olarak ifadelendirilir.³¹⁵ Latin harflerine geçildikten sonra yapılması gereken şey, yabancı terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmaktır. Ancak Arsal bu durum karşısında takınılan tembel ve lakayt tutumdan yakınır. Ona göre tarihte hiçbir millet dilindeki yabancı kelimeleri tamamıyla ortadan kaldıramamıştır.³¹⁶ Bu noktada kutsiyet kazanmış dini terimler ve batıdan alıntılanan tıbbi ve fenni tabirler kullanılmaya devam edecektir. Ancak yine de Arsal, bu terimlerin anlamlarını tam olarak karşılayacak Türkçe kelimelerin bulunabileceği kanaatindedir. Ona göre bu terimlerin yerine geçecek olan öz Türkçe kelimelerin kaynağı halk dilinde, eski Türkî eserlerde ve diğer Türk topluluklarının dillerinde aranabilir.³¹⁷ Bu doğrultuda Sadri Maksudi Arsal öz Türkçe kelimelerin bulunması amacıyla yapılacak çalışmalarda uzmanlardan oluşacak akademilerin var olması gerektiğine yönelik düşüncelerini belirtir.³¹⁸

Arsal'ın ifade ettiği eski Türk eserleri arasında 8. yüzyıla ait olan Orhun abideleri ve Yenisey yazıtlarının ve dolayısıyla Türk alfabelerinin varlığı, Türklerin edebi dünyalarının erken dönemlerden itibaren boy gösterdiğini ve medeni vasıflarının da çok önceden meydana gelmiş olduğunu kanıtlar. Bu yazıtların yanı sıra 11.yüzyıla ait bir eser olan *Kutadgu Bilig* de, Arsal'ın vurgulamış olduğu gibi öz Türkçe kelimelerin ve Türk dilinin zenginliğinin ortaya çıkarılması için başvurulabilecek, eski Türk eserlerinin önde gelenlerinden biridir. Yusuf Has Hacib tarafından yazılan bu eser, mutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma ve devlet idare etme bilgisi gibi anlamları içinde barındırmaktadır.³¹⁹ Arsal'a göre Uygurlar İslamiyet'ten önceki dönemde edebi dillerini oluşturmuş ve yabancı dillerden kelime almaksızın her türlü konuda eserler yazabilmişlerdir.³²⁰ Eski Uygurlardan kalma bir eser olarak *Kutadgu Bilig*, Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügat-it Türk*'i gibi Türkçe açısından zengin bir kaynağı oluşturur.

³¹⁴ Arsal, **a.g.e.**, s.260.

³¹⁵ Arsal, **a.g.e.**, s.287.

³¹⁶ Arsal, **a.g.e.**, s.373.

³¹⁷ Arsal, **a.g.e.**, s.317.

³¹⁸ Sadri Maksudi Arsal, "*Lisanların İnkişafında Akademilerin Rolü*", **Türk Yurdu**, s.443.

³¹⁹ Hüseyin Akyüz, **Türk Eğitimcileri I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.88.

³²⁰ Sadri Maksudi Arsal, **Kutadgu Bilig**, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrıbasım, 1947, s.657.

Arsal'a göre Kutadgu Bilig'in içerdği edebi ve fikri malzemelerin tümünün Türk hayatından alınmış olması ve bu doğrultuda eserde kullanılan darbımesellerin, atasözlerinin ve şairlerinin hepsinin Türk şairlerinden çıkması, eserin her şeyi ile zengin bir kaynağı temsil ettiğini göstermesinin yanında Türkçenin de zengin bir yapı arz ettiğini kanıtlar.³²¹

Arsal, bir milletin tarihsel devamlılığı içerisinde meydana getirdiği, eski dönemlere ait medeniyetin, yüksek bir yapıya sahip olup-olmadığının belirlenmesindeki faktörlerden biri olarak dili görür.³²² Ona göre bir milletin dilinde tarımla ilgili kelimelerin, tarımda kullanılan aletlerin, ekilen bitki türlerinin adlarının yanı sıra medeniyet tarihinin önemli unsurlarından biri olan maden isimlerinin bulunması ve bunların günümüze değin kullanılmakta olması, o milletin yüksek bir medeniyet meydana getirdiğini gösterir.³²³ Bu noktada Arsal buğday, arpa, darı, yulaf, soğan, sarımsak gibi tarımsal ekinler; at, sığır, öküz, boğa gibi hayvan adları ve altın, bakır, demir, kurşun gibi madeni kelimelerin başka milletlerin dillerinden alıntılanarak dilimize geçmediğini ve öz Türkçe kelimeler olduğunu belirtir.

1932'de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin (1936'da *Dil Kurumu* adını alacaktır) kurulması, Sadri Maksudi'nin düşünsel anlamda ifadesini sunduğu, akademik unsurun himayesinde araştırma faaliyetlerinin yapılmasının başlangıcı olur. Ancak Arsal, bu cemiyetin ortaya koyduğu çabaları başarısız görür; çünkü ona göre burada yapılan araştırmalar bilimsellikten uzak, zorlamayla yapılmış uğraşlardır.³²⁴ Dr. Hermann Kvergiç'in, ortaya çıkan ilk insan dili olarak işaret ettiği Güneş-dil teorisi de³²⁵ Arsal'a göre dilin Türkçeleştirilmesini amaçlayan dil inkılâbıyla ilgili değil, ilk Türklerin dilinin nasıl oluştuğunu anlatmaya çalışan, tarihle ilgili bir teoridir.³²⁶

Hem Çarlık hem de Sovyet egemenliği altında Türklerin asimile edilmesine yönelik eylemlere yakından tanık olan Arsal, etkisinde kaldığı İsmail Gaspıralı'nın *dilde, fikirde, işte birlik* parolasından yola çıkarak, dilin, Türk kavimlerinin

³²¹ Arsal, **a.g.e.**, s.666.

³²² Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, İstanbul, 1947, s.22.

³²³ Arsal, **a.g.e.**, s.23-24.

³²⁴ Ayda, **a.g.e.**, s.185.

³²⁵ Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı Türk Dil Reformu**, (Çev: Mehmet Fatih Uslu), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.77.

³²⁶ Ayda, **a.g.e.**, s.190.

birleşmesindeki tek nokta olduğu görüşünü ileri sürer.³²⁷ Ona göre eğer Türkiye’de, diğer Türk topluluklarının da kabul edeceği türden bir dil yaratılabilirse Türk birliği hissi, dilsel açıdan devam ettirilebilir. Bu bağlamda Atatürk’ün 1931 yılındaki “*yurtta sulh cihanda sulh*” söylemi de Türk topluluklarla oluşturulacak bağların, toprakların birleştirilmesine yönelik bir beklentiden ziyade kültürel ve dilsel anlamda sürdürüleceği anlamını taşır ve dil, sınırları cumhuriyet Türkiye’si ile çizilmiş bir düzlemde, pozitif ideolojinin halka aktarılmasında, eğitimin bir parçası olur.

Sadri Maksudi Arsal, Alman halkının bir millet olarak ortaya çıkışını Martin Luther’in dil konusunda ortaya koyduklarıyla gerçekleştirdiğini belirtir.³²⁸ Luther (1483-1546) kiliseye baş kaldırarak 1522’de Latince olan İncil’i Almancaya çevirir. Onun bu eylemi İncil’in halk tarafından anlaşılmasında kilisenin aracı rolünü ortadan kaldırarak, dinsel anlamda Avrupa’da reform hareketinin doğuşuna öncülük eder. Arsal göre dil, bir milletin ruhunun kalıbıdır ve milli ruhun şekil alması, milli bir yazı dilinin yaratılmasıyla mümkün olur.³²⁹ Arsal’ın Luther’in tercümeciliğinden etkilenerek dini terimlerin tamamıyla öz-Türkçe karşılıklarının elde edilebileceği bir çerçevede Türkçe ibadet yapılabileceği öngörüsü, geçmiş döneme bakıldığında Gökalp tarafından yazılmış bir şiirde de dile getirilir.

“Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda’nın...”³³⁰

1932’de devam eden devrimsel yenilikler, Türkçe ezan ve hutbe değişikliklerini ortaya çıkarır. Ancak ibadetin Türkçeleştirilmesi 1933’te Bursa’da tepkilere yol açar ve ayaklanmalara sebep olur. 1940 yılında İsmet İnönü başkanlığı döneminde Türkçe ibadet kanunlaştırılır ve 1945’te Anayasa Türkçeleştirilir. Çok partili hayata geçişle birlikte 1950’de Demokrat Parti’nin politik erkin başına geçmesi, devrim uygulamalarının hızını keser. Tek parti döneminin dil konusunda ortaya koyduğu

³²⁷ Arsal, **Türk Dili İçin**, s.148.

³²⁸ Arsal, **a.g.e.**, s.56.

³²⁹ Arsal, **a.g.e.**, s.56.

³³⁰ Fevziye Abdullah Tansel, **Ziya Gökalp Külliyyatı-I, Şiirler ve Halk Masalları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.100.

Türkçeleştirme politikaları DP iktidarıyla aksi yönde uygulamalarını bulur. Ezan ve hutbenin Türkçe okunması kaldırılır ve anayasa dilinin Türkçeleştirilmiş hali terk edilir. Bu süreçten itibaren başlayacak olan, devletçi-seçkinler ve gelenekçi-liberaller arasındaki ikilik, seçimlerle yer değiştiren siyasi egemenler ve askeri darbelerle, dil konusunda ortaya konan uygulamalarda ki farklılıkların devam etmesinde etkili olur.

3. 3. 1. 2. Hukuk üzerine çalışmaları

1789 ihtilalinin Fransa’da monarşiyi yıkarak yerine cumhuriyete dayalı bir idare kurması, egemenin kaynağını Tanrı’dan alıp halka vererek, benzeri monarşilerle dolu Avrupa’daki hürriyet akımlarının gelişmesinde etkili olur. İhtilalin Avrupa için önemli sonuçlarından biri de seküler bir toplumsal düzenin yerleştirilmesi uğraşı içerisinde din adamları sınıfını, siyasal zeminden uzaklaştırmaktır. İhtilalin ve sonrasında yaşanan endüstri devrimin ortaya çıkardıklarıyla yeniden şekillenen Avrupa’nın, gerisinde kalan Osmanlı imparatorluğu ise hürriyetçi akımın unsurları üzerinde yarattığı ayrılıkçı düşüncelerle, *doğu sorunu* adı altında Batı siyasetinin merkezine yerleşir. Osmanlının dine dayalı hukuk sistemi de Batı’nın üzerindeki müdahaleciliğinin başat unsuru olur.

İmparatorluğun vatandaşlarını dinsel eksenli olarak sınıflandırması, devletin İslami kurallara göre düzenlenmiş hukuksal kaidelerinin, gayri-Müslimlere uygulanmasını zorlaştırır. Hukuksal birlikteliğin olmayışı bazı hususlarda gayri-Müslimler aleyhine eşitsizliklerin doğmasına da neden olur. Bu durum kapitülasyonlar aracılığıyla eşitsizlikten yakınan ve *millet* sistemi içerisinde yüzyıllarca dil, kültür ve geleneklerini kaybetmeden yaşabilmiş gayri-Müslimlere yardım etme bahanesiyle Batılı devletlerin, Osmanlının yıkılış sürecinde iç işlerine karışmasında etkili olur.³³¹ Müslim ve gayri-Müslimler arasındaki hukuksal farklılıkların yanı sıra Hanefi mezhebine göre düzenlenmiş Osmanlı’nın İslam hukuku, bazen tamamen birbirine zıt uygulamaları içeren, imparatorluğun toprakları üzerindeki farklı İslam mezhepleri arasında da sorunlar gündeme getirir.³³²

1914’te Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp tarafından öldürülmesiyle başlayan I. Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu’nun sonu olur. Bu durum karşısında Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçerek başlatacağı Milli Mücadele hareketi başarıya

³³¹ Bozkurt, **a.g.e.**, s.11.

³³² Kılıç, **a.g.e.**, s.123.

ulaşarak, ulusa dayalı Türkiye Cumhuriyet'inin doğuşu gerçekleşir. 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılır. Bunu 8 Nisan 1924'te dini mahkemelerin kaldırılması izler.

Sadri Maksudi Arsal 5 Kasım 1925'te açılan Ankara Hukuk Mektebi'nde göreve başladığında, İslam öncesi eski Türk topluluklarıyla ilgili olarak, 'Türk Hukuk Tarihi' dersini okutur. Dünyada da bir ilk olarak Arsal tarafından verilecek olan bu ders aracılığıyla Avrupalılarca yıllardır göçebe vahşiler olarak tanımlanan bir ulusal topluluğun medeniyet kurabilme vasfından uzak olduğu hipotezi çürütülmeye çalışılır.

Hukukun medeniyet kadar eski olduğunu belirten Arsal, geçmişten günümüze değin kurulan devletler aracılığıyla onun varlığını devam ettirdiğini düşünür.³³³ Ona göre devletler tarafından kurulan uygarlıkların devamlılığı hukuka bağlıdır ve medeniyet, ancak güvenlik ve hukukun hâkimiyeti sayesinde var olabilir.³³⁴ Arsal, toplumsal bir sözleşme olarak hukukun, topluluğun oluşmasına neden olduğu düşüncesine karşı çıkar.³³⁵ Onun için hukuk oluşturucu değil, oluşumun devamlılığının sağlayıcısıdır. Hukukun devletler tarafından oluşturulduğuna inanan Sadri Maksudi Arsal, Fransız hukuk adamı Maurice Hauriou (1856-1929) ile benzerlik taşır. Toplumsal kurumların hukuktan ziyade toplumsal çevreden etkilenip, bu çevreyle değişim sürecine girdiklerini belirten Hauriou, hukuk normlarının kurumları değil, kurumların hukuk normlarını oluşturduğunu söyler.³³⁶

Arsal'a göre Türk ırkı dünyanın çeşitli kıtalarında pek çok milleti idare etmiş olmasıyla medeni olma vasfını gösterir.³³⁷ Arsal'ın, Türk ırkının yetiştirdiği dâhilerden biri olarak tanımladığı Farabî'nin (870-950) '*Faziletli Devlet*' adlı eseri ve Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmış olan *Kutadgu Bilig* (1069-1070) hakkında ele aldığı makaleler, Türklerin düşün dünyalarının devlet ve hukuk konusunda ortaya koyduklarıyla bunu kanıtlar nitelikte olduğunu gösterir. Arsal'a göre Farabî'nin siyaset ve hukuk felsefesi alanındaki görüşleri, dönemi içerisinde yepyeni fikirler ortaya sunar. Arsal'ın yaptığı tespit ile Farabî'ye göre devletin iyi ya da kötü olması, halkın idareye katılım derecesi ve şeklinden değil, devleti yöneten şeflerin vasıf ve yeteneklerinden

³³³ Sadri Maksudi Arsal, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s.3.

³³⁴ Sadri Maksudi Arsal, "*Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü*", **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943, s.1062.

³³⁵ Arsal, **a.g.e.**, s.1064.

³³⁶ Hüseyin Akyüz, **Kurumlar Sosyolojisi (Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar)**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2008, s.92.

³³⁷ Arsal, **a.g.e.**, s.1063.

kaynaklanır.³³⁸ Bu nedenden ötürü her insan devlet reisi olamaz. Yine Arsal'ın tespit ettiği üzere organizmacı yaklaşımın günümüz temsilcilerinden Spencer'ın görüşlerinin hemen hepsi Farabi tarafından bin yıl kadar önce ortaya konmuştur. Farabi'ye göre insanlar topluluk içinde yaşama ihtiyacı duyarlar. Mevcudiyetlerinin korunması ve refaha ulaşmaları bununla gerçekleşebilir.³³⁹ Arsal'ın Farabi'nin hukuk felsefesi çözümlemeleri ilginç bir ayrıntıyı da ortaya koyar. Farabi'ye göre tabiatda bulunan bir hayvanın hayatta kalabilmek için bir başka hayvanı yemesinin, bütün varlıklara indirgenerek insanlar arasında da bulunabileceği görüşü ve bu görüşün doğurduğu yüksek varlık anlayışı, aynı anlayışın temsilcilerinden Hobbes, Machiavelli ve Nietzsche gibi kendinden çok sonra gelen ve Yunanlı sofistler tarafından ortaya konan, bu kötümser düşüncelerin temsilcilerini tenkit edici niteliktedir.³⁴⁰

Arsal'ın Türk hukukuna yönelik bir diğer önemli incelemesi de Kutadgu Bilig'dir. 11. yüzyıla ait bir eser olarak Kutadgu Bilig'in Yusuf Has Hacıp tarafından Türk kanun ve adalet anlayışına yönelik görüşlerin temelinde, hâkimiyetin adaletle sağlanabileceği yatar.³⁴¹ Arsal Farabi'de olduğu gibi burada da devletin varlığının devamlılığında seçkin kişilerin önemine atf yapar. Kutadgu Bilig'de yer alan devlet yöneticisi hakanın çeşitli özellikleri üzerinde barındırması gerektiği belirtilir. Kitaba göre Han cesur, akıl sahibi, asil ve azimli olmalıdır.³⁴² Mutluluğa ulaşmak için gerekli olan sosyo-pedagojik bir içeriği sunan Kutadgu Bilig, Hun hükümdarı Mete'yle başlayan devlet geleneği, Antik felsefe ve İslami kaynaklardan beslenir.³⁴³

Arsal'ın *Türk Tarihi ve Hukuk* (1947) adlı çalışması da İran, Arap, Çin, Bizans ve Rus kaynaklarının yanı sıra mevcut arkeolojik kalıntıların kapsamlı bir incelemesinin sonucu olarak, Türk hukuk kültürünün gelişmiş olduğunu ortaya koyar. Aynı eser içerisinde Arsal hukuk tarihini, umumi ve milli olmak üzere ikiye ayırır. Umumi hukuk tarihi de iki kökle beslenir. Bunlar Roma ve Kilise hukukudur. Aristo'nun felsefi fikirleriyle dogmatik hale getirilmiş nakilci hukuksal anlayışı, rasyonalizm akımının ortaya çıkmasıyla eleştiriye ön plana alan bir şekle bürünür. Rasyonalizmin ortaya

³³⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Farabînin Hukuk Felsefesi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasından ayrı basım, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945, s.628.

³³⁹ Arsal, **a.g.e.**, s.627.

³⁴⁰ Arsal, **a.g.e.**, s.632.

³⁴¹ Arsal, **Kutadgu Bilig**, s.668.

³⁴² Arsal, **a.g.e.**, s.669.

³⁴³ Hüseyin Akyüz, **Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem**, Eser Ofsit, Erzurum, 2002, s.69.

çıkışıyla tabii ve tarihçi hukuk akımları doğar. Aarsal’a göre tabii hukuk, akli olandır.³⁴⁴ Akıl ve medeniyet açısından ilerleme kaydetmiş bu günkü toplumlar da hukuki hayatı daha iyi düzenleyecek akli kaidelere yönelmelidirler. Tabii hukukun esasları değişmez, yani evrenseldir. Bu hukuk sistemi mevcut olan bütün hukuk sistemlerinden yüksek ve mükemmel bir nitelik arz eder.³⁴⁵

Aarsal, Oppenheimer’in düşüncelerinden de yararlanarak, devletlerin göçebe milletler tarafından kurulduğu görüşünü benimser.³⁴⁶ Bu açılım göçebe vasfıyla tanımlanan Türklerin, tarihte meydana getirdikleri çok sayıdaki devlet oluşumlarını açıklamak için de bir dayanak oluşturur.

Aarsal’a göre hukuk kurallarının oluşmasındaki en temel etken yaşanan toplumsal çevrenin şartlarıdır.³⁴⁷ Bu toplumsal şartlar doğal, tarihi, ekonomik, dini ve felsefi unsurların bir birleşiminden oluşur. Aarsal bu durumun yaşanan çevreye bağlı olarak hukuksal kurallarının farklılıklar arz etmesine neden olduğunu, ancak bütün hukuk sistemleri arasında ortak, genel, değişmez ve ahlaki öğeler bulunduğunu belirtir.³⁴⁸ Türk ırkı da tarihi süreç içerisinde kendi medeni çevresine has milli bir hukuk yaratmış, ancak geçmişte coğrafi şartların zorunlu olarak yarattığı göç, Türkleri Batı’ya ve Avrupa ile sınır oluşturacak bir konuma getirmiştir. Aarsal bu durumun günümüzde Batı medeniyet coğrafyasının şartlarına uygun bir hukuksal sistemin kabul edilmesini zorunlu kıldığını belirtir.³⁴⁹ Aarsal’ın sözünü ettiği bu yeni hukuk sistemi, Osmanlıdan Cumhuriyete miras kalan Mecellenin (1870) yerine İsviçre Medeni Kanunu’nun (17 Şubat 1926) kabul edilmesidir.

Sadri Maksudi Aarsal cumhuriyet devriminin destekleyici aydınlarından biri olarak laikliği, inkılâpların en büyüklerinden biri olarak görür ve benimser. Ona göre ayırım yapmadan bütün vatandaşlarının dinine saygı gösteren ve kendisi de dinlere karşı tarafsız olan devlet, laik devlettir.³⁵⁰ Aarsal için günümüz çağında din olgusu, fertlerin vicdani sahalarına çekilmiş bir haldedir ve devletler millet namına idare olunarak ve

³⁴⁴ Aarsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s.10.

³⁴⁵ Aarsal, **a.g.e.**, s.10.

³⁴⁶ Aarsal, “*Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü*”, s.1068.

³⁴⁷ Aarsal, **Umumi Hukuk Tarihi**, s.27.

³⁴⁸ Aarsal, **a.g.e.**, s.27.

³⁴⁹ Aarsal, **a.g.e.**, s.30.

³⁵⁰ Sadri Maksudi Aarsal, **Teokratik Devlet ve Laik Devlet**, İstanbul Üniversitesi’nin yayınladığı “Tanzimat” adlı Müşterek eserden ayrı basım, İstanbul, 1940, s.25.

egemenliklerini de milletten aldıklarını belirterek geçmişin eskimiş teokratik yönetim fikrini demokrasiye bırakırlar.³⁵¹ Arsal eski Türklerin din ve devlet ilişkilerine de değinerek, Türk devlet adamlarının tamamıyla laik olduğu yorumunu yapar³⁵² ve bu durumun Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle biraz değiştiğini belirtir.³⁵³ Değişimin kısmiliği şeri kanunların tamamıyla imparatorluk içerisinde tek başına var olamayışından kaynaklanır.

Tarihsel gelişim içerisinde Türk geleneğinde bulunan ve hanın koyduğu yasalar bütünü olarak adlandırılan törü, hükümdarların politik güç açısından sınırlandırılmak istemeyişlerinin bir göstergesi olarak 11. yüzyıl ortalarından itibaren İslam hukuk uygulamalarında şeriatın yanında kanûn adıyla yer alır.³⁵⁴ Sultanların gerektiğinde çıkardığı bu kurallar bütünü bir kanûnname oluşturur ve sonraki hükümdarların buna olan eklemeleri şeklinde varlığını sürdürür. Çoğunlukla kamu ve yönetim hukuku alanında olmak üzere Kuran'da yer almayan mevcut bazı durumlar karşısında yapılan bu eklemeler, şeriata karşıt bir şey içermemesi ve İslam ümmetinin iyiliğini gerektirir.³⁵⁵

Arsal'a göre 1517'de Yavuz'un Mısır'ı fethinden sonra hilafet makamının ele geçirilmiş olması da bu durumu değiştirmez. Hilafet makamının sağlayacağı güç, imparatorluğun kuvvetli olduğu devirler boyunca kullanılmaz. Ancak 18.yüzyılın sonlarında bu gelenek Kaynarca Antlaşmasının (1774) imzalanmasıyla bozulur. Daha sonraları II. Abdülhamit tarafından devletin kurtuluşu için izlenen *İslamcılık* politikası, dinin siyasal alanda fazlasıyla yer almasına neden olur. Arsal sultanların resmen halife olmalarıyla Osmanlı devletinin tamamen teokratik bir devlet konumuna geldiğini belirtir.³⁵⁶ Ona göre hükümdarlık ve dini idareciliğin bir arada olması, birinin ötekini felce uğratabileceğinden sakıncalıdır.³⁵⁷ Çünkü devlet, kökeni bakımından beşeri ve dünyevi iken din, ötekisi dünya ile ilgilidir. Arsal teokratik varlığın vicdan ve din hürriyetini reddedeceğinden bunun dinsel şiddet unsurlarını meydana getireceğine de işaret eder.³⁵⁸

³⁵¹ Arsal, **a.g.e.**, s.13.

³⁵² Arsal, **a.g.e.**, s.15.

³⁵³ Arsal, **a.g.e.**, s.18.

³⁵⁴ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.76.

³⁵⁵ İnalcık, **a.g.e.**, s.76.

³⁵⁶ Arsal, **Teokratik Devlet ve Laik Devlet**, s.32.

³⁵⁷ Arsal, **a.g.e.**, s.23.

³⁵⁸ Arsal, **a.g.e.**, s.23.

Cumhuriyetin laiklik konusundaki son sözü 10 Nisan 1928’de anayasa değişikliği ile “Türk devletinin dini İslam’dır.” maddesinin kaldırılması olur. Din ve siyasetin birbirinden ayrılmasındaki bu ısrarlı tutum, günümüze değin Türk siyaset hayatının tartışma düzlemini dolduran en büyük inkılâp uygulaması olarak, yeniden anlamlandırma uğraşları içerisinde tekrar ve tekrar siyasal hayattaki yerini korur.

3. 3. 1. 3. Tarih üzerine çalışmaları

19.yüzyılda geleneksel sanat eserlerinin Avrupa’da yarattığı Türk hayranlığı Lamartine, Pierre Loti, Farrère gibi yazarların kaleme aldıkları dostane yazılarla can bulurken, Batı Avrupa’da gerçekleştirilen Türkoloji çalışmaları da Türklerin kendi geçmişlerini keşfetme süreçlerini hızlandırır.³⁵⁹ Özellikle sonradan Müslüman olup Mustafa Celaleddin adını alan Polonyalı Constantin Borzecki, Fransız Léon Cahun ve Danimarkalı Wilhelm Thomsen’in çalışmaları cumhuriyet döneminde Kemalist tarih yazımının önde gelen başvuru kaynaklarını oluşturur. Celaleddin’in dil benzerlikleri kurarak Latin dilinin ve uygarlığının Türk kökenli olduğunu ileri sürmesi; Cahun’un ‘*Fransa’da Ari dillerinden önce kullanılan dilin Tûrani Kökeni*’ hakkındaki dil çalışması ile Türklerin göç etmesinin nedenini dayandırdığı kuraklık ve Thomsen’in Orhon yazıtlarını çevirmesi cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal bilincin ve tarih yazımının Osmanlı imparatorluğuna karşıt bir şekilde biçimlenmesinde etkili olur.³⁶⁰ Karşıtlık zamanla yerini Avrupalı devletlere, kendini kabul ettirmeye dönüşür.

Sadri Maksudi Aarsal 1925 yılında Türk Ocakları üyesi olur. 23 Nisan 1927’de ise bu ocağın, sonradan *İlim ve Sanat Heyeti* adını alacak olan *Hars Heyeti* üyesi seçilir. Ancak bu heyet Aarsal’ın istediği tarzda bir tarih araştırma kurumu değildir.³⁶¹ Bu nedenle 27 Nisan 1930 yılında Türk Ocaklarının altıncısını düzenlediği kurultayda eski Türklerin tarihini araştırmak üzere bir tarih heyeti kurulmasını teklif eder. Ertesi gün yapılan görüşmelerde söz alan Afet İnan da Sadri Maksudi ile aynı görüşte olduğunu belirten bir konuşma yapar.³⁶² Yapılan konuşmaların etkili olduğu görülür. 1931 yılında

³⁵⁹ Gökalp, **Kitaplar I**, s.175.

³⁶⁰ Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, (Çev: Ali Berkay), İletişim Yayınları, 2006, s.29.

³⁶¹ Adile Ayda, “*Sadri Maksudi’nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü*”, **Türk Kültürü**, sayı: 53, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967, s.321.

³⁶² Ayda, **a.g.e.**, s.324–325.

Atatürk'ün isteğiyle Türk Ocakları kaldırılır ve günümüzde Türk Tarih Kurumu adını alacak olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması sağlanır.

Afet İnan'ın eline geçen Fransızca bir coğrafya kitabında Türklerin ikinci dereceden bir insan tipi olarak sarı ırk içerisinde tanımlandığını görmesi,³⁶³ bu bulgusunu Atatürk'e gösterdiğinde karşıt savların geliştirilmesiyle görevlendirilmesine yol açar. Ortaya konacak çalışmanın ürünleri de Kemalist yönetimin resmi tarih tezini oluşturur. *Türk Tarihinin Ana Hatları* adını alacak bu çalışmanın kadrosu içerisinde Sadri Maksudi Arsal da yer alır.

Kemalizm'in Türk tarihçiliği romantizm, pozitivizm ve Alman tarihselciliğinin renklerini taşır.³⁶⁴ Romantizm geçmiş, nostaljik bir hayranlıkla yücelterek Herder'in tarih felsefesinde, 'her ulusun kendine özgün bir biçimde insanlığın gelişimine katkıda bulunduğu' ifadeleriyle tarihsel evrimciliği savunur.³⁶⁵ Bu tarihselcilik içerisinde birey, eğitim aracılığıyla ulusal olanı evrensel olana dönüştürebilir.³⁶⁶ Pozitivizmin tarihselci düşüncesi de Auguste Comte'un *Üç Hal Kanunu*'yla insanlığın evrimsel gelişimini ortaya koyar. Evrimin son aşaması olarak Pozitif devre, bütün toplumların zaman içerisinde sahip oldukları bilgi birikimiyle ulaşacakları yerdir.³⁶⁷ Alman tarihselciliği ise devleti her şeye kadir bir güç olarak görmesiyle, devleti ve ulusu yüceltir.

Cumhuriyet kadrosunun tarih yazımında asıl vurgusu Asyalı kökler üzerinedir. Bu durum önceki dönemin aydın kişileri tarafından Osman ya da hicretle başladığı sanılan tarihsel görüşü reddeder.³⁶⁸ Ancak Osmanlı imparatorluğundan Türklere kalan Anadolu toprakları, Ermenilerin ve Yunanlıların da hak iddia ettiği bir alan olduğundan, ilk iş Anadolu'da Türk atalar bulmak olur.³⁶⁹ Hititler ve Sümerler böylesi bir sürecin ürünü olarak Türklerin Anadolu'daki ataları olarak kabul edilir.

Dönemin önemli tarihsel olaylarından biri de Eugène Pittard tarafından ortaya atılan iddialarla Kemalizm'in ırkçı antropolojik çalışmalar içine girmesi olur. Pittard'ın neolitik dönemde ortaya çıkan ve brakisefal bir halk olarak tanımladığı bu göçebelerin, Türk olabileceği düşüncesi tarih reformunun özü olur.³⁷⁰ Brakisefal tür uzun boylu,

³⁶³ Afet İnan, "Atatürk ve Türk Tarih Tezi", *Belleten* III, sayı:10, 1939, s.244.

³⁶⁴ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.39.

³⁶⁵ Ersanlı, *a.g.e.*, s.30.

³⁶⁶ Ersanlı, *a.g.e.*, s.31.

³⁶⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s.96.

³⁶⁸ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, 2006, s.202.

³⁶⁹ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s.29.

³⁷⁰ Copeaux, *a.g.e.*, s.54.

pembe tenli, sarı veya kumral saçları ve mavi ya da ela gözleriyle beyaz bir ırk vasfını gösterir.³⁷¹ Bu sav 1937 de Afet İnan yönetiminde 40.000 Türk üzerinde antropolojik ölçümlerden oluşan bir çalışmanın yapılmasına ilham verir. Arsal'ın bu çalışmalara pek sıcak bakmadığı görülür. Ona göre günümüz milletlerinin milliyetçiliği sosyolojik ve psikolojik esaslara dayandığından kan tahlili ve kafataslarıyla uğraşmak rasyonel değildir.³⁷²

Sadri Maksudi Arsal'ın Sorbonne'da *Türk Kavimleri Tarihi* derslerini okutarak başlayan tarihçiliği, Türk Ocaklarının düzenleyeceği konferanslara davet edilmesiyle Türkiye'ye taşınır. Bu konferanslarda Arsal, *Türk Tarihinin Telkinatı* başlığını taşıyan konuşmasını yapar. Konuşma tarih ve sosyoloji ilimlerinin birbirleriyle olan ilişkisiyle başlar. Ona göre tarih ilmini vakanüvislikten kurtararak, anlam vermek sosyolojiyle mümkündür.³⁷³ Arsal için tarih önemli bir bilimdir. Çünkü milletlerin gelecekte olanları görebilmeleri geçmişte olanları bilmelerinden geçer ve geleceğe yönelik plan yapabilmelerine imkân sağlar.³⁷⁴ Ancak Arsal geçmiş döneme dönük olarak Türklerin mazilerine önem vermedikleri eleştirisinde bulunur.³⁷⁵ Bu eleştiri saray ve hanedan mensuplarına yönelik olarak yapar. Onların milliyetsiz olduklarını çünkü birçoklarının kendilerini Çinli, İranlı veya Bizanslı olarak hissettiklerini belirtir.³⁷⁶ Arsal Osmanlı İmparatorluğu içerisinde de devam edecek olan bu milli şuursuzluğu İslam etkisine bağlar.³⁷⁷

Arsal tarihsel süreç içerisinde yaşanan düşünsel gelişimlerle tarihe ve tarih felsefesine olan bakışın da değiştiğine işaret eder. Bu noktada farklı dönemlerden pek çok düşünürün tarih konusundaki düşüncelerine değinir. İlk olarak Fransız düşünür Bossuet (1627–1704)'un Tanrı iradesi görüşünü ele alır. Bu görüşe göre bütün tarihi olaylar Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşir ve insanlığın tarih içerisinde ilerlemesini sağlayan da yine odur.³⁷⁸ 18.yüzyıla gelindiğinde yaşanan düşünsel gelişmelerle Fransa'da tarih dini değil, akli esaslarla açıklanır hale gelir. Ancak aynı yüzyılda Kant ve Hegel gibi düşünürlerin metafiziksel dayandırmalarla tarihsel olayları

³⁷¹ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s.204.

³⁷² Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, s.222.

³⁷³ Sadri Maksudi Arsal, "*Türk Tarihinin Telkinatı I*", *Türk Yurdu*, 1925, s. 143.

³⁷⁴ Arsal, *a.g.e.*, s.143.

³⁷⁵ Sadri Maksudi Arsal, "*Türk Tarihinin Telkinatı II*", *Türk Yurdu*, 1925, s.190.

³⁷⁶ Arsal, *a.g.e.*, s.190.

³⁷⁷ Arsal, "*Türk Tarihinin Telkinatı I*", s.148.

³⁷⁸ Arsal, "*Tarihin Amilleri*", s.339.

anlamlandırmaya çalıştığı görülür. Aرسال için metafiziksel bakış da gerçek bir tarih anlayışından uzaktır.³⁷⁹ Aرسال tarihi materyalizm konusunda Karl Marx'ın görüşlerine de değinir. Marx'ın ekonomik faaliyetleri toplumsal olayların gerçekleşmesinde temel unsur haline getirmesi ve toplumsal tarihi sınıf mücadeleleri tarihi olarak düşünmesi Aرسال'ın eleştirilerine neden olur. Aرسال toplumsal olayların tek bir nedenle açıklanamayacağını, diğer başka unsurlarında olması gerektiğini belirtir.³⁸⁰ Bu diğer unsurlar ekonomimin yanında fiziki ve coğrafi şartlar, idealler ve büyük şahsiyetlerdir.

Sadri Maksudi Aرسال Ankara Hukuk Mektebi'nde verdiği, eski Türkleri de içine alan hukuk tarihi dersleri aracılığıyla pek de yabancı olmadığı Orta Asya Türk devletleri ve İskitler hakkında hazırladığı tarihsel makalelerle *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışma içerisinde yer alır. Milli bir tarih yazmak için yola çıkılmış bu çalışmayla Türk deha ve karakterinin yaratıcı özellikleri ortaya konulduğu gibi milli gelişmelerin kaynağı da ırkî köklere bağlanır. Kâinatın oluşumunun da ele alındığı kitapta semavi dinlerin getirdiği yorum terk edilerek pozitif bilimin verilerine dayalı açıklamalar kullanılır.

Aرسال'a göre Asya'daki Türk devletlerin meydana getirdikleri uygarlığın temeli madencilik aracılığıyla olmuştur.³⁸¹ Bu durum yerleşik bir unsura işaret ederek, aslında Türklerin tam olarak göçebe bir topluluk olmadıklarını söyleme ihtiyacını dile getirir. Ona göre Asya'da devlet oluşturan Türkler, medeni yani yerleşik ve göçebe Türklerin birleşmesinden meydana gelmiştir.³⁸² Madencilik, egemen devletin üstünlüğünün sebeplerinden biri olarak alet ve silah yapımının sağlayacağı avantajı vurgular. Bunların yanı sıra Türk topluluklarının dillerinde yer alan ve yerleşik bir yaşam biçiminin ifadesi olarak zirai kelimelere rastlanması, Türklerin medeni vasıflara sahipliğinin bir başka kanıtıdır.

Türk Tarihinin Ana Hatları bilimsel açıdan yetersizliği nedeniyle eleştirileri de beraberinde getirir. Uzunçarşılı çalışmanın aceleyle yapıldığını ve katkıda bulunanların eskimiş kaynaklardan yararlandığını belirtir.³⁸³ Uzunçarşılı'nın sunduğu bir diğer eleştiri

³⁷⁹ Aرسال, **a.g.e.**, s.340.

³⁸⁰ Aرسال, **a.g.e.**, s.353.

³⁸¹ Aرسال, "Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü," s.1068.

³⁸² Aرسال, **a.g.e.**, s.1069.

³⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Türk Tarihi Yazılırken", **Belleten III**, sayı:10, 1939, s.349.

de Osmanlı tarihinin elli sayfalık bir değerlendirme içerisinde yer almış olmasıdır.³⁸⁴ Bunun nedeni Kemalist tarih yazımcılığının anti-Osmanlı bir tutum seyretmesinde aranabilir.

Hüseyin Nihal Atsız da eleştiride bulunanlar arasındadır. Eleştiriye ilk olarak çalışmaya katılanların ilmi seviyelerine değinerek başlar. Ona göre İsmail Hakkı Bey'in dışında bu heyet içerisinde bir âlim yoktur ve eserin Türklere ait kısmı baştan sona hatalarla doludur.³⁸⁵ Bu kısım içerisinde makalesi bulunan Sadri Maksudi Arsal da Atsız'ın eleştirilerine hedef olur. Atsız, Köprülü'nün "*Çinlilerin Huvey-Hu Dedikleri Halkın Orhun Kitabelerindeki Dokuz Oğuzların Aynı Olduğuna Dair İzahat*" adlı makaleden ötürü Arsal'a yönelttiği eleştirileri hatırlatarak, onun bilimsel yeterliliğini yerer. Arsal'ın Cengiz'i bir Türk olarak kabul etmiyor olması da Atsız'ın yönelttiği bir başka eleştiridir.³⁸⁶

Arsal 1932 yılında ilki yapılan Türk Tarih Kongresi'ne *Tarihin Âmilleri* başlıklı sunumuyla katılır. Sunumunda tarihin oluşmasında ön plana çıkan belli başlı nedenler üzerinde durur. Fransız ve Alman düşün dünyasının önde gelenlerinin fikirlerini eleştirel bir bakışla irdeler. Ona göre tarihin ortaya çıkışını tek bir nedenle açıklamak doğru değildir.³⁸⁷ Tarihin oluşmasında belirleyici pek çok etken vardır. Arsal'a göre coğrafi şartlar, büyük idealler, icat ve taklit, ekonomi ve büyük şahsiyetler en başta gelen etkenlerdir.³⁸⁸ Arsal coğrafi şartları Montesquieu, büyük idealleri ve şahsiyetleri Kant ve Hegel, ekonomiyi Marx, icat ve taklit konusunda da Tard'ın görüşlerinin yer aldığı düşünceler çerçevesinde irdemesini yapar.

Kongrede Sadri Maksudi'nin de içinde yer alacağı tartışmalar yaşanır. Tartışma Doktor Reşit Galip'in sunumunda geçen kuraklık konusu etrafında gelişir. Reşit Galip Bey Orta Asya'daki sürekli kuraklıktan dolayı Türklerin Batıya doğru göç etmek zorunda kaldıklarını belirtir.³⁸⁹ Konu *Türk Tarihinin Ana Hatları* içerisinde de işlenmiş ve göçün sebebi olarak gösterilmiştir. Arsal da Reşit Galiple aynı düşünceleri

³⁸⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.349.

³⁸⁵ Hüseyin Nihal Atsız, **Makaleler II**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 131- 148.

³⁸⁶ Atsız, **a.g.e.**, s.160.

³⁸⁷ Sadri Maksudi Arsal, **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1932, s.363.

³⁸⁸ Arsal, **a.g.e.**, s.363.

³⁸⁹ Reşit Galip Bey, **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, Ankara, 1932, s.150.

paylaşmaktadır.³⁹⁰ Ancak Zeki Velidi Togan kuraklığın sürekliliği konusunda itirazlarını iletir. Ona göre kuraklık tarihi zamanlarda değil, tarih öncesi zamanlarda meydana gelmiş bir olaydır. Bu nedenle kuraklık Türklerin göç etmelerinin tek açıklayıcı nedeni olamaz. Togan'a göre siyasal ve iktisadi şartların da göç üzerinde etkisi vardır.

Erken cumhuriyet döneminin Osmanlı karşıtı ve pozitif düşünce doğrultusunda Batıya kendini kabul ettirme çalışmalarında yer alan Arsal, dil ve hukuk alanında olduğu gibi tarihsel alanda da sunduklarıyla cumhuriyet ideolojisini beslemeye çalışır. Cumhuriyetin sunduğu bu tarihsel ideoloji zamanla Türk-İslam sentezin kabul edildiği bir mahiyete dönüşür.

³⁹⁰ Arsal, **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, s.389.

SONUÇ

Burjuvazinin günden güne ticaretten elde ettiği kazanımların bir yansıması olarak eşitlikçi yönde siyasal hak talepleri, monarşiye dayalı Fransız toplum yapısında köklü değişimleri gerçekleştirecek atılımların başlangıcını oluşturur. Diğer bütün monarşilerde olduğu gibi, farklılıkları içinde barındıran ve bu durumun meydana getirdiği bir sorun olarak farklılık düzeyine bağlı bir hak sahipliliğini de muhafaza edinen Fransız monarşisi, benzeri oluşumlarla dolu Avrupa kıtasının tarihinin şekillenmesinde merkez etken haline gelir. Devrim, monarşiye dayalı yönetimlerin yıkılmasının önünü açarken, milliyetçilik düşüncesini de ete kemiğe büründürür. Devrimle ortaya çıkan milliyetçi anlayış, farklılıkları homojenleştirir ve yeni rejimin miras aldığı topluluklar, herkesin birbirine eşit olarak görüldüğü Fransız vatandaşlığı altında muhafaza edilir. Fransız Devrimi, onu örnek almak isteyen başka hareketlere de ilham verir. Devrim aynı zamanda yayılmacı ve tek tipleştirici bir tutum takınır. Bu durum henüz daha bir araya gelememiş feodal Alman topluluklarının birleşip bir devlet haline dönüşmesini ümit eden, Herder, Hegel ve Fichte gibi düşün adamlarının önderliğinde tepkisel görüşlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Alman düşüncesinin tepkisel milliyetçiliği, devrim sonrası Fransa'da yeni değer ve öğelerle oluşan milliyetçilikten farklı olarak, geçmiş dönemin üstün nitelikli vasıflarına göndermelerde bulunan, romantik eğilimleriyle harmanlanır.

Üç kıtada toprakları bulunan Osmanlı İmparatorluğu, monarşilerinin yeni yapılanma sürecine girdiği bu dönemde sahip olduğu çeşitli azınlık gruplarını içinde barındıran yapısıyla, milliyetçi akımın yarattığı ayrılıkçı düşüncelerden etkilenir. Fransız devrimine paralel bir zamanlamayla yaşanan sanayi devrimi Avrupalı devletleri emperyalist bir açılımda günden güne güçlendirirken, bu gelişim çizgisinin arkasında kalmış Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın yayılma sahası karşısında önemli bir engel oluşturur. Bu engelin aşılması noktasında Osmanlı Devleti'nin azınlıkları ile ilgili kimi unsurlar, Avrupalı devletler için bir müdahale sahası oluşturur.

Coğrafi şartların zorlamasıyla Orta Asya'dan Batı'ya yönelik gerçekleşen büyük göç içerisinde Türkler, devlet-ebed-müddet geleneğine paralel olarak oluşturdukları çeşitli Türk devletleri aracılığıyla varlıklarını sürdürür. Bu halkanın bir parçası olarak Osmanlı imparatorluğu, egemenlik kurduğu coğrafyanın bazı kültürel özellikleriyle devlet bürokrasisinde yeni açılımlar gerçekleştirir. Bu noktada devletin bürokratik

işlerin yürütülmesinde dil olarak Arapça ve Farsça'nın tercih edilmesi, bir saray edebiyatının da meydana gelmesinde etkili olur. Süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin dilin yanı sıra İslam topraklarının koruyuculuk misyonunu da üzerine almasıyla, unsurları arasında dinsel farklılıklara dayalı olarak bir ayırmamaya yönelir. Müslim ve Gayri-Müslim olarak millet esasına dayandırılan tebaa içerisinde Türk kimliği unutulur. Ancak Gayri-Müslim unsurların bağlılığı noktasında onlardan alınan vergilerin dışında asimile edici bir tutumun uygulanmaması kültürel farklılıklarını korumalarında başat bir faktör oluşturur. Osmanlı imparatorluğu'nun siyasal, askeri ve ekonomik anlamda gücünün istikrarsızlaştığı bir dönemde gerçekleşen Fransız devrimi, farklılıklarını muhafaza etmiş Gayri-Müslimlerin yanı sıra dil bakımından ortak bir paydaya gelememiş Müslüman topluluklar arasında da ayrılıkçı hareketleri tetikler. Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı yıkılış karşısında askeri alanda sergilediği batılı reformlar, Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi siyasal düşüncelerin başarısızlığı ve Fransız Devrimi'nin etkileri unutulmuş bir halde beklemekte olan Türkçülük düşüncesini harekete geçirir.

Avrupa'daki Türkoloji çalışmaları, Rusya Türklerin katkısı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle askeri ve tıbbiye mekteplerinden yetişen aydın kişileri aracılığıyla Türk milliyetçiliğinin uyandırılması uğraşı gerçekleştirilir. Diğer düşünsel akımlarda olduğu gibi Türkçülük akımı da Osmanlı devletinin varlığını devam ettirmede sonuçsuz kalsa da, uyandırdığı Türk milliyetçiliğinin artan coşkusu, kurtuluş savaşının ardından kurulan yeni devletin temel ideolojisi haline dönüşür.

Yeni kurulan Türk devleti, geçmişin yarım reform denemeleri ve eski ve yeninin bir arada bulundurulduğu ikili kurum anlayışına karşı, tam ve eskisini fesheden bir anlayış çizgisinde devrim uygulamalarına yönelir. Devrim sonrası Fransa'sında pozitif bilimin ışığı ve rehberliği, Cumhuriyet Türkiye'sinin de yol göstericisi olur. Pozitif algılamayla dinin yarattığı ve zihinler üzerinde gelişimin engelleyicisi olarak ketler vuran dogmalar aşılmaya çalışılır. Bu noktada yeni devletin güttüğü devrim ideolojilerinin, halka ulaştırılmasındaki en önemli araç, eğitim olur. Yeni devletin en önemli aracı olarak bu kurum, bireye toplumsal bir kimlik kazandırma, iyi bir yurttaş yetiştirme ve yeni bilgilerin üretilmesindeki işlevsel özelliklerini aracılığıyla ulusal birliği vurgulayacak dil ve tarih gibi bilim alanlarında yeni bir devletin gereksinim duyduğu ihtiyaçları karşılamaya koyulur.

Rusya’da doğan Türklerden biri olarak Avrupa’da hukuk öğrenimi gören ve Rusya’nın egemenliği altında asimilasyoncu politikalar doğrultusunda ezilen Türklerin sorunları için siyasal faaliyetler içinde bulunmuş Sadri Maksudi Arsal, Atatürk tarafından Türkiye’ye davet edilerek, cumhuriyet Türkiye’sinin resmi tarih tezinin oluşturulmasında önde gelen aktörlerinden biri olarak görev alır. Yalnızca tarih çalışmalarıyla değil, dil ve hukuk alanındaki irdelemeleriyle, benzerlerinden farklı olarak sosyolojik çözümlemeleri bu çalışmalara aktaran Arsal, Avrupalıların yüksek ırk düşüncesi çerçevesinde kendi uygarlıklarını yüceltirken, barbar ve medeniyet yıkan, göçmen kabilelerden ibaret olarak betimledikleri Türk toplulukların, onlardan aşağı kalmayacak şekilde bu medeniyet olgusuna yaptıkları katkıları anlatmaya çalışır. Orta Asyalı köklere kadar uzanan bir irdelemeyle Türk dilinin zenginlerini ortaya koyar. Türkçe’nin yabancı kelimelerden tamamıyla kurtarılması gerektiğini belirtir. Halka inilerek yabancı kelimelerin yerine Türkçe kelimeleri karşılayacak kelimelerin araştırılması gerektiğini belirtir. Bu işlerin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi için bir dil kurumunun oluşturulmasını talep eder.

Bir hukukçu olarak Ankara ve İstanbul’da ki üniversitelerde hukuk tarihi dersleri verir. Genel olarak dünya üzerindeki mevcut hukuksal sistemleri ve onların gelişimlerinden bahsettiği gibi dünyada bir ilk olarak Türk hukuk tarihi dersini okutur. Bu ders içerisinde Türklerin medeni vasıflarını yeniden ortaya çıkarır. İslam öncesi çeşitli Türk devletlerinin sahip olduğu hukuksal nitelikleri ortaya koyarak, batıların aksine medeniyeti şekillendirici bir özne olarak Türkleri betimler. Cumhuriyet dönemi devrim uygulamalarının ateşli bir savunucusu olarak laikliği, geçmişin nesnel kanıtlarıyla tarihsel olarak irdeler. Laik olmanın önemine ve bu ilkenin çok eski zamanlardan beri Türk devletleri içinde var olduğunu belirtir.

Sadri Maksudi Arsal’ın milliyetçilik anlayışı, pek çok Türkçü düşünürde olduğu gibi değişimler geçirir. Çoğu Türkçü aydının tasarımıyla Türk birliği düşüncesi tarihsel süreç içerisinde değişen koşullara paralel olarak Arsal’da da dönüşümler geçirir. Gençliğin ayakları üstüne basmayan hayalimsi istekleri yaşanan tecrübelerle daha da dizginlenir. Pan-Türkçü istekler yerine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu günkü sınırlarıyla çevrili alanda komşularıyla barışık bir anlayışı benimser. Arsal, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sınırlı sayıda akademik seçkin arasındaki yerini alarak, günümüz bilimsel akademilerin ve hatta dönemin düşün dünyasının gelişim ve

şekillenişinde yeri doldurulamaz katkılar sağlayarak yetmiş sekiz yıllık durmak bilmeyen bir çalışmayla Türk karakterinin eşsiz ve benzeri olmayan yanlarını ortaya çıkarmak üzere ömrünü çalışmalarına adar.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz; **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev: Sedat Cem Karadeli), 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- AKÇURA, Yusuf; **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- AKYÜZ, Hüseyin; “*Hans Freyer*”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler- Eserler)**, **Cilt:1**, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
-: **Kurumlar Sosyolojisi (Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar)**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2008.
-: **Kutadgu Bilig’de Sosyo-Pedagogik ve Siyasal Söylem**, Eser Ofsit, Erzurum, 2002.
-: **Türk Eğitimcileri I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- ANDERSON, Benedict; **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev: İskender Savaşır), 4.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
-: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 15.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ARON, Raymond; **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev: Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.
- ARSAL, Sadri Maksudi; “*Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü*”, **II. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943.
-: “*Dostum Yusuf Akçura*”, **Türk Kültürü**, Sayı:174, 1977.
-: **Farabinin Hukuk Felsefesi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuasından ayrı basım, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945.
-: **Kutadgu Bilig**, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrıbasım, 1947.
-: “*Lisanların İnkişafında Akademilerin Rolü*”, **Türk Yurdu**, Sayı:173-12, 1925.

.....: **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Çeltüt Basımevi, İstanbul, 1995.

.....: “*Tarihin Amilleri*”, **Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar, Münakaşalar)**, Maarif Vekaleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tarafından Yayınlanmıştır, Ankara, 1932.

.....: **Teokratik Devlet ve Laik Devlet**, İstanbul Üniversitesi’nin yayınladığı “Tanzimat” adlı Müşterek eserden ayrı basım, İstanbul, 1940.

.....: “*Türk Birliği I- Eski Türklerde Dil ve Hars Birliği*”, **Türk Yurdu**, Sayı:172-11, 1925.

.....: **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatından, Ankara, 1930.

.....: **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, İstanbul, 1947.

.....: “*Türk Tarihinin Telkinatı I*”, **Türk Yurdu**, Sayı: 165-4, 1925.

.....: “*Türk Tarihinin Telkinatı II*”, **Türk Yurdu**, Sayı:166-5, 1925.

.....: **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.

ARSEL, İlhan; **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1987.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk Cilt II.**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

ATSIZ, Hüseyin Nihal; **Makaleler II**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997.

AVİNERİ, Shlomo; “*Hegel and Nationalism*”, **The Review of Politics**, Vol.24, No.4, (Oct., 1962).

AYDA, Adile; **Sadri Maksudi Arsal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

.....: “*Sadri Maksudi’nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü*”, **Türk Kültürü**, sayı: 53, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967.

BERKES, Niyazi; **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-I**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997.

.....: **Teokrasi ve Laiklik**, 2. Basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1997.

.....: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

BOZKURT, Gülnihal; **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri-Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

CEVİZCİ, Ahmet; **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 3.Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

.....: **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.

COPEAUX, Etienne Copeaux; **Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, (Çev: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, 2006.

COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Cilt:7, Fichte'den Nietzsche'ye Alman İdealizmi**, (Çev: Aziz Yardımlı), 2.Baskı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996.

DELANTY, Gerard; **Avrupa'nın İcadı**, (Çev: Hüsamettin İnaç), Adres Yayınları, Ankara, 2005.

DEMİRHAN, Nezahat; **Cumhuriyetin Onuncu Yılı'nın Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 24. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

DEVLET, Nadir; **1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

DOBEL, J. Patrick; *"The Role of Language in Rousseau's Political Thought"*, **Polity**, Vol:18, No:4, (Summer, 1986).

ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri**, 37.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006.

ERİM, Neşe; **İktisadi Düşünce Tarihi**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2007.

ERSANLI, Büşra; **İktidar ve Tarih**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

GASPIRALI, İsmail; **Seçilmiş Eserleri II, Fikri Eserleri**, (Yayına Hazırlayan: Yavuz Akpınar), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.

GELLNER, Ernest; **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

GEORGEON, François; *"Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken"*, (Çev: Tuvana Gülcan), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt-4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

-: **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev: Alev Er), 4.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- GERTH, H. H., MILLS, C. Wrights; **Max Weber: Sosyoloji Yazıları**, (Çev: Taha Parla), 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖKALP, Ziya; **Kitaplar I**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
-: **Türkçülüğün Esasları**, (Sadeleştiren: Yalçın Toker), 4.Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÖKBERK, Macit; **Felsefe Tarihi**, 17.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2000.
- GUMİLËV, Lev Nikolayeviç; **Hunlar**, (Çev: D. Ahsen Batur), 4.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÜNDÜZ, Şinasi; **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- HEYD, Uriel; **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, (Çev: Adem Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.
- HEPER, Metin; **Türkiye’de Devlet Geleneği**, (Çev: Nalan Soyarık), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- HOBSBAWM, Eric J.; **Fransız Devrimine Bakış**, (Çev: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.
-: **“Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, Geleneğin İcadı**, (Der: Eric Hobsbawm, Terence Ranger), (Çev: Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
-: **Milletler ve Milliyetçilik (Program, Mit, Gerçeklik)**, (Çev: Osman Akınhay), 3.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- HUNTINGTON, Samuel P.; **Asker ve Devlet, Sivil- Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (Çev: K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.
- İNALCIK, Halil; **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul, 2007.
-: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- İNAN, Afet; **“Atatürk ve Türk Tarih Tezi”**, **Belleten III**, sayı:10, 1939.

JOHNSON, Aaron; **The Road to Turkish Language Reform and the Rise of Turkish Nationalism**, Institutue of Islamic Studies McGill University, Montreal, 2004.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, 26.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

KALAYCI, Hüseyin; “*Kendi Kaderini Tayin Kimlerin Hakkı?*”, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:47, 2009.

KAMALOV, İlyas; “*Başlangıçtan Günümüze Başkurtlar*”, **Tarihten Bugüne Başkurtlar (Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

KARAL, Enver Ziya; **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

.....: **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-4**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KARPAT, Kemal H.; **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

.....: **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, (Çev: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

KAUFMANN, F. W.; “*Fichte and National Socialism*”, **The American Political Science Review**, Vol:36, No:3, Jun, 1942.

KEEGAN, John; **Savaş Sanatı Tarihi**, (Çev:Fusun Doruker), Gençlik Yayınları, İstanbul, 1993.

KILIÇ, Selami; **II.Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi**, 11. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

KOHN, Hans; **Nationalism (Its Meaning and History)**, D. Van Nostrand Company, Canada, 1955.

KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, 9.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi; **Sosyoloji Tarihi**, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Metin Kıratlı), 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

LEWİS, Geoffrey; **Trajik Başarı Türk Dil Reformu**, (Çev: Mehmet Fatih Uslu), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

LLOBERA, Joseph R.; **Modernliğin Tanrısı, Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi**, (Çev: Emek Akman, Ebru Akman), Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, (Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Meydan Larousse, Cilt:12, Sabah Yayınları, İstanbul, 1992.

MONTESQUIEU, Charles Louis de Seconndat Baron de; **Kanunların Ruhu Üzerine**, (Çev: Fehmi Baldaş), Seç Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

NURİ, Celal; **Türk Devrimi**, (Transkripte:Özer Ozankaya), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZKIRIMLI, Umut; **Milliyetçilik Kuramları (Eleştirel Bir Bakış)**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Toplum Sözleşmesi**, (Çev: Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001.

.....: **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, (Çev: Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul, 2002.

SAFA, Peyami; **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, 2006.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

SARICA, Murat; **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

SARIKOCA, Erem; **"Bizans-Osmanlı İlişkisi ve Karşıtlığı", Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı, Kitap-15, Sosyoloji ve Coğrafya**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2006.

SCHULZE, Hagen; **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, (Çev:Timuçin Binder), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SELİK, Mehmet; **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

SEVİM, Acar; **Halk Milliyetçiliğinin Ölçüsü Herder**, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

SEYFETTİN, Ömer; **Dil Konusunda Yazılar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

.....: **Türklük Ülküsü**, (Hazırlayan: Yalçın Toker), 2.Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 2005.

SEZER, Baykan; **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

SMİTH, Anthony D.; **Milli Kimlik**, (Çev: Bahadır Sina Şener), 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

SOYSAL, İsmail; **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)**, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

ŞAHİN, Liaisan; *“Tatar-Başkurt İlişkileri: Sorunlar Gerçekmi, Yapay mı?”*, **Tarihten Bugüne Başkutlar (Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

ŞENEL, Alâeddin; **Siyasal Düşünceler Tarihi (Tarih öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş)**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N. **Türk Yazı Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

TACHAU, Frank; *“Language and Politics: Turkish Language Reform”*, **The Review of Politics**, Vol.26, No.2, 1964.

TANERİ, Aydın; **Türk Devlet Geleneği (Dün-Bugün)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

TANİLLİ, Server; **Uygarlık Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Değişimleri**, 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

TANSEL, Fevziye Abdullah; **Ziya Gökalp Külliyyatı-I, Şiirler ve Halk Masalları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

TAYMAS, Abdullah Battal; **Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959.

TEMİR, Ahmet; **Türkoloji tarihinde Wilhelm Radloff Devri (Hayatı, İlmi Kişiliği, Eserleri)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

TOYNBEE, Arnold J.; **The Murderous Tyranny of the Turks**, Hodder and Stoughton Publication, Londra, 1917.

TURAN, Şerafettin; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

TÜRKDOĞAN UYSAL, Berna; **Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliğine**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt-6**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

.....: "Türk Tarihi Yazılırken", **Belleten III**, sayı:10, 1939.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.

WEBER, Max; **Bürokrasi ve Otorite**, (Çev:H. Bahadır Akın), 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2006.

YILDIZ, Ahmet; **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Zonguldak'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini bu ilde tamamladıktan sonra 2001 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü kazandı. 2005 yılında mezun oldu ve aynı yıl Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim dalında, Atatürk Üniversitesi'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı.